

KISS MÁRIA

DÉLSZLÁV SZOKÁSOK A DUNA MENTÉN

NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

DÉLSZLÁV SZOKÁSOK

A DUNA MENTÉN

A szerző a háromszáz évvel ezelőtt hazánkba telepedett, főleg a Duna mentén élő szerbek, horvátok (bunyevácok, rácok, sokácok) és egyéb balkáni népcsoportok kultúrájának legősibb rétegével, a szokások gyakorlásának és folyamatos alakulásának kérdéskörével foglalkozik.

Az újonnan feltárt és a korábbi ismert anyag szembesítésével tárja fel a szokáshagyomány változásait, mozgási irányait. Munkájában foglalkozik a kalendáriumú ünnepekhez kapcsolódó társas és egyéni köszöntőszerű szokásokkal, a közösségi és a családi élet szokásainak néhány formájával, továbbá a szokások néhány jellegzetes személyének, például a karácsonyi első látogatónak a szerepkörével, a tárgyi kellékek (karácsonyi tuskó, ünnepi kalácsok, növények) funkcionális vizsgálatával. Figyelmet fordít a szokásalakulatok táji-történeti változataira, hiszen azok mindig tükrözik az adott társadalmi és gazdasági viszonyokat, de bennük régebbi korok emlékei is felhalmozódnak. Mindezek kirajzolódnak a családi és a közösségi ünnepek (védszentünnepek, búcsúk, halotti emlékünnepek) és a gazdasági élet itt bemutatásra kerülő szokásaiból is.

Érinti az egyes szokásformák továbbélésének, illetve elhalásának egyházi tiltásokból eredő okait. Rámutat a szokáselemek és a szokásköltészet integrálódási és differenciálódási folyamataira, szól az affinitás és helycsere problémájáról is.

Kötetét kottamellékletek és gazdag fényképanyag egészíti ki.

KISS MÁRIA

DÉLSZLÁV SZOKÁSOK
A DUNA MENTÉN

NÉPRAJZI TANULMÁNYOK

SZERKESZTI

KRÍZA ILDIKÓ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NÉPRAJZI KUTATÓ CSOPORTJA, 1988

KISS MÁRIA

DÉLSZLÁV
SZOKÁSOK
A DUNA MENTÉN

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1988

508271

Lektorálta
Dömötör Tekla

2530/89.

MAGYAR
AKADÉMIAI
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 4937 9

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1988 — Kiss Mária

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
Könyvtár... 40.32.../19... 89... sz.

TARTALOM

Bevezetés	7
I. A magyarországi délszlávok történelmi jelenléte	13
II. A témába vágó vizsgálatok számbavétele	17
III. Karácsonyi — újévi ünnepkör	48
1. Badnjak — karácsonyi tuskó	53
2. Poladžajnik — karácsonyi első látogató	58
3. Palázolás, parácsolás	61
4. Kalácsok	63
5. Koledálás	74
IV. A tavaszi ünnepkör szokásai	80
1. Húsvét	80
Lazarice-járás és vrbica	81
Nagypénteki mosdás	84
Böjt, böjtös ételek	86
Tojásfestés	88
Húsvéti kalácsok, ajándékozási szokások	89
Húsvéti étkezés	91
Húsvéti locsolás	92
2. Djurdjev-dan (Szent György-nap)	93
V. A nyári ünnepkör szokásai	96
1. Kraljice — pünkösdi királynőjárás	96
2. Iván-nap	100
Iván-napi koszorú	101
Iván-napi tűzugrás és komálás	105

VI. A családi és közösségi ünnepek szokásai	111
1. Védszentünnepek	111
2. Búcsúk	116
3. Halotti emlékünnepek	130
VII. A gazdasági élet szokásai	156
1. Marhaszentelés	156
2. Prelo — fonó	161
VIII. A szokások alakulása	165
Befejezés	180
Irodalom	184
Függelék	205
Énekek	207
Dallamok jegyzéke	227
Képmelléklet	229

BEVEZETÉS

A magyarországi délszlávok (szerbek, szlovének, horvátok, s ez utóbbiak kisebb helyi csoportjai: bosnyákok, bunyevácok stb.) néprajzával foglalkozó magyar nyelvű irodalom az utóbbi évtizedekben több eredményt is felmutathat. Például a népszokások terén kisebb, de összefoglaló jellegű történeti mélységű kiadvány is napvilágot látott; ugyanúgy demográfiai-népiségtörténeti ismertetésük is.

Népi kultúránk módszeres kutatáson alapuló tudományos feltárásához azonban elengedhetetlenül fontos, hogy egy-egy történelmi fejlődési szakaszban átfogó keresztmetszetet adjunk a végbement változások eredményéről.

Munkám megírásakor kettős célt tűztem magam elé:

1. összegezni az eddigi kutatásokból — beleértve saját vizsgálataimat is — származó eredményeket, vagyis a magyarországi délszláv szokáshagyomány bizonyos mértékű szintézisének elkészítését,

2. az újonnan feltárt és a korábbi ismert anyag szembeállításával feltárni a szokáshagyomány változásait, mozgási irányait.

Vázolt célkitűzésemből természetesen adódik, hogy kutatásaimba nem vonhattam be az esztendő teljes szokásanyagának elemzését. Nem foglalkozhattam pl. a viszonylag többször és alaposan kutatott farsangi dramatikus szokásokkal — nevezetesen a busójárással; hasonló ok miatt el kellett tekintenem a tudományos irodalomban általánosan lucázás néven ismert szokás vizsgálatától, ugyanis könyvem-

ben ennek egy speciális, kevésbé feltárt és ismert változatával, az ún. palázolással foglalkozom, amely az általam vizsgált terület szokásfejlődésének karakterisztikus képződménye.

A három délszláv etnikum: a szlovén, a horvát és a szerb a nyelvi differenciálódás mellett magától értetődően műveltségi differenciálódásnak is ki volt téve:

a) földrajzi elhelyezkedés és

b) jórészt ez utóbbiból adódó történelmi sorsa folytán — talán legkevésbé mozgalmas a szlovének története, már jóval mozgalmasabb a horvátoké, de leginkább széttöredezett, legmozgalmasabb a szerbeké.

Ebbe belefoglaltatik a két elsőnek a nyugati kereszténységhez való, illetve a szerbségnek a keleti egyházhoz való tartozása is. Az iménti okok következtében mások voltak kultúrájuk fejlődési tendenciái, s ezen belül szokásviláguk szerkezetének fejlődése, alakulása is. Emiatt célszerűnek látszott egy nagyjából homogénebb kulturális délszláv területnek: nagy vonalakban a Duna mentén és Magyarország déli területein elhelyezkedő délszláv népesség szokásvilágának a vizsgálata. Ez képezi alapvetően — de nem kizárólagosan — azt a kutatási bázist, amelynek vizsgálatára, elemzésére épülnek munkám eredményei. Módszeres vizsgálatot eo ipso úgy végezhettem, ha ennek a területnek a délszláv szokásanyagát történetileg és földrajzilag a vele délről határos hasonló műveltségi javakkal való kontextusában tekintetem át.

Az anyagelemzés során felhasználtam az ide vonatkozó történeti adatok mellett hazai magyar és idegen nyelvű publikációkat, a Jugoszláviában megjelent autentikus munkákat, s az egyéb külföldi kutatási eredményeket. Munkám jellegéből természetesen következett, hogy a szokásleírások alapjául minden esetben recens anyag szolgált, s a recens fogalmát oly módon szélesítettem ki, hogy az

felölelje az emlékezetben még élő, s ily módon még megfigyelhető és gyűjthető anyagot is.

Munkám során arra törekedtem, hogy az általam legjellegzetesebbnek tartott elemek, szokásalakulások, alakulási irányok, az elemek közelebbi kapcsolódásainak törvényszerűségeit a rendelkezésemre álló kutatási eszközök (anyag, módszer) segítségével autentikus módon bemutassam.

A munka gerincét a társas és egyéni köszöntőszerű szokások, a közösségi és családi élet szokásainak néhány formája alkotja. Mellettük kitérek még a szokások néhány jellegzetes személyének, pl. a karácsonyi első látogatónak funkcionális vizsgálatára, valamint a tárgyi kellékek (karácsonyi tuskó, ünnepi kalácsok, növények) szerepének formai és esztétikai elemzésére. Röviden érintem az egyházak és a népszokások kapcsolatát is, felvillantva az egyes szokásformák továbbélésének, illetve elhalásának egyházi tiltásokból eredő okait.

A dolgozat a fent említett bázis jellegzetes szokásformáit tárja fel, s igyekszik megvilágítani azok kapcsolatait.

Egy-egy szokáseggyüttes különböző korú és eredetű szokásösszetevőket — elemeket — foglal magába, amelyek egy része vegyül, kontaminálódik egymással, míg más része megcsontosodik, „eredeti” tartalmát elveszti, végezetül pedig funkcióját elveszítve kihullik a szokáskomplexumból. Az elmondottak felismerését elősegítették az eddig elvégzett elméleti kutatások is. Azokat a rugókat és mozgatóerőt igyekszem feltárni, amelyek előidézik a fent említett változásokat. Úgy tűnik, hogy ez a mozgatóerő igen sokrétű, amit az egyes szokásalakulatok is jól tükröznek. Mindenekelőtt ismerni kell azt a társadalmi és etnikai közeget, amelyben a szokások élnek, csak így érthetők meg a helyi képződmények. A szokásalakulatok táji-történeti változatai mindig tükrözik az adott társadalmi és gazdasági viszonyokat, de bennük

régebbi korok emlékei is megtalálhatók. Mindezek jól kirajzolódnak a családi és közösségi ünnepek (védszentünnepek, búcsúk, halotti emlékünnepek) és a gazdasági élet itt bemutatásra kerülő szokásaiból is.

A Duna-menti délszláv lakosság körében Dusnokon őrződött meg a legtovább a koleda néven ismeretes karácsonyi köszöntő. A dusnoki koleda amellett, hogy a legősibb csoportos köszöntőszerű népszokások egyike, egyúttal sajátos helyi képződménynek is tekinthető, mert benne egy sor olyan mozzanat figyelhető meg, amit csakis az adott közösség alakíthatott ki. Kiolvasható a szokásból a falu társadalmának egykori hierarchiája; képet kaphatunk a koledálás szokásán keresztül egy adott közösség változó viselkedési normáiról, esztétikai érzékéről, s nem utolsósorban arról a társadalomszervezetről is, amely szintén befolyásolhatta a szokás alakulását.

Fontosnak tartom a szokások néhány jellegzetes tárgyi kellékének bemutatását is, így mindenekelőtt az esztendő ünnepeit végigkísérő ünnepi kalácsokat.

Szembetűnő helyet kap a karácsonyi—újévi szokáseggyüttesben a karácsonyi tuskó és az ahhoz kapcsolódó személyek, cselekmények, események stb. E jelenségcsoportnak speciális magyarországi megnyilvánulásai ismertek.

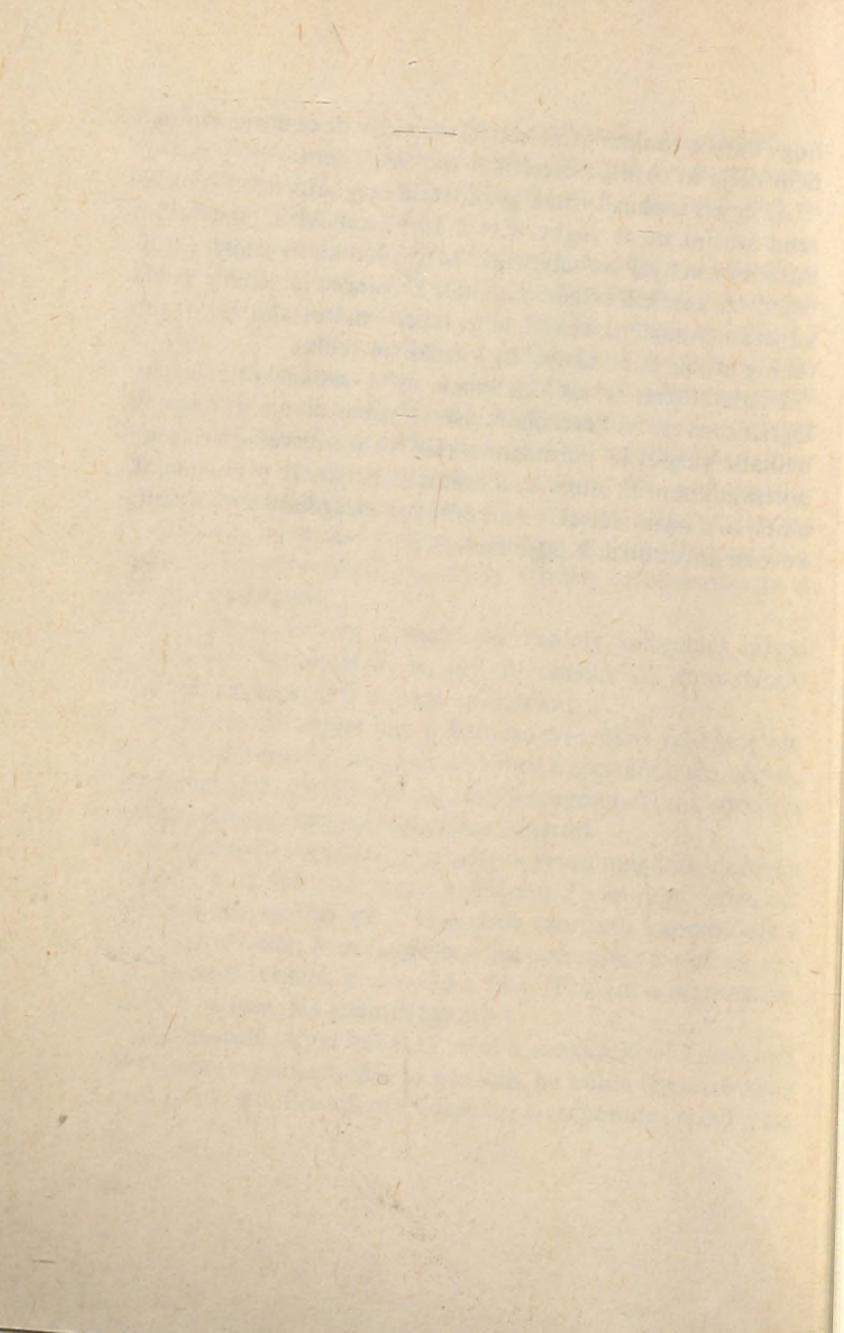
A növények legtöbbször a beléjük vetett mágikus hit révén válnak a szokások tárgyi kellékeivé (Iván-napi koszorú, bazsalikom, szalma stb.). Hozzájuk szorosan kapcsolódik s többnyire velük összefüggésben jut szerephez a tűz, és víz, illetve az előbbinek a terméke a füst. (Például a marhaszentelés, állatúsztatás jelentősége stb.)

A felsorolt tárgyi kellékek nem a szokásokból kiszakítva kerülnek tárgyalásra még akkor sem, ha külön fejezetrészen esik róluk szó. Elsődleges vizsgálati szempontom mindig az,

hogy milyen funkciót tölt be a jelzett elem, de ez természetesen nem zárja ki formai, esztétikai elemzését sem.

Az egyes szokásformák gyakorlása meghatározott szokásrend szerint ment végbe. Ezt a szokásrendet a társadalom íratlan törvényei szabályozták. Munkámban figyelmet fordítok a szokásrend szigorúságának kérdésére is néhány példa kapcsán annak érdekében, hogy lehet-e nyitottabb és zártabb (befogadóbb és elutasítóbb) formákról szólni.

Foglalkozom a szokáselemek és a szokásköltészet integrálódási és differenciálódási folyamataival, mindezt a balkáni megfelelő párhuzamaikkal való szerves összefonódottságukban. Érintem az affinitás és helycsere problémáját, amelyre a hazai délszláv szokásanyag vizsgálata során eddig kevésbé fordítottunk figyelmet.

I. A MAGYARORSZÁGI DÉLSZLÁVOK TÖRTÉNELMI JELENLÉTE

A hazánk népességéhez tartozó délszláv népcsoportok túlnyomó része a török hódoltság végén, illetve a felszabadító háborúk utáni évtizedekben költözött hozzánk a Balkán-félsziget különböző területeiről. Buda visszavívása 1686-ban¹ és az ország felszabadítása a török uralom alól új korszakot nyitott a magyarországi szerbek történetében is. A XVII. sz. végi Török Birodalomban meginduló társadalmi hanyatlás elemi erővel meginduló etnikai mozgást is kiváltott. Az addig helyhez kötött rája lakosság tízezrei mozdultak ki helyükből, hogy a Duna—Száva, illetve Dráva vonalától északra eső, törököktől felszabadult, s biztosabbnak látszó területeken keressenek nyugalmasabb lakóhelyet. Nagy hatást gyakorolt a szerbekre I. Lipót császár felhívása, amelyet 1690. április 6-án intézett Albánia, Szerbia, Bulgária, Szilisztria, Macedónia és Rascia népeihez, hogy fogjanak fegyvert a törökök ellen, s csatlakozzanak seregeihez. Ennek fejében megígérte nekik a vajdaválasztást, a szabad vallásgyakorlatot s kiváltságait megerősítette. Lipót császár levelében Čarnojević Arzen, ipeki pátriárkának is köszönetet mondott addigi hűségéért és felkérte, bírja rá a szerbeket és albánokat a török iga lerázására. Egyúttal biztosította a pátriárkát császári kegyéről, és kilátásba helyezte, hogy a jövőben ezt tettekkel is be fogja bizonyítani. A szerbek csakugyan fegyvert is fogtak, de a felszabadulás reménye még nagyon korai volt; a törökök

¹ Károlyi, 1936.² 369—385.

ismét támadtak, s az 1690-es év végén visszafoglalták Belgrádot. Čarnojević Arzén, félve a törökök bosszújától, otthagyta addigi székhelyét, Ipeket (Peć), s mintegy 36—37 000 (egyesekek szerint 40 000) családdal Magyarországra jött.²

A menekülő szerbek nagy része Prizren, Peć, Kosovopolje (Rigómező), Djakovica környékéről gyűlt össze, s 1690 őszén ingó vagyonával, állataival, ereklyéivel elhagyta ősi földjét. Mivel ilyen tömeg együtt tartása nem volt tanácsos az udvar számára, azért a törökök és a felszabadító harcok által leginkább elnéptelenedett hadfelvonulási útvonalak mentén: a Délalföldön, a Duna és Tisza vonalán telepítették le őket.³

A történetírók nincsenek egy véleményen a Čarnojevićsrel jött szerbek számát illetően. Egyesek szerint 200 000 főről lehet szó, mások viszont 500 000 főt említene, s arra hivatkoznak, hogy itt nem a mai értelemben vett családról van szó, hanem házközösségekről, *zadrugákról*, melyeknek feje a családfő vagy a család legidősebb tagja. Egy-egy ilyen családhoz néha 40 vagy több fő is tartozott.⁴

A Čarnojević Arzén ipeki pátriárka vezette, s a szerb-horvát nyelven *Velika seoba* néven említett Nagy költözés valószínűleg nem a mai értelemben vett homogén, csupán szerb népességet szakított ki régi környezetéből és hozott át

² A délszlávok Čarnojević ipeki pátriárka által vezetett Nagy költözködését (*Velika seoba*) és magyarországi jogállását sokoldalúan megvilágítja Margalits, 1918. 404—420., Szekfű, 1935.² 257—258., Sinkovics, 1968. II. 99—100.

³ Antunovich, 1882, Szekfű, 1935.² 260—263., 448—454., Erdeljanović, 1930.

⁴ A házközösség (*zadruga*) gazdasági-társadalmi mibenlétéről is jó képet ad Andrejić bibliográfiája: Andrejić, 1973. 191—290. — Az egész társadalmi képződmény széles körű problematikáját pedig alapos vizsgálat alá veszi legújabb könyvében Bromlej—Kasuba, 1982. 82—232.

teljesen új miliőbe: népi palettáján képviselve volt a balkáni terület *keresztény* lakosságának széles színskálája. Bizonyos azonban, hogy a külső jegyek (öltözet, nyelv stb.) szétválasztásában járatlan európai szemében a nagy pátriárka alakja egységes képbe fogta össze az ex orbe toto imperio összeverődött tömeget. Hozzájárult ehhez a kiválás hasonló oka, az azonos időpont és a közös befogadó haza: Magyarország területe.

A beköltözés időpontjáról is eltérőek a vélemények. Jireček azt írja, hogy 1691-ben jöttek.⁵ Szalay László szerint 1690-ben,⁶ de ekkor még csak Dél-Magyarországon telepedtek meg, és csak 1694-ben kezdtek az ország belsejébe nyomulni. Picot-Pavlović viszont úgy véli, hogy Čarnojevićcsel 1690-ben csak egy kisebb csoport jött, és 1694-ben követték őket a többiek.⁷ Ezek az újonnan jött szerbek jóformán az egész ország területén szétszéledtek. Egyrészt a Dráva—Száva közének keleti részén (Pozsega megye) telepedett meg, amit az ottlakó oláhokról Kis-Oláhságnak neveztek; más csoportok a Szerémségben, Bácskában, a borosjenői kerületben, Budán és Szentendrén találtak új hazát. Mivel Szentendrére hét csapattal érkeztek, ugyanannyi templomot is építettek — írja Hunfalvy Pál.⁸ Sok új lakót kapott Komárom és Győr is. A baranyai szerb telepek nagy része is ekkor alakult.⁹ Lipót 1691. augusztus 20-án kiadott oklevelében bizonyos szabadságjogokkal ruházta fel az új betelepülőket: ónaptár használata, szabad érsekválasztás, felmentette őket az adók alól stb. E kiváltságokat I. József 1707-ben, III. Károly 1713-ban, Mária Terézia pedig 1743-ban megerősítette. Ezzel a

⁵ Jireček, 1876.

⁶ Szalay, 1861. 5.

⁷ Picot-Pavlović, é. n. 25.

⁸ Hunfalvy, 1876. 471.

⁹ Jakšić, 1966—1968. I—II.

tömeges letelepülések lezárultak, a továbbiakban legfeljebb csak szórványos beszivárgásról lehet szó.

Részletekbe menő alaposítással nem foglalkozom a korábban és később lezajlott s a történeti adatokból kétségtelenül kimutatható egyéb balkáni néptörödékek beköltözésével, mivel erre vonatkozóan számos alapos történettudományi munka áll rendelkezésre.¹⁰

¹⁰ Magda, 1819, Fényes, 1851.

II. A TÉMÁBA VÁGÓ VIZSGÁLATOK SZÁMBAVÉTELE

Magyarországon a nemzetiségi néprajzi kutatás ma már régi múltra tekint vissza. Hazánk délszláv (szerb, horvát, szlovén) származású lakosságának néprajzi vizsgálata egyidős a magyar kutatással, s benne több, jól elkülöníthető szakaszt különböztethetünk meg.

A magyarországi nemzetiségek sokoldalú és szervezett néprajzi kutatásának kezdetei az 1889-ben megalakult Magyar Néprajzi Társaság működéséhez kapcsolódnak, amelynek megalapítása szükségszerűen következett be: a hosszú évtizedek óta részben szerény szervezeti keretek között folyó néprajzi gyűjtő és publikáló munka többé nem nélkülözhetette valamiféle központi összefogó szervezet létrehozását. Ettől kezdve a néprajzi kutatások irányításában és végrehajtásában a tervszerűsége és tudományos módszeressége való törekvés nyilvánult meg. A társaság tudományos folyóirata: az *Ethnographia* és az *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, valamint önálló kiadványsorozata a Magyar Néprajzi Könyvtár egyebek mellett bő teret biztosítottak a délszláv népcsoportok népi kultúrájának vizsgálata számára is. Az *Ethnographia* első évfolyamaiban e korszak kiváló kutatóinak tollából egy sor olyan tanulmány és közlemény, valamint szövegpublikáció került ki, amelyek ma is fundamentális értékű anyagot tartalmaznak. (Csupán zárójelben jegyzem meg, hogy a Magyar Néprajzi Könyvtár első köteteként éppen Strausz Adolf „Bolgár néphit” c. munkája jelent meg.¹⁾)

¹ Strausz, 1897.

A Magyar Néprajzi Társaság irányításával és összefogásában született eredményeknek hosszú évtizedekre visszanyúló — néha szervezett, de leginkább minden szervezettséget nélkülöző — előzményei voltak. Ha szélesebb értelemben vett néprajzi kutatástörténeti áttekintést kívánnánk adni, nem hanyagolhatnánk el a néprajztudomány korai forrásait, így az útleírásokat és a történeti-statisztikai forrásokat sem, amelyek sokféle adatot tartalmaznak mind a magyarság, mind pedig a nemzetiségek életére vonatkozóan. Csupán kiragadott példaként említem meg Teleki Domokos 1796-ban Bécsben kiadott útleírását, amelyben szó esik a Magyarországon élő lakosság nemzetiségi és vallási megoszlásáról, területi elhelyezkedéséről, kulturális életéről, intézményrendszeréről, foglalkozásáról stb.²

A történeti-statisztikai irodalom különféle corpusai: J. Korabinszky,³ Vályi András,⁴ Ludovicus Nagy,⁵ Magda Pál,⁶ Fényes Elek⁷ és mások művei a korabeli statisztika módszerével szintén tetemes adattömeget hoztak felszínre az ország lakosságáról, annak megoszlásáról, etnikai viszonyairól, gazdasági állapotáról, művelődéséről, vallási megoszlásáról stb. E korai forrásokat sorolhatnánk még tovább is; közülük nagy jelentőségűek Bél Mátyás,⁸ Csaplovics János⁹ és mások munkái.

A fentiekben említett források mindegyikéből kitűnik, hogy a magyarországi délszlávok nem képeznek homogén

² Teleki, 1796.

³ Korabinszky, 1786.

⁴ Vályi, 1796—1799.

⁵ Nagy, 1828—1829.

⁶ Magda, 1819.

⁷ Fényes, 1851.

⁸ Bél, 1735, 1984.

⁹ Csaplovics, 1829.

együtttest, hanem olyan, egymástól eltérő etnikai és néprajzi csoportokból tevődnek össze, amelyek különböző korokban, s a Balkán-félsziget különböző vidékeiről kerültek mai lakóhelyükre. Magyarország délszláv lakosságának táji-történeti tagolódását megkísérli bemutatni Sarosácz György 1973-ban megjelent tanulmánya.¹⁰

A múlt század elejétől kezdve a tudományos folyóiratokban és a különféle újságok hasábjain számos, néprajzi adatokban is bővelkedő publikáció: híradás, ismertető leírás, valamint szövegközlés jelent meg. Különösen számottevőek a Tudományos Gyűjtemény és a Tudománytár — később a Földrajzi Közlemények, Turisták Lapja — idevágó írásai,¹¹ amelyek a magyar népcsoportok és tájegységek bemutatása mellett nemzetiségeinkre vonatkozó adatokat is tartalmaznak.

A korabeli magyar sajtóban a hazai délszlávokról — nevezetesen a horvátokról (bunyevácokról) — két figyelemreméltó népismertetés látott napvilágot: Berkity Györgyé a Tudománytár 1839. évfolyamában és Szárics Jenőé 1842-ben a Regélő Pesti Divatlapban: „A bunyevácok” címmel. Mindkét ismertetés jellemzője, hogy átfogó képet ad a bemutatásra kerülő népcsoportról. Mind Berkity, mind Szárics munkáját a XX. század elején haszonnal forgatta J. Erdeljanović is, a bunyevácok eredetkérdését tárgyaló munkájában.¹²

¹⁰ Sarosácz, 1972. — Korábban Urosevics Daniló foglalkozott a magyarországi délszlávok történeti-statisztikai viszonyaival. L. Urosevics, 1969.

¹¹ Helyszüke miatt a Magyar Történeti Bibliográfia 1825—1867. IV. Nemmagyar Népek (Nemzetiségek) c. összeállításra utalunk. L. Kemény—Katus, 1959.

¹² Erdeljanović, 1930.

Érdemes tüzetesebben megismerkednünk Berkity György „Népismertetés”-ként megjelent írásával a Tudománytár 1839. évi évfolyamából, amely elsőként adott átfogó képet egy délszláv népcsoport, nevezetesen a Csepel-szigeti, magukat *rácoknak* nevező lakosok életéről, bő teret szentelve népszokásaik bemutatásának is.

Berkity György népismertetése már jó néhány évtizeddel ezelőtt bekerült a tudományos élet vérkeringésébe: úgy is, mint bibliográfiai adat, de úgy is, mint egyes néprajzi kérdések tisztázásához alkotó módon felhasznált megfigyelések, hogy csak a jugoszláv Jovan Erdeljanovićnak a bunyevácok eredetkérdését tárgyaló művére utaljunk. Ha alaposabb elemzés alá vonjuk Berkity leírását, kibontakozik előttünk a Csepel-sziget délszláv lakóinak XIX. századi társadalomszerkezete, házassági kapcsolatai, jogszokásainak alapvonásai — különösen az öröklési jog — és erkölcsi normáik. Jellegzetes népszokásaik közül a lakodalmi szokások teljességre törekvő ismertetése mellett a temetési szokásoknál néhány olyan lényeges momentumot említ, mint a virrasztás és a siratás, felhívja a figyelmet a halottakkal kapcsolatos hiedelmekre; leírja népviseletüket, néhány adalékot szolgáltat lakóházuk berendezésére vonatkozóan, de kitér életük egyéb mozzanataira is. Berkity adatai igen nagyértékűek, mind a társadalomnéprajz, mind a folklórkutatás számára. Sajnálattal kell megemlíteni, hogy közleménye a szokásleírások során a lakodalomban lezajló párbeszédiken, kikérő formulákon kívül egyéb szövegeket nem tartalmaz. Ugyanakkor tényközlései a lakodalmi énekeket illetően becsesek. Megtudjuk tőle, hogy az említett Csepel-szigeti lakosságnál a lakodalom táncszüneteiben epikus énekeket adnak elő. Amint maga írja: „Melly nemzeti dalokat, többnyire idősb asszonyok, s igen hosszasan, de elérzékenyült hangon, sírva is

szoktak eldanolni.”¹³ Később így folytatja: „A’ dallos asszonyoknak nem tapsolnak ugyan, de éljenezvén őt, egészségeért többszörösen isznek (!), s’ a bunak elfelejtéseért ivó dalokat kívánnak tőle, vagy azokat más kezdi el.”¹⁴ Az ivó-dalok elnevezésén mai szóhasználattal a lakodalom mulatónótái értendők. A korábban már említett Jovan Erdeljanović, Berkity lakodalmi leírását elemezve, arra a megállapításra jutott, hogy a szokások néhány eleme rokonságot mutat a nyugat-boszniai katolikus lakosság, a bácskai bunyevácok, valamint Szlavónia katolikus lakóinak szokásaival.¹⁵

Nem térhetünk ki Berkity leírásának minden jelentős mozzanatára, de szükségesnek tartjuk idézni a virrasztásról és a siratóról írt szavait: „A virrasztóknak egy része énekel, ’s imádkozik ben a’ halott körül, míg a’ nagyobb rész kívül a’ gádorban körbe ülven pipázgat, a’ kulacsot szivogatja, ’s a’ megholtnak életét, tetteit rovogatja, mellyet ben, a’ halott fölött, hol rendre, hol pedig többesen is eldanolnak testvéri, hitese, sőt rokonsága is.”¹⁶ Majd így folytatja: „Érdekes látni e’ siránczó dallosokat, midőn hajlongva szétterjesztett, s’ majd összekulcsolt karokkal tiszteletből keseregnek.”¹⁷ A végső búcsúévésről a következőket írja: „A’ holtat nyílt koporsóban hozzák ki a beszentelésre, ’s míg a’ szertartások, ’s az unalomig hosszú búcsúztató el nem végződnék, addig az atyafiság reá borulva sírja el tőkélyeit, gyakran gyávaságait is, de a’ mellyet kész azonnal jajaival menteni. . .”¹⁸

¹³ Berkity, 1839. 314—331.

¹⁴ Berkity, 1839. 314—331.

¹⁵ Erdeljanović, 1930.

¹⁶ Berkity, 1839. 314—331.

¹⁷ Berkity, 1839. 314—331.

¹⁸ Berkity, 1839. 314—331.

(Csak zárójelben jegyzem meg, hogy korunk zenefolklórkutatói közül Kiss Lajos és Vinko Žganec 1958. évi közös gyűjtésük során siratókat már nem találtak körükben, de szép számmal bukkantak még virrasztókra, halottas énekekre, lakodalmi dalokra és táncokra.)¹⁹

Szárics Jenő leírása Baja és környéke bunyevác lakosságáról több szempontból is figyelemreméltó, mert a korai népismertetések közül kiemelkedik mind terjedelmével, mind néprajzi szempontú látásmódjával. Szárics Jenő munkájában ugyanúgy, mint Berkity Györgynél találkozunk egy sor olyan adattal, amelyek igen alkalmasak a mai anyaggal való összevetésre.²⁰

Így például bő teret szentel leírásában a népszokások és társas összejövetelek bemutatására is. Szárics részletesen beszámol a lakodalmi szokások lefolyásáról, külön-külön figyelemmel kísérve a leányos és legényes háznál lezajló eseményeket. Leírásából csupán néhány mozzanatot említek. Megtudjuk tőle, hogy már a múlt század közepén is nagy jelentősége volt a lánykérés alkalmával a kicifrázott, pénzzel teletűzdelt almának, de a lakodalom elmaradhatatlan kelléke volt a kraválynak (kravaj) nevezett lakodalmi kalács is. Figyelemreméltó, amit a karácsony megünneplésével kapcsolatban mond: „a karácsony, közönséges módon ünnepeltetik azon hozzáadással, hogy a szobák padlata térdig szalmával hintetik be, a gyertya mindig ég, az asztal szüntelen terítve, s még néhány apró szertartáson kívül egy nagy kalács süttetik a többi közt, melynek felszíne tésztából készült idomtalan állatkákkal, pásztorokkal, kis Jézussal s.a.t. díszítetik, neve Bozsitinyák (helyesen božičnjak — K. M.),

¹⁹ Kiss L., Žganec, V., 1958. Kéziratos gyűjtés.

²⁰ Szárics, 1842. — Vö. még: Fried, 1982.

melyet újévig szemlének megtartván, mindnyájok közt felosztva megemésztetik.”

Híradást kapunk tőle a pünkösdi királynőjárás szokásáról is. A pünkösdi sajtóságosan megy véghez: „e napokon délután rakásokként, hét pünkösdi királynénak öltözött tükrös homlokú, kardos, szalagos, lábbelitlen szegényebb sorsú kis paraszt leánya jár ide s tova az utcákon dalolva, melyeket az udvarra behívni szokás, hol szerelmes s hősi, mindenkre alkalmazható dalokat énekelnek, többnyire megnevezett s a dalban foglalt egy pár személyről, mely dalok tartalma történetesen gyakorta az említett személyekre igen jól alkalmaztatik.”²¹ Leírásából kitűnik, hogy nem volt ismeretlen számára a korabeli, nevezetesen Székács József magyarra ültetésében fent említett szokás szerb változatának költészete, mert megjegyzi: „E’ szokás a szerbeknél is divatos — miről Székács bő tudósítást adott már.”²² Szárics Jenő közel másfél száz esztendő előtti megfigyeléseit az utána következő kutatás — Frankl István,²³ Bellosics Bálint,²⁴ Jovan Erdeljanović²⁵ — tovább mélyítette. A magyar nyelvű közléseken kívül nagyszámú az anyanyelvi publikáció is (Neven, Književni Sever, Danica és sok önálló munka). Folklórjuk, népdalaik rögzítésére már a múlt században sor került, sajnos akkor még többnyire dallamok nélkül. Mind népszokásaik, mind a hozzájuk kapcsolódó rítusénekek feltárásában jelentős feladatot végzett el számos kutató.²⁶

²¹ Szárics, 1842. 871—888.

²² Szárics, 1842. 888. — Székács, 1836. 27—35.

²³ Frankl, 1896. 383—395., 406—422.

²⁴ Bellosics, 1909. 395—407.

²⁵ Erdeljanović, 1930.

²⁶ Az elvégzett munkáról jó tájékoztatást ad Kemény—Katus, 1955, Kujundžić, 1963, Sándor I. 1977. bibliográfiája is.

A magyarországi délszláv folklórkutatás fő vonulatát szem előtt tartva meg kell emlékeznünk Réső Ensel Sándor 1867-ben közzétett népszokásgyűjteményéről, amelyet a szerző saját gyűjtéseiből és az addig folyóiratokban, újságokban megjelent leírásokból állított össze. Kötete, amely a „Magyarországi népszokások” címet viseli, a magyar anyag mellett nemcsak számba veszi a nemzetiségek és szomszéd népek szokásait, hanem hangsúlyozza is azok gyűjtésének és megismerésének fontosságát. Így ír erről munkája előszavában: „Szép hazámnak nagyrészét utaztam be... nem tartózkodtam megismerkedni a köznéppel, tanulmányoztam eredeti nemzetiségére mutató nyelvét, öltözetét, dalait, tánczát, mondáit és szokásait...”²⁷ majd később így folytatja: „Kiterjeszkedtünk a kapcsolt országok népszokásaira is, sőt csillag alatt idézünk idegen tartománybeli szokásokat is, hogy összehasonlításokat tehessünk; ... és adunk testvérnépekre vonatkozó adatokat is, mint a horvátok hajdankori temetéseik.”²⁸

Réső Ensel Sándor gyűjteménye a közvetlenül megfigyelt jelenségek magyarázatokkal ellátott leírását nyújtja számunkra, de munkájában már az összehasonlítás igényének csírái is fellelhetők. Éles szemmel felismeri a kapcsolatot a szokások alakulása és az azt előidéző okok között. Az ő munkásságát elemezve Dömötör Tekla kiemelten hangsúlyozta felfogásának korszerűségét s azt, hogy sokkal modernebb, mint századunk első évtizedei néhány romantikus etnográfusának szemlélete, mert észrevette a szokásokban végbemenő történeti változásokat.²⁹

²⁷ Réső Ensel, 1867. V.

²⁸ Réső Ensel, 1867. IX.

²⁹ Dömötör, 1972. 8.

A Réső Ensel Sándor gyűjteményében szereplő szokásleírások mind a jugoszláv, mind a magyar néprajzkutatás számára igen értékesek. A szerbek népszokásai közül többek között szó esik a becskerekiek (Zrenjanin, Jugoszlávia) házassági és halotti szokásairól, továbbá a szerémségi, a bácskai, a bánáti és a határőrvidéki szerbek lakodalmi szokásairól. Helyet kapott gyűjteményében továbbá a karlovaci (Karlovac, Jugoszlávia) horvátok és a baranyai sokácok — utóbbiak neve is horvát népcsoportot jelöl — lakodalmi szokásainak bemutatása is.

A kezdeti szokásleírások mellett érdemes figyelmet szentelnünk a népköltészet gyűjtésének kérdéseinek is. Közismert, hogy a délszláv népköltészet legszebb darabjaival Székács József fordításaiban ismerkedett meg a magyar olvasóközönség 1836-ban a „Szerb népdalok és hősregék” c. kötetben. Székács a kötetet Vuk Stefanović Karadžić gyűjtéseiből állította össze, s közönségsikerét bizonyítja, hogy 1887-ben a kötet új kiadást ért meg, amelyet Gyulai Pál adott ki, s ő írta hozzá a bevezetőt is.³⁰

A magyarországi délszlávok körében folyó folklórkutatás egyik jelentős alakja volt a múlt században Fran Kurelac, aki 1846-ban kezdte el gyűjtéseit a Sopron, Moson és Vas megyei horvátok körében. Kötete, amely 1871-ben jelent meg Zágrábban, népköltészeti alkotások mellett műdalokat is tartalmaz. Erre a tényre bevezetőjében maga Kurelac is utal, megjegyezvén, hogy jó lett volna a népit a nem népitől elválasztani, de erre nem mindig nyílt lehetőség, mert szövevényesen összefonódik a kétféle költészet. Megtudjuk tőle, hogy közölt anyagát két forrásból merítette: saját gyűjtéseiből és kéziratok forrásokból. A szöveghűséghez nem ragaszkodott, előfordult, hogy több variáns szövegéből egy-

³⁰ Székács, 1836. 2. kiadás 1887.

egy „teljes” szöveget szerkesztett, de a jegyzetekben mindezt feltüntette. Gyűjteménye így is értékes tárháza a nyugat-magyarországi ún. gradišcei horvátok múlt század közepi — sőt régebbi — népeletének és népköltészetének.³¹

Kevés idővel Kurelac gyűjteményének megjelenése után: 1878—1881 között látott napvilágot Franjo Kuhač négykötetes „Južnoslovenske narodne popievke” (Jugoszláv népdalok) c. gyűjteménye, amelyben tetemes mennyiségű a Magyarországról származó anyag is. Kuhač 1859-ben kezdte el gyűjtőmunkáját, s 12 éven keresztül minden esztendőben rendszeresen végezte. Gyűjtőútjai során bejárta a balkáni szláv országokat, valamint Magyarországot, Ausztriát és Észak-Itáliát. A gyűjteményben közzétett szövegeket dallammal együtt közli, utóbbit zongoraátíratban. Anyagának csoportosításánál a szöveg tartalmi jegyeit vette alapul. Kéziratban maradt hagyatékából 1941-ben jelentették meg Zágrábban gyűjteményének V. kötetét.³²

Kurelac és Kuhač gyűjteményeivel párhuzamosan több más népköltési gyűjtemény is kiadásra került, amelyek anyaga különösen az akkori Magyarország peremterületeiről származott.³³

A délszláv folklór gyűjtésének előbb említett tényei magától értetődően nem estek kívül a magyar tudományos élet szemhatárán. Igaz, a gyűjtést a délszláv nyelvek ismeretének előnyével rendelkező személyek végezték, de akik közül nem egynek a nevével később ott találkozunk a Néprajzi

³¹ Kurelac, 1871.

³² Kuhač, 1878—1881, 1941.

³³ Például Bošković, S.: Bačvanske pesme. Novi Sad, 1863; Naković, M.: Jacskar. U Ugar. Sztarograd, 1876; Begović, N.: Život i običaji Srba-graničara. Zagreb, 1887 stb.

Társaság egyes szakosztályainak vezető tisztségviselői között.³⁴

Amíg a gradišcei horvátok népköltészete szisztematikusan gyűjtött anyag publikálásával került be a tudomány vérkeringésébe, addig más tájak hasonló vizsgálata csak később, vagy ha előbb is, de jóval soványabb kutatási eredményekkel adott hírt magáról.

A múlt század eleji Szentendre és a budai Tabán szerb lakosságának népeletére igen becsesek a szentendrei születésű szerb írónak, Jakov Ignjatovićnak a megfigyelései és feljegyzései, amelyek megbízható orientációs pontokként szolgálnak a későbbi kutatásokból származó néprajzi adatok egybevetéséhez. Ignjatović ábrázolásaiban alátámasztást nyer a saját korabeli és az azt megelőző történeti-statisztikai adatokból ismert tény, hogy ti. Szentendre erőteljes szerb maggal rendelkező heterogén eredetű délszláv lakosságú kisváros volt. Buda mellett a szellemi és kereskedelmi-gazdasági centrum szerepét töltötte be a környék délszláv nemzetiségű falusi lakosságánál. Szentendre néprajzi képe némileg elüt a környező délszláv lakosságú falvakétól. E különbségek az említettek mellett gazdasági és társadalmi okokra is visszavezethetők. A pezsgő gazdasági élettel párhuzamosan — vagy ennek következtében — a város szellemi műveltségében is felfelé ívelő tendencia érvényesült. Mindez föltehetően divergenciát okozott a városi délszláv polgárság és a falusi délszláv parasztság hagyományos kultúrájának további fejlődésében.³⁵

A feudális Magyarország társadalmi hierarchiáját jól tükrözték az egykori szórakozási alkalmak, így többek között

³⁴ Pl. Asbóth Oszkár, Hadzsics Antal, Krauss, Fr., Thallóczy Lajos stb. *Ethnographia*, 1890. 59.

³⁵ Ignjatović, 1884. 80—115.

a bálók is. Ignjatović visszaemlékezéseiben és egyéb írásaiban igen jelentősek a korabeli szórakozási alkalmakra vonatkozó feljegyzései is. A bálók fajtáit illetően megjegyzi, hogy „olyan nagyvárosban, mint Pest, mindenféle testületek rendeztek bálokat; így volt aztán jogászbál, medikusbál, kereskedőbál, lövészbál, avagy nemzetiségek szerint elnevezett bálók, mint szerb bál, román bál”. Ami a szentendrei bálokat illeti, azokról megjegyzi, hogy „ebben a hajdan gazdag, Buda és Pest szomszédságában fekvő kisvárosban *Nóbel*-bálokat, piknikeket és *purger*-bálokat is rendeztek; a kisvárosi szokások keveredtek; más szerb városokban is ilyenféle volt a helyzet”.

Az említett *Nóbel*-bálók résztvevői ügyvédek, hivatalnokok, nemes emberek, megyei urak és gazdag kereskedők voltak, de a *purger*-bálók közönsége a szegényebb néposztályból toborzódott: a céhekbe tömörült kézművesekből, iparosokból, kiskereskedőkből, valamint a zöldség-, gyümölcs- és bortermelő parasztgazdák családjából.

„Milyenek voltak az akkori bálók?” — veti fel a kérdést Ignjatović, hogy azon nyomban választ is adjon rá. „A *purger*-bál volt a legvidámabb, mert itt semmiféle etikett nem volt, csak valamilyen sajátos udvariasság, a kézművesek és kiskereskedők, a *szatócsok* és *bótosok* adták a közönség nagyobb részét...” Részletesen szól a bálra való készülődésről, öltözködésről, s részletezi a bál táncrendjét is. „A bálon legelőször valamilyen német táncot járnak. Valamiféle *trajsrít*-et, szépen, lassikán. Emlékszem, hogy galoppfélét is táncoltak; ezt *kalup*nak mondták: *Kalupot táncoltam...*” Majd így folytatja: „Jártak egy *lese* nevű táncot is; ez voltaképpen kóló, csak éppen hol jobbra, hol balra lejtették...” „járták a *kettőst* is, párosként, aztán az igazi kólót, vacsora után a *tajčot* keverték a *kalup*pallal. A *schnellpolka* csak később jött divatba.” A vacsoráról azt írja

Ignjatović, hogy annak hagyományos ételei a malacsült és a fánk voltak. A vacsora utáni dalolást az úgynevezett *kisvánk*-kos követte: „Ez volt a purger-kacérkodás teteje, ilyenkor a segéd megcsókolhatta mestere lányát és másokat, egyik mester a másik mesternét, a mesterné viszont a mestert és így tovább.”³⁶

A purger-bálok említett táncai közül a *ljese*, a *kettős* (ketuš), az igazi kóló, valamint a *kisvánk*os (jastuk) a mai néphagyományban is ismertek. Századunk elején Szentendre környéki falvak szerb lakosságának ünnepi táncrendjében a *ljese* volt a kezdő férfitánc, ezt követte a kóló, amelyet férfiak, nők vegyesen jártak. Napjainkban ezt a kólófajtát már régi kólónak nevezik. A kólót a *ketuš* néven ismert *kettős* követte.³⁷ A *kisvánk*os- vagy párnatánc századunk elején és napjainkban a lakodalmak táncrendjében fordul elő.³⁸

Talán nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy az egykori purger-bálok táncrepertoárjának nagy része a hagyományos népi táncok talajából táplálkozott. A szemtanú szerint: „Nóbel-bálon kólót nagyon ritkán jártak, mert parasztos volt. . . .” Kivétel volt ez alól a budai szerb Nóbel-bál, ahol a szerbeken kívül rendszeresen megjelentek görögök és románok is. Itt kötelezően kólót is táncoltak dudaszó kíséretében. A kólót általában egy-egy bánati vagy bácskai ifjú vezette, de „micsoda különbség is van az efféle, felsőbb körökben járt kóló, meg a között, amit a szerbek valamilyen házi ünnepeken járnak!” — sóhajt fel nosztalgikusan a visszaemlékező író.³⁹

³⁶ Ignjatović—Csuka, 1973. 42—43.

³⁷ Kiss M. 1964. 106—108.

³⁸ Saját gyűjtés. Pomáz, Csobánka.

³⁹ Ignjatović—Csuka, 1973. 48., 50—51.

Az idők folyamán, amikor a purger-bálok a Nóbél-bálokkal együtt történelemmé váltak, legfontosabb alkotóelemük, a tánc szívósan tovább élt a népi kultúrában, s szerepét töretlenül megőrizte a legutóbbi időkig, szinte napjainkig.

A Jakov Ignjatovičhoz hasonlóan szentendrei születésű Pavle Sofrićot is a tudatos néprajzi gyűjtők sorában kell megemlítenünk, akinek széles körű irodalmi munkásságában helyet kapott szülővárosa, a múlt század végi Szentendre karácsonyi szokásainak megörökítése is. Az itteni karácsonyi szokások egyes elemeinek felismert régisége mellett nem került el figyelmét az a nagyon fontos körülmény sem, hogy az együtt élő nemzetiségek is alakították egymás szokásait.

Ismerkedjünk meg egy kicsit behatóbban is Sofrić leírásával. A szentendrei délszlávoknál a karácsony előestéjét, a vigíliát jelentő *Badnji dan* és *Badnje več*e az az időpont, amely az ünnep jelentőségének sűrűsödési — mondhatnók kulminációs — pontja. A jószemű Sofrić ezt a tényt felismerve szépen részletezett, hiteles leírást ad e nap lényeges mozzanatairól. Hangsúlyozza, hogy a karácsonyi előkészületek e napon véget érnek. Befejeződik a karácsonykor szokásos kalácsok készítése, amelyek közül név szerint említi többek között az örökzöld ággal, aranyozott dióval, mogyoróval és almával feldíszített *bogaticát*, a *vinograd* — szőlő és *zdravlje* — egészség elnevezésű kalácsokat. Miután rendbe tették, kitakarították a házat, sor került a többi karácsonyesti cselekményre is. Szertartásszerű mozzanat pl. a szalma bevitele. A szalmát kétébe kötve viszik be. Tilos a kéve kötelét szétbontani, a szalmát úgy kell kihúzkodni belőle. Először az asztal tetejére hintik szét, majd alája, valamint szerte a szobában. Az asztalt ezután új terítővel fedik be, s a szokásnak megfelelően megterítik a karácsonyi asztalt. A vacsora igen bőséges és főleg növényi ételekből áll. Az

elmaradhatatlan bab és lencse mellett fogyasztanak böjtös szármát — töltött káposztát, mákos és diós metéltet, gombát, almát és szilvát. További jellemzője a vacsorának a vörösborból készített borleves, amelybe mindegyik kalácsból tesznek egy-egy darabkát.⁴⁰

Sofrićtól egyebek mellett azt is megtudjuk, hogy a délszláv nyelvterületre általánosan jellemző *badnjak* — karácsonyi tuskó égetése Szentendrén már a múlt században sem volt jellemző. Ennek okát abban látja, hogy a házak itt, úgymond, „nyugati mintára” épültek, ami nem jelent mást, mint a nyitott tűzhely hiányát, aminek következtében nem volt lehetőség a karácsonyi tuskó nyílt tűzhelyen történő égetésére. A környező falvakban azonban — amint azt saját kutatásaim bizonyították — még századunk elején is élt ez a szokás.⁴¹

Kedves mozzanata volt a karácsonyestének a kántáló betlehemező és csillaghordozó gyermekek köszöntője. Külön csoportja volt a délszlávoknak, a szlovákoknak és a németeknek. Sofrić néhány szöveget is közölt repertoárjukból.⁴²

Karácsony első napja megülésének is szigorú rendje volt. E napon a templomon kívül máshova nem mentek. Az egyes családok karácsony másnapján látogatták meg egymást, hogy kellemes ünnepeket kívánjanak. A szalma kivívására az ünnep befejező aktusaként karácsony harmadnapján került sor.⁴³

Sofrić leírásai pontosak, s igen jó bepillantást adnak Szentendre lakóinak egykori szokásvilágába.

⁴⁰ Sofrić, 1903. 8—9., 27—28.

⁴¹ Sofrić, 1903. 26., Kiss M. 1964. 100—101.

⁴² Sofrić, 1903. 29—31.

⁴³ Sofrić, 1903. 28—32.

A Buda környéki szerbek néprajzára kiváló etnográfusunk, Jankó János hívta fel a figyelmet 1889-ben a Turisták Lapja hasábjain. Érdekes néhány mondatot szó szerint is felidéznünk megfigyeléseiből: „A dunamelléki s általában a magyarországi szerbek ma már meglehetősen pusztulóban vannak, vagy szokásaik alakulnak különböző befolyás alatt, s így nagyon kíváncsi, hogy ahol az ősi szokásokat még meg lehet figyelni, ott ezt mielőbb meg tegyük.”⁴⁴ Jankó János figyelmét nemzetiségeink közül nem csupán a Buda környéki szerbek anyagára összpontosította, hanem jelentős mértékben hozzájárult többek között a bácskai sokácok néprajzi anyagának feltárásához is.

Szó esett korábban a Magyar Néprajzi Társaság megalakulásának jelentőségéről a néprajzi kutatások összefogásában. Az 1890-ben megindult Ethnographia oldalain bő teret kapott a nemzetiségi néprajzi kutatás, s a társaság egyidejűleg megalakult szakosztályainak a sorában többek között ott található: a horvát, a szerb, a vend (szlovén) és a bosnyák szakosztály is. Hunfalvy Pál a társaság megalakulásakor elnöki megnyitójában hangsúlyozta, hogy ez a társadalmi szerv, amely keretei között helyet adott „a magyar állam és a történelmi Magyarország *mai és egykori* népei tanulmányozásának”, s a tanulmányozás tárgyai lehettek „az ország mai és egykori népeinek eredete, fejlődése, állapota: ethnikai jelleme és anthropológiai mivolta; a néplélek és népélet nyilatkozatai, melyek nagyon számosak és különfélék”.⁴⁵ Hunfalvy Pál munkásságának értékelése során Ortutay Gyula kiemelte, hogy „történeti mélységében vizsgálta a magyarországi népek, ethnikai csoportok történetét s elfogulatlan szemléletében nyoma sem volt” a sovíniszta gögnek,

⁴⁴ Jankó, 1889. 98., 1896. 34—64., 132—165.

⁴⁵ Hunfalvy, 1890. 2.

kizárólagosságnak.⁴⁶ A délszlávok lényegi megismerésére törekvő legnevesebb kutatók a századfordulón: Czirbusz Géza (bolgárok), Hadzsics Antal (szerbek), Bellosics Bálint (vendek, mai szóhasználat: szlovének, szerbek, bunyevácok, sokácok), Frnajo Kuhać (horvátok), Friedrich Krauss (horvátok), Strausz Adolf (bolgárok, bosnyákok), Asbóth János (bosnyákok), Gönczi Ferenc (horvátok), Thallóczy Lajos (bosnyákok), s rajtuk kívül még sokan mások.

Bellosics Bálintról és Gönczi Ferencről külön is szólnunk kell. Bellosics Bálint érdeklődésének homlokterében mindvégig a magyarországi délszlávok: a szlovének, a szerbek, s a horvátok közül a bunyevácok és a sokácok kultúrájának vizsgálata állott, emellett azonban magyar és német néprajzi kutatásokkal is foglalkozott. Figyelme kiterjedt a népi kultúra egészének vizsgálatára, mind az anyagi, mind a szellemi kultúra jelenségeinek gyűjtésére.⁴⁷ A folklór tárgyköréből egyik legismertebb munkája a „Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez” címet viselő tanulmánya, amelyben egy szokásösszetevő elemnek a *Szent Iván-i tűzgyűjtásnak* magyarországi elterjedését mutatja be, felvetve az átadás, illetve az átvétel lehetséges módjait. Mai fejlettségi fokán szaktudományunk már nem tudja elfogadni BELLOSICS konklúzióját — nevezetesen azt, hogy a Szent Iván-i tűzgyűjtás egy általános szláv-germán hatás eredménye lenne népünknel —, mert néhány jelentős összetevőt nem vett figyelembe végkövetkeztetése megfogalmazása során. Így többek között a török hódoltság idejét követő népességcserét és a migrációs folyamatokat, amint erre korábban már Dömötör Tekla felhívta a figyelmet.⁴⁸ Folklorisztikai kutató-

⁴⁶ Ortutay, 1975. 9.

⁴⁷ Bellosics, 1902. 25—31., 70—78., 117—127.

⁴⁸ Dömötör, 1964. 142.

sai mellett nagy érdemeket vívott ki magának sokrétű népismertetéseivel is, amelyekben jó arányérzéssel, teljességre törekvő képet ad az egyes népcsoportok kultúrájáról. Ezt tanúsítják többek között a Borovszky Samu szerkesztette „Magyarország vármegyei és városai” c. sorozatban közzétett népismertetései a bunyevácokról és a magyarokról.⁴⁹

Gönczi Ferenc korai munkáinak sorában foglal helyet a „Muraköz és népe” c. kötet, amely 1895-ben jelent meg, s amint maga mondja: „Hazánk eddigelé részletesen még nem ismert területének a horvátajkú népének leírását tűzte ki feladatául e szerény munka.”⁵⁰ Az anyaggyűjtés körülményeiről pedig így vall: „A szükséges földrajzi, történelmi s néprajzi anyagot éveken át gyűjtöttem, mivégből keresztül-kasul jártam Muraköz egész területét. Kirándultam s napokat töltöttem a Mura s Dráva folyóknál, hogy azok folyásának sajátosságait, környező területüket, s rajtuk űzött foglalkozásokat (aranymosás, halászat) közvetlen szemlélhessem. Ellátogattam Muraköz majdnem minden községébe; megfigyeltem a népelet sokoldalú nyilatkozását, a nép életmódját s szokásait foglalkozása s kedélyhangulata körében. A néppel — mely között 10 évig éltem — minden alkalommal szóba eredtem, kikérdeztem minden irányban, hogy gondolkodás-módját s érzelmeit ez úton is kitudhasam . . .”⁵¹ Alapos, mélyreható vizsgálatai meg is hozták az eredményt. A családi élet szokásai közül mindenekelőtt a lakodalom teljességre törekvő ismertetését emelném ki, de nem marad el értékben mögötte az esztendő ünnepei lényegi vonásainak rögzítése sem. Nem csupán regisztrálja a jelensé-

⁴⁹ Bellosics, 1909. I. 395—407.

⁵⁰ Gönczi, 1895. I.

⁵¹ Gönczi, 1895. I.

geket, hanem ahol arra lehetőség nyílik, összehasonlításokat is végez. A templomi búcsúk ismertetésekor rámutat azok társadalmi jellegére: „A muraközi búcsúk, melyek vallási kifejezésüket úgyszólván csak a nagymise végéig tartják meg, inkább mint társadalmi szokások érdemelnek figyelmet . . . Kivált a serdültebb hajadonoknak van ilyenkor örömük, kiknek a búcsú egyetlen nyilvános mulatóhelyük. Ők a lakodalmakból ki vannak zárva, a kocsmái zenés mulatságokra való járás rossz hírbe keveri őket, a társasjátékok pedig a fiataloknál nem divatoznak, ennél fogva a búcsún nyílik legszebb alkalmuk ismeretségi körük tágítására s szívük érzelmeinek, vágyainak kimutatására...”⁵² Az ünnepi szokásoknál maradva Gönczi az, aki pl. elsőként említi a muraközi horvátok Borbála-napi (dec. 4.) köszöntőit. Eredeti szöveget sajnos nem közölt, de felkeltette a kutatók figyelmét a szokás iránt, amelynek szövegfeltáró és összehasonlító vizsgálatait közel hetven esztendő múltán Eperjessy Ernő végezte el.⁵³

Más szokások leírásánál Gönczi néhány példa erejéig kitér azok költészetére is. A népköltéssel, népdalokkal külön fejezetben foglalkozik, műfajilag csoportosítva őket.⁵⁴

Gönczi Ferenc forrás értékű adatokban bővelkedő munkája — amint arra a fenti példa kapcsán már utaltam — napjaink néprajzkutatóinak jó kiindulási és összehasonlítási alapel szolgál.

Szólni kell a továbbiakban — ha csak érintőlegesen is — az „Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen” c. sorozat néprajzi összefoglalóiról, amelyekben népköltészeti közlés és szokásleírás is található. Sajnos, nem mindig világos, hogy

⁵² Gönczi, 1895. 73—91., 62—70.

⁵³ Eperjessy, 1968. 560—587.

⁵⁴ Gönczi, 1895. 119—122.

konkrétan honnan, mikorról és kikről származnak a közölt adatok.⁵⁵ A Borovszky Samu szerkesztette „Magyarország vármegyei és városai” c. sorozat megfelelő köteteiben közölt néprajzi anyag már helyhez köthetőbb, ami a sorozat jellegéből is fakad, hiszen a földrajzi-közigazgatási egységeket véve alapul, kisebb területeket ölel fel egy-egy kötet.⁵⁶

Fentiek mellett meg kell említenünk a Nemzetiségi Ismerető Könyvtár sorozatban megjelent: „A magyarországi szerbek” c. művet, amelyben a szerző, Juga Velimir kitér a népi kultúra bemutatására is. A szokásanyagot két nagy csoportba sorolva ismerteti: 1. A vallási élet és az esztendő; 2. Népszokások. Utóbbi összefoglaló cím alatt főként a családi élet szokásait tárgyalja, s leírásába belefoglalja a gyermeknevelés és gyermekjátékok ismertetését is. Anyaga nagyrészt saját gyűjtéséből származik és elég jól lokalizálható. Hiányossága azonban e munkának, hogy az egyébként viszonylag jól szétválasztható bunyevác, sokác és szerb anyag Juga gyűjteményében összemosódik. Ugyanis a bunyevácokat és sokácokat katolikus szerbeknek tekinti.⁵⁷ Ugyanezzel a felfogással találkozhatunk korábban Hunfalvynál is.⁵⁸

Mindhárom sorozat közös jellemzője, hogy vizsgálataikba jórészt csak a peremvidékeken nagyobb tömbökben elhelyezkedő népcsoportokat vonták be, s a Magyarország belsőbb részeiben élő szórványokat csak kis mértékben vette figyelembe a kutatás.

Időbelileg a múlt század végére és századunk első felére esik Margalits Ede működése, akinek sokrétű munkásságából

⁵⁵ Például Hadzsics, 1891. II. 619—656. stb.

⁵⁶ L. Bellosics, 1909. I. 395—407., Béry, 1898. 384—387., Evetovics, 1909. I. 387—394., Hadzsics, 1909. I. 368—386., Sinkovich, 1898. 387—392.

⁵⁷ Juga, 1913.

⁵⁸ Hunfalvy, 1890. 474.

utalnunk kell műfordítói tevékenységére. Margalitsra bizonyos hatással volt, hogy Gyulai Pál 1887-ben új kiadásban jelentette meg Székács József korábban már említett népköltési fordításgyűjteményét. Margalits saját műfordításait módszeres és tematikus válogatásban két ciklusban adta közre. 1896-ban a délszlávok legendás XIV. századi hősné: Kraljević Marko (Márk királyfi) életét bemutató ciklust 31 énekben, 6 560 deseterac (tízes verslábú) verssorban, két év múlva „A rigómezei ütközet” címmel jelent meg újabb műfordítása, amely a középkori szerb cárság pusztulását okozó 1389. évi koszovói csatát énekeli meg. Műfordításait élénk érdeklődés kísérte, amit az is jelez, hogy a Kraljević Marko énekfűzer hamarosan második kiadást is megért. Margalits kultúraközvetítő munkásságában helyet kapott a délszláv népszokások magyarországi népszerűsítése is, számos ilyen vonatkozású publikációja jelent meg az Ethnographiában.⁵⁹

A két világháború közötti kutatást az ismert történelmi és politikai okok következtében bizonyos fokú pangás jellemezte, de ebben az időszakban is akadtak olyanok, akik a délszlávok kultúrájának különböző kérdéseivel foglalkoztak. Pável Ágoston munkásságára gondolunk elsősorban, a magyarországi szlovének fáradhatatlan kutatójára, akinek tudományos publikációi az I. világháborút megelőzően is ismertek voltak már, de életművének kiteljesedése a két világháború közötti időszakra esett. Mielőtt felvillantánánk sokrétű tevékenységéből összehasonlító irodalomtörténeti és folklorisztikai tanulmányait, néhány sort kell idéznünk 1933-ban írt „Jugoszláv irodalmi levél” c. írásából, amelyben a szlovén és a magyar nép kölcsönös megismerésének fontosságát hangsúlyozza: „Nem ismerjük egymást eléggé. Ez

⁵⁹ Margalits, 1896. 2. kiad. 1899., 1898., valamint 1900. 163—167.

érdektelenségre, hűvös nemtörődömségre, sőt fölényes, de oktan lekicsinylésre vezet. Nálunk egykettőre Balkánt, ott lent pedig Ázsiát emlegetnek. S ez nem jól van így. Meg vagyok győződve, hogy a jóhiszeműség megbecsülést, s a megbecsülés legalábbis rokonszenvet szülne. . .”⁶⁰

Még 1913-ban látott napvilágot az Egyetemes Philológiai Közlönyben „A Bankó leányáról szóló széphistória délszláv forrásai” c. tanulmánya. Ebben a Semptei Névtelen szerzőségében ránk maradt, a férfinak öltözött lány történetét elbeszélő széphistóriának délszláv forrásait tárta fel. Más alapvető folklorisztikai munkáiban a délszláv népköltészet Hunyadi-ciklusát és a szlovén Mátyás-mondákat vizsgálta. Mátyás alakjának elevensége a szlovén néphagyományban később is érdeklődése homlokterében állt. Pável Ágostont méltán nevezte Illyés Gyula „két nép hűséges fiá”-nak, hiszen egész élete és működése oly mértékben hozta közelebb egymáshoz a szlovén és magyar népet, hogy századunk első felében bizvást tekintették a népek testvéri együttélése hirdetőjének, s a gondolat megtestesítőjének.

Tárgyunk szempontjából nem hanyagolható el Róheim Géza munkássága, aki vizsgálatai során a nyugat-európai mellett hatalmas mennyiségű kelet-európai — főleg délszláv — összehasonlító anyagot is elemzett, és ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a magyar néphit túlnyomó része a környező szláv népek közvetítésével került hozzánk, amint maga mondja: „a magyar néphit szempontjából a közvetlen átadó és a döntő, hogy a magyarság ezeket az európai elemeket csak szláv forrásból vehette, továbbá ha figyelembe vesszük az egyes szláv nyelvű szomszédnépek külön kimutatható hatását, az adatoknak olyan túlnyomó tömegét kapjuk, hogy egyáltalán nem túlzás, ha röviden azt mondjuk: a

⁶⁰ Pável, 1976. 197.

magyar néphit szláv néphit.”⁶¹ Róheimnek ezt a sommás konklúzióját az újabb kutatás megkérdőjelezte, s a belső fejlődés, valamint az innováció figyelembevételével úgy módosította, hogy a magyar szokás- és hitvilágot itteni évszázadaink folyamán igen erőteljesen színezhették, befolyásolhatták a környező szláv népek irányából érkezett hatások.⁶²

Hazánkban a felszabadulás utáni délszláv néprajzi kutatás, amint azt az előzmények bizonyítják, ha nem is kitaposott, de nem járatlan úton szerveződött újjá. Az immár több mint három évtizedet felölelő differenciált anyagfeltárás szép eredményeket sorakoztathat fel a folklórkutatás terén. A teljességre törekvés igénye nélkül az alábbiakban csupán néhány kutatott témára összpontosítjuk figyelmünket. A magyarországi nemzetiségi — ezen belül a délszláv — néprajzi kutatás egyéb kérdéseit részletesen érinti Kósa László „A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása 1945–1974” c. összefoglalásában és más tanulmányaiban is.⁶³

A felszabadulás utáni délszláv folklórkutatás köréből mindenekelőtt a népzene gyűjtést és táncfolklórkutatást kell megemlítenünk.

A zenefolkloristák köréből kiemelten kell szólnunk Vujićsics Tihamér, Kiss Lajos és a külföldiek közül Vinko Žganec munkásságáról. Vujićsics Tihamér első önálló gyűjteménye a „Naše pesme” c. könyv 1957-ben látott napvilágot, s mindenekelőtt a délszláv folklóregyüttesek műsorigényét igyekezett kielégíteni. Megtalálhatók benne a baranyai

⁶¹ Róheim, 1925. 335.

⁶² Róheim munkásságának értékeléséhez hasznosan járul hozzá válogatott tanulmányainak kiadása Verebélyi Kincső utószavával. Róheim—Verebélyi, 1984.

⁶³ Kósa, 1975. 422–436., 1976., 30–34., 1979. 21–33.

sokácok, bosnyákok és szerbek régi és új dalai, továbbá a Barcs környéki horvátok, a bácskai sokácok és bunyevácok, a Budapest környéki szerbek és rácok, a Maros menti szerbek, a Mura menti horvátok, a szlovének és a gradišcei horvátok népdalai. Mellettük helyet kaptak Vujicsics gyűjteményében a szerbiai, a boszniai, a dalmáciai és a szlavóniai újabb stílusú népdalok, néhány műdal s végezetül a néptáncok. A kötet a táncdallamokkal együtt 120 dallamot foglal magába. A magyarországi dalokat és táncokat jórészt Vujicsics gyűjtötte. A dallamok hangszerelését is ő végezte el a hagyományos népi stílus szem előtt tartásával. Ez a kötet azonban csak kezdetét jelentette Vujicsics zenefolklor kutatásának.⁶⁴ Az elkövetkező években is folyamatosan gyűjtötte délszláv lakosságunk dalait, táncait. Munkássága eredményeként megszületett második nagy, immár tudományos igényű gyűjteményének kötete „A magyarországi délszlávok zenei hagyományai” címmel,⁶⁵ amelyben négy dialektusba sorolva tárgyalja az anyagot.

Az első dialektusba (A) a Rába menti szlovének zenei anyaga sorolódik. A szerző szerint e dialektus dalait tanulmányozták a legkevésbé, mert sokáig német-osztrák eredetűeknek tartották, dallamuk és kétszólamú tercelő-szextelő előadásmódjuk miatt. Mivel az osztrák anyagban közvetlen megfelelőiket nem lehet kimutatni, régi alpesi hagyománynak kell tekinteni ezt a zenét. Az alkalomhoz kötött dalok igen kis számban maradtak meg, a hangszeres zenét polkák, keringők és indulók képviselik. Régebben ismertek voltak a vonós-cimbalmos együttesek is.

A Mura menti horvátok zenéjét a második, a (B) dialektusba sorolja Vujicsics. Sajátos vonását képezik a zenei ha-

⁶⁴ Vujicsics T. 1957.

⁶⁵ Vujicsics T. 1978.

gyománynak a pentaton hangsorú dallamok. A szerző hangsúlyozza, hogy a magyar anyagban is meglevő dallamok megőrzése mellett számos olyan pentaton hangsorú dallam is akad, amelyik ebben a formában a magyarban nem szerepel. A dalok jelentős része parlando-rubato, szabad ritmusú, a kötött ritmusúak szinte kizárólag páros üteműek. A dalok előadása egyszólamú, műfaji megoszlás szerint szembetűnően sok a lírai dal, s rendkívül kedveltek a tréfás és mulatódalok is. A hangszerek közül itt is a vonós-cimbalmos együttesek a leggyakoribbak.

A Győr-Sopron megyében élő nyugat-magyarországi horvátok anyaga képezi a harmadik (C) dialektust, s ez a legheterogénebb. Vujicsics úgy látja, hogy az egykori óhaza melodikája, s napjainkra a szövegek is, mintha teljesen elfelejtődtek volna. Az alexandrinus párvers gyakori előfordulását viszont a múlt hagyatékának tartja. E terület zenei anyagában sok a hasonlóság és egyezés a cseh, a nyugat-morva és a szlovák anyaggal. A műfaji megoszlás szerint sok a gyermek- és lakodalmi dal, ez utóbbiaknál viszonylag kisszámú dallamhoz kapcsolódó nagyszámú szövegvariánsal.

A negyedik (D) dialektus népzenei és népköltészeti anyagának a hordozói települtek hazánkba a legkésőbb — zömmel a XVII. század folyamán —, így anyaguk alakulása nyomon követhető. Népzenei-népköltészeti dialektusuk itt, az új hazájukban alakult ki. Ebbe a dialektusba sorolódik a magyarországi szerbek népdalkincse, horvát népcsoportjaink közül a Dráva menti horvátok, a baranyai és bácskai sokácok, a bunyevácok, a Kalocsa környéki ún. rácok és a szentendrei dalmaták népzeneje. Műfajilag igen sokrétű ez a dialektus: az epikus és elbeszélő énekek mellett megtalálhatók benne a lírai dalok, az alkalomhoz kötöttek közül bőséges a lakodalmi énekek száma, s mindenütt ismert volt a sirató. A

jeles napok népköltészetéből kiemelkedő jelentőségűek a télközépi koledáláshoz és a pünkösdi királynőjáráshoz fűződő rítusénekek, valamint az Iván-napi szertartási énekek. Külön színfoltját képezik e gazdag hagyománynak az esőkerés szokásához kapcsolódó dodolaénekek.

Vujicsics Tihamér könyve bevezetőjében szerényen figyelemzeti az olvasót, hogy kötete nem tekinthető szigorúan tudományos célúnak, mert feladata elsősorban gyakorlati: a muzsikálás céljára való közlés. De a dialektusokba való sorolással az anyagnak olyan rendszerezését végezte el, amely egyúttal első összefoglalása a magyarországi délszlávok zenei hagyományainak, s ezáltal jó kiindulási alapot nyújt a további vizsgálatok számára.

A magyarországi délszlávok népdalkincsének feltárásában jelentős eredményeket hozott Kiss Lajos és Vinko Žganec munkássága. A két kutató szisztematikus gyűjtőútjainak eredményeképpen — amelyekre az MTA és a zágrábi Jugoszláv Tudományos Akadémia egyezményes együttműködése alapján került sor — napvilágot látott 1974-ben a „Pučke popijevke hrvata iz okolice Velika Kaniže u Madjarskoj” (A Nagykanizsa környéki horvátok népdalai) c. gyűjtemény.⁶⁶ Az ittlakó, muraközi horvátok néven ismert népcsoportról Gönczi Ferenc munkásságának ismertetésekor korábban már szóltunk. A jelen kötetben közölt horvát népdalok Zala megye letenyei és nagykanizsai járásában lévő Molnári, Semjénháza, Tótszentmárton, Tótszerdahely, Fityeháza és Murakeresztúr helységekből származnak. Szövegeiket tekintve öt tematikus csoportba sorolódtak: 1. szerelmi dalok; 2. katonanóták; 3. lakodalmi dalok; 4. vegyes dalok; 5. vallásos énekek. Dallamaikra az egyszólamúság a jellemző. A kötetben közel kétszáz népdal is bizonyítja e népcsoport

⁶⁶ Žganec, 1974.

orális hagyományának gazdagságát, amely erős rokonságot mutat a jugoszláviai Medjimurje népdalaival.

A zenei publikációk köréből meg kell említenünk Kiss Lajos „Dve kraljičke iz Bačke” (Két pünkösdlő a Bácskából) c. közleményét, amelyben rámutat a pünkösdlők dallamainak sajátosságára. A magyarországi délszlávok közül a bunyevácok, a sokácok és a szerbek egyes csoportjainak jellemző jeles napi szokása a pünkösdi királynőjárás. A szokáshoz kapcsolódó szövegek variánsai a múlt század óta ismertek, s napjainkban is újabb változatokat tár fel a kutatás, de a hozzá kapcsolódó dallamokat nem rögzítették a gyűjtők. Kiss Lajos a Katymáron és Bački Monoštoron (Jugoszlávia) gyűjtött kraljičkákat (pünkösdi énekek) az összehasonlítás igényével vizsgálja zenei és szövegfilológiai szempontból, amihez Vuk Stefanović Karadžić múlt századi gyűjtései szolgálnak alapul.⁶⁷

Az utóbbi esztendő népköltészeti kutatása bizonyos mértékig új megvilágításba helyezte a magyarországi délszláv népköltészet egyes műfajait.

A dallam nélküli népdalszövegek publikálása terén kimagasló munkát végzett Grin Igor, aki „Srpske narodne pesme jugoistočnog Alfelda” (Szerb népdalok a Délkelet-Alföldről) címen tette közzé népdalszövegeinek egy részét az „Etnografija Južnih Slavena u Mađarskoj” II. (1977) és III. (1979) köteteiben.⁶⁸ Váratlan esemény volt a magyarországi délszláv folklórkutatásban a *Bogdánt anyja házasítja* kezdetű hősének Sarosácz György által történt lejegyzése és publikálása.⁶⁹

A néptánckutatást illetően bármennyire szűk körű is az ezzel foglalkozó szakemberek száma, Kricskovics Antal,

⁶⁷ Kiss L. 1971. 237—245.

⁶⁸ Grin, 1977., 1979.

⁶⁹ Sarosácz, 1975. 195—203.

Borbély Jolán, Martin György stb., valamint a délszláv nemzetiségű táncgyüttesek vezetőinek tevékenysége jelzik az e téren folyó munka eredményességét. Azt is megemlítem, hogy a táncos-dramatikus szokások leírásában szintén gyakran találunk megbízható adatokat a helyi táncélet köréből, pl. magam a pomázi szerbek karácsonyi ünnepkörének vizsgálata során fordítottam figyelmet az ünnep másnapján szokásos mulatság táncrendjére.⁷⁰

Kricskovics Antal, a magyarországi délszláv néptáncosok jeles kutatója és színpadra állítója „Magyarországi délszláv néptáncok” címmel jelentetett meg kötetet,⁷¹ de számos táncleírása, koreográfiája található egyebütt is. A komplexitás igényével került feldolgozásra egy Somogy megyei horvát községnek, Lakócsának a táncélete, az „Iz naše mnogobojne tradicije” (Sokszerű hagyományainkból) I—II. gyűjteményben. Lakócsa táncaiból Borbély Jolán adott elemző áttekintést, rávilágítva a négy csoportba sorolható táncok: A) zárt kólók, B) nyílt kólók, C) kombinált táncformák, valamint a D) bemutató jellegű szóló és páros táncformák jellemző vonásaira. A Vujicsics Tihamér és Paksa Katalin által lejegyzett lakócsai délszláv dallamokat Olsvai Imre ismertette, míg az egyik speciális táncnak a *drmešnek* (rezgő kóló) Kricskovics Antal készítette el a koreográfiáját. A lakócsdai táncok közül igen archaikus réteget képvisel az ún. *vuzmeno kolo* (húsvéti körtánc). Borbély Jolán így ír róla: „A Vuzmeno kóló alkalomhoz kötött, szertartásos, énekes női körtánc. Nagyszombaton este, valamint a húsvéti nagymise után a nagyleányok és asszonyok énekszóval járták be a falut. A nagyobb tereken, a falu szélén, a szántóföldek szegélyénél meg-megállva járták el a húsvéti

⁷⁰ Vö. 37. jegyzettel.

⁷¹ Kricskovics, é. n.

körtáncot. E lassú tempójú, zárt kör alakban járt húsvéti kólóhoz igen régies dallamok és szövegek — amelyek lírai, epikus vagy balladás jellegűek — kapcsolódnak.”⁷²

Délszláv lakosságunk táncainak rövid ismertetése — a hozzájuk kapcsolódó dallamokkal együtt — található az olyan ismertető tanulmányokban, amelyeknek tárgya a népszokások szerves tartozéka, a néptánc is.

Részletesebben kell elemeznünk a felszabadulás utáni népszokáskutatást.

A magyarországi délszlávok több mint három évtizedet felölelő differenciált néprajzi anyagfeltárása szép eredményeket mutathat fel mind az anyagi, mind pedig a szellemi kultúra terén. Ezek részletes számbavételét szaktudományunk elvégezte.

Az az egyoldalúságra hajló túlsúly, amellyel a népszokásokat leíró-megörökítő tanulmányok korábban szerepeltek a kutatásban, oldódóban van, azonban még mindig itt mutatkozik a legnagyobb méretű munka, s a feldolgozás módszerbeli differenciáltsága is itt a legsokrétűbb.

Az anyagfeltárás e témakörön belül is több aspektusú. Szép számmal találunk olyan tanulmányokat, amelyek egy-egy szűkebb terület és etnikum szokásegyütteseinek komplex feltárását tűzték ki célul;⁷³ más munkák az átadás-átvétel, az interetnikus kapcsolatok kérdéseivel foglalkoznak;⁷⁴ míg megint mások a szokásokban végbemenő változás különböző okait kívánják felderíteni.⁷⁵ Mellettük igen sok az olyan

⁷² Sokszínű hagyományunkból. Bp. 1974. I—II.

⁷³ Például Deisinger, 1972, Ferenczi, 1977, Horváth I. 1977, Kiss M. 1964, Sarosácz, 1971, Vélin, 1982 stb.

⁷⁴ Dömötör—Eperjessy, 1967, Eperjessy, 1975, Ujváry, 1963, Kiss M. 1981.

⁷⁵ Ferenczi, 1977, Horváth S. 1984, Kiss M. 1977 stb.

rövidebb közlemény, amelyek egyes részletkérdések leírását, feltárását tűzték ki feladatul.⁷⁶ Jelentősek azok a magyar összefoglalások — Dömötör Tekla,⁷⁷ Bálint Sándor,⁷⁸ Ujváry Zoltán⁷⁹ művei —, amelyek bevonják vizsgálataikba a balkáni délszláv és a magyarországi délszláv népszokásokat.

Áttekintésünk nem lehetne teljes, ha nem említenénk meg a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutató Csoportja évkönyvének — Népi Kultúra — Népi Társadalom — VII. kötetét, amely a magyarországi nemzetiségek néprajzával és történetével is foglalkozik,⁸⁰ valamint a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége és a Magyar Néprajzi Társaság közös kiadványsorozatát, az „Etnográfija Južnih Slavena u Mađarskoj”-t (A magyarországi délszlávok néprajza).⁸¹ Ez utóbbi sorozat hivatott arra, hogy a magyarországi délszlávok anyagi, szellemi és társadalmi műveltségének felgyűjtött javait visszajuttassa azokhoz, akik eddig megőrizték s éltek vele.

Ezek a munkák is világosan bizonyítják, hogy a magyarság népi kultúrájának vizsgálata elválaszthatatlan hazai nemzetiségeink és a környező népek hasonló anyagának ismeretétől. Ortutay Gyula 1957-ben elhangzott rektori székfoglalójában pedig éppen azt hangsúlyozta, hogy összehasonlító kutatásunknak elsősorban a kelet-európai összehasonlító kutatáson kell alapulnia.⁸² Hiszen a közös történelmi múlt,

⁷⁶ Vö. Etnográfija Južnih Slavena u Mađarskoj I—VIII. köteteinek anyagát.

⁷⁷ Dömötör, 1964, 1974.

⁷⁸ Bálint, 1973, 1977. I—II.

⁷⁹ Ujváry, 1969 stb.

⁸⁰ Népi kultúra—Népi társadalom VII.1973.

⁸¹ Etnográfija Južnih Slavena u Mađarskoj I: 1975, II:1977, III:1979, IV:1982, V:1982, VI:1984, VII:1985, VIII:1987.

⁸² Ortutay Gyula: A nemzeti és nemzetközi kérdése a néprajzban. In: Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Értesítője, 1975/58. 19—31. Bp. 1959.

a hasonló gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok, a műveltségi szint hasonlósága rányomta bélyegét a magyar-ság, a Magyarországon lakó nemzetiségek, valamint Délkelet-Európa különböző népeinek folklórjára, szokásvilágára. De az évszázados együttélés során kialakult szokásalakulatok számos olyan elemet is tartalmaznak, amelyek régebbi múltra tekintenek vissza. Éppen ezért a magyarországi délszlávok szokásainak eredményes vizsgálatát is mindenekelőtt a történeti szemléletű, analitikus módszerű kutatás biztosíthatja.

III. KARÁCSONYI — ÚJÉVI ÜNNEPKÖR

A szokások csoportosításának elvét az ismertetés során legtermészetesebb módon az szabja meg, hogy az idő folyásában lezajló ünnepi események (itt a szokásokat tartjuk szem előtt) milyen jelentőséggel bírnak. Ennek figyelembevételével alkalmazom a tudományosságban elfogadott és szélteben alkalmazott csoportosítási elvet, amely szerint a kronologikus szokásrend nagy csomópontjai mentén fűzöm szálra az ünnepi alkalmak szokásait.

Nem célom behatóan foglalkozni a különféle délszláv népszokás-klasszifikációkkal, de néhány, a gyakorlatban is alkalmazott csoportosítási elvre mégis fel kell hívnom a figyelmet. Vuk Stefanović Karadžić, a szerb — és az egész délszláv — etnográfia megalapozója „Život i običaji naroda srpskoga” (A szerb nép élete és szokásai) c. könyvében, amely 1867-ben, szerzője halála után látott napvilágot, két nagy csoportba sorolja a szokásokat: I. Običaji raznih praznika (Különféle ünnepek szokásai) — amelyeket kalendáriumi rend szerint tárgyal; II. Velike prekretnice ljudskog života (Az emberi élet nagy fordulói) — születés, házasság, halál. Ezenkívül szokásleírások találhatók még a könyv VI. Narodni život (Népelet) és a VIII. Zakon ili religija (Törvény vagy vallás) stb. c. fejezeteiben.¹

Tihomir Djordjević 5 alapvető csoportba sorolja a szokásokat: 1. Socijalni običaji (társadalmi szokások); e csoportban

¹ Karadžić, 1867.

kap helyet egyebek mellett a zadruga, a vendéglátás stb.; 2. Ekonomski običaji (gazdasági szokások): vadászat, halászat, földművelés stb.; 3. Religiozni običaji (vallásos szokások): áldozatok, temetés, halotti emlékünnepek stb.; 4. Pravni običaji (jogi szokások) és 5. Medicinski običaji (népi gyógyászat).²

Jovan Erdeljanovič csoportosítása három alapvető kategóriát különböztet meg: vallásos, társadalmi és jogi szokásokat,³ míg Borivoje Drobňakovič társadalmi és munkaszokásokról, állandó éves vagy vallásos szokásokról, szól továbbá külön kiemeli a *krsna slavat* — védszentünnepeket, jóslásokat és babonákat.⁴

A délszláv népszokások egy másfajta csoportosításával találkozunk a szlovén Niko Kuret „, Praznično leto slovencev” (Az esztendő ünnepei a szlovénoknál) I—IV. c. munkájában, amelynek minden kötete egy-egy évszak — I. k. tavasz, II. k. nyár, III. k. ősz, IV. k. tél — valamennyi ünnepét, jeles napját stb. időrendben ismerteti.⁵ A súlypont azonban ebben az esetben is a karácsony és újév jegyében zajló téli ünnepkörre esik. Ennél azonban a történelmi-települési körülményeinél fogva egy tömbben élő szlovének „teljes” anyagot tartalmazó szokásrendje éppen gazdagsága miatt számomra nem lehetett követendő modell. Választásom így a tudományos rendszerezés általánosan elfogadott, s anyagra egyébként is legjobban alkalmazható csoportosítási elvre esett.

Mielőtt a magyarországi délszlávok ünnepi szokásai közül a téli ünnepkör néhány karakterisztikus vonását vizsgálni

² Vlahović, 1972. 7—8.

³ Vlahović, 1972. 8—9.

⁴ Drobňakovič, 1960.

⁵ Kuret, 1965, 1967, 1970.

kezdjük, fel kell vázolni e szokáskomplexum általános délszláv jegyeit, amelyek összességükben tág teret kaptak már E. Schneeweis „Die Weinachtsbräuche der Serbokroaten” c. monográfiájában is.⁶

A délszlávok szokásainak téli ciklusát a szokások strukturális tipológiai analízise érdekében T. A. Koleva bolgár szokáskutató vizsgálta a közelmúltban.⁷ Munkája számunkra azért is figyelemreméltó, mert kutatási módszere rokonítható az összefüggések keresésében saját konkrét anyag-elemzéseink módszerével. T. A. Koleva rendszerezésében kiemeli, hogy a délszlávok karácsonyi—újévi szokásai, amelyek az év végén és az újév elején jelentkeznek, különféle szokások összetett komplexumából állnak össze, amelyek a múltban meghatározott célt szolgáltak. A lét különböző szféráival vannak kapcsolatban, alapvető céljuk az volt, hogy különféle „csodatevő” mágikus szertartások útján egészséget, szerencsét és jólétet biztosítsanak a meghatározott közösség számára. Mivel az egyes nemzedékek között összekötő közegek egyben a munkatapasztalat átadásának módjai voltak, annak az eltűnt társadalmi környezetnek néhány vonását is tartalmazzák, amely létrehozta őket.

Az újévi szokások és szertartások tartalmával és általános funkciójával való megismerkedésünk során azonnal szembeötlő a szokások végrehajtásának időbeli következetessége. Minthogy a szokások — ezek a dinamikus-történeti rendszerek — megállás nélkül fejlődnek és változnak (hiszen létrehozóik az emberek), nyomon kísérhetők e rendszerek meghatározott komponensei változásainak és átcsoportosulásának tanulságos folyamatai. Az ember, gyakorlati

⁶ Schneeweis, 1925.

⁷ Koleva, 1971, Koleva, 1973. 226—283., vö. továbbá Kasuba, 1973. 235—265., valamint Kulišić, 1970.

munkájának tökéletesítése és tartalmasabbá válása folytán, valamint a természet objektív törvényszerűségeinek birtokában megismeri illuzórikusságát annak a mind több és több számú szálnak a természet és az ő munkája között, ami kifejeződik a szertartások sokaságában. Ekkor az ember sajátosságosan átértelmezi vagy abbahagyja ezeknek a szertartásoknak a gyakorlását, mivel meggyőződött hiábavalóságukról. Ily módon fokozatosan létrejön a szertartások és szokások átcsoportosulása, sőt szétesése, valamint annak az egész rendszernek a felbomlása, amely belőlük tevődik össze.

A délszlávok újévi szokásai, ahogyan azokat az etnográfiai feljegyzések rögzítik, részei a kalendáris szertartásoknak, amelyekben mind a pogány, mind a későbbi keresztény periódusban központi helyet foglaltak el. Kapcsolatban vannak a parasztember munkatapasztalataival és szokásaival, törekvésével, hogy megismerje a természet törvényszerűségeit és kapcsolatait, amelyektől gyakorlati tevékenységének eredménye függ. Jóllehet a délszláv szertartások általános vonásaikban kellőképpen tanulmányozottak, sőt egyes komponenseik is kiemelkednek, amelyek fontosak e szertartások lényegének megértéséhez, de ugyanúgy ismeretes az is, hogy a különböző napokhoz kapcsolódó csoportjaik vagy ismétlődéseik a ciklus különböző momentumaiban még nincsenek kellőképpen feltárva.

E szertartások alapvető komponensei, amelyek az egész rendszernek a struktúráját alkotják, a következők: a *karácsonyi tuskó*, az *ünnepi asztal*, az *első látogató*, a *jóslás és jóvendülés*, a *koledálás*, a *tűz megpiszkálása*. A délszlávok újévi szokásainak alapját a termelést elősegítő mágikus praktika alkotja, amely később szertartássá válik, érvényben van az újévi ciklus kezdetéig a paraszti gazdálkodásban, s célja biztosítani a jólétet és közömbösíteni a természet

ellenséges erőit. Minden egyes komponens lényege nagyon élesen kirajzolódik az újévi szokásciklusban.

A magyarországi délszlávoknál, a szerbeknél és a Duna menti horvát (bunjevác és sokác) népcsoportoknál egyaránt a *badnji dan* vagy *badnjak* — karácsony vigiliája az a nap, amely szinte az ünnepkör tetőpontját jelenti: ezen a napon még érvényben van a böjt — amely a pravoszlávoknál negyven napig tart, míg a katolikusok ádventje négy hétig —, de ugyanakkor hajnaltól kezdve a karácsonyi ünnephez tartozó rítusok, hiedelmek és tárgyi kellékek a karácsonyi ünnepkör csúcspontjává emelik a badnji dant. Azt a napot, amelyet egyházi szempontból csupán a böjt kapcsol a karácsonyi ünnepkörhöz, mert semmiféle más egyházilag előírt szertartás nem fűződik hozzá, ugyanis egyházilag nem nyilvántartott ünnep. A mágikus tartalom az, ami átítatja és szinte telíti ennek a napnak a szokáseggyüttesét. Vonatkozik ez az ünnepben szereplő *badnjak*égetésre (karácsonyi tuskó), a *poladžajnik* (első látogató) alakjára és funkciójára, a *szalma* szerepére, az ünnep ételeire: *kenyereire* és *kalácsaira*, amelyek itt rituális ételnek számítanak. Ehhez járul még a hazánkban is gyakorolt *koledálás* szokása és a *gyermek*ek *szerencsekíváló szokásainak* széles skálája — amelyek sajátos ötvözetei a *koledálásnak*, *betlehemezésnek* és *palácsolásnak*. Felsorolásunkból világosan kitűnik, hogy mindazok a komponensek, amelyek alkotó elemei a délszláv — s általában a szláv — karácsonyi—újévi szokásoknak, hazai délszláv népcsoportjainknál is megvannak, s ennek a zárt szokásrendnek a nyomai ma is megfigyelhetők.

1. BADNJAK — KARÁCSONYI TUSKÓ

A badnjakra vonatkozó legrégebbi adat 1272-ből való s a „Liber statutorum ciuitatis Ragusii”-ban került feljegyzésre, ahol a polgárok között, akik a dubrovniki „comes”-hoz jöttek ajándékokkal „pro Kallendis”, említik a hajósokat is, akik ceppo-t (tuskó) hoztak magukkal s gyújtották meg a tűzben. A XVII. század második felében Valvasor azt írja, hogy Isztriában nem csupán a badnjak égetése volt szokásban, hanem a badnjak élelemmel való megajándékozása is.⁸

Feltételezhető, hogy a badnjak égetésének szokása már korábban, a rá vonatkozó írásbeli emlékek előtti időszakban is ismeretes volt a jugoszláv népek körében. Ezt az a körülmény is alátámaszthatja, hogy a szokás régen ismert volt és elterjedt egész Dél-Európa területén, s néhány észak-európai országban is. Az Appennini- és a Pireneusi-félsziget nagy részén, különösen Portugáliában, a szokás ma is ismert, továbbá a Balkán-félszigeten, Dél-Franciaországban (chalendar — a latin calendalis-ból), Angliában (Julelog), Németországban (Julblock), Flandriában (Kersavonblock) — és így tovább. E. Schneeweis szerint a szokás azokon a területeken ismert, amelyek valaha a római impérium alá tartoztak, illetve azzal határosak voltak.⁹

Itt kell megemlítenünk Š. Kulišić kutatásait is, aki — K. Moszynski véleményét is figyelembe véve — a badnjakégetés szokásának egészen távoli, kaukázusi paralleljeit is felvillantja. Hangsúlyozza, hogy az individuális badnjakra vonatkozó párhuzamok a szokás sok hasonló mozzanatával együtt több kaukázusi népnél is megtalálhatók. A grúzoknál pl. a család minden férfi tagja saját maga vitte be badnjakját. A tűzhelyre

⁸ Schneeweis, 1925. 27.

⁹ Schneeweis, 1925. 182.

helyezéskor megpiszkálta a tüzet, hogy az állatok szaporodjanak és jó termés legyen. A szokás ismert volt az ingusoknál is. Úgy véli, hogy a szokás alakulásában a fák szellemeivel kapcsolatos általános szláv képzetek mellett szerepet játszott a mediterrán területek autochton földművelő tradíciója is és az antik hagyomány.¹⁰

Eredeztetésére vonatkozóan különféle egymásnak ellentmondó nézetek láttak napvilágot. Így pl.: 1. Abból a tényből, hogy a badnjakot kesztyűben vágják, fogják és viszik, vagy törölközőbe tekerik; hogy élőlényként kezelik, hogy meghajolnak előtte; hogy megajándékozzák, búzával szórják meg, ételmet helyeznek rá, S. Trojanović azt feltételezi, hogy a badnjak egyfajta fétis, illetve védelmező. 2. L. Schroeder és mások szoláris jelentőségére utalnak, és a badnjakot a napkultusszal hozzák kapcsolatba; a téli napforduló idején, amikor a nap ereje a leggyengébb, a badnjak égetésével (meggyújtásával) kell a nap erejét erősíteni. 3. G. Bilfinger és W. Mannhardt szerint a badnjak tüze elhárító és tisztító (mint amilyenek a másfajta tüzek is), antik eredetű, kapcsolatban van a kalendek-kel és a vegetáció démonával. 4. V. Čajkanović bizonyos fajta istenségnek tekinti a badnjakot, amelyet azért égetnek el, hogy ismét föléledjen, amiért a badnjakból megmaradt üszköket kiviszik a földekre és a kertekbe. 5. Mivel badnjaknak általában tölgyet választanak, amely a mennydörgő, pl. Perun fája, így a badnjakot is kapcsolatba hozzák a mennydörgés istenével (L. Schroeder). 6. Végezetül feltételezhető, hogy a badnjak kapcsolatban van a halottkultusszal is.¹¹

A badnjakégetéssel kapcsolatos különféle elméletek és vélemények összességéből — s nem utolsósorban a konkrét

¹⁰ Kulišić, 1973. I—II.

¹¹ Drobnjaković, 1960. 180.

előfordulási adatok ismeretében — M. Gavazzi elfogadhatónak tartja, hogy keletkezési helye a Földközi-tenger vidékére tehető, és hogy a római kultúra, amely magába fogadta, terjesztette el távolabbi tájakra is. Úgy látja, hogy bizonyos szálak révén a halottkultusszal is kapcsolatban van. Minden további — hosszú évszázadok alatt rárakódott — elemnek a szétválasztása a jövőben is nehéz feladatot ró a kutatóra.¹²

Jugoszlávia-szerzte a karácsonyi tuskó égetésének változatos formái ismertek. A szerbek, a montenegróiak és a macedónok körében általánosan ismert; valaha elterjedt volt a szlovének körében is, míg egyes horvát területeken elhagyták, vagy csak emlékei és nyomai őrződtek meg, mint pl. fahasábok égetése (a falvakban) vagy ágacskák égetése a városokban a tűzhelyeken vagy a takaréktűzhelyen; ma ez utóbbi egyaránt bevett szokás a falvakban is és a városokban is.

A badnjakok száma sem volt mindenütt egyforma. Hercegovinában pl. a pravoszlávok is és a katolikusok is *Tucindanon* három badnjakot és legalább két ágat vágtak le ugyanarról a fáról, amelyekkel ezeken a napokon a badnjakok tűzét élesztették. Ezzel szemben Sumában, Hercegovina előterében, annyi badnjakot vágtak ki, ahány férfi tagja van a családnak, ugyanúgy Boka Kotorskában is csak eggyel többet, amelyet az „előmenetel”-nek ajánlottak. De Boka Kotorskában e badnjakok mellett ugyanilyen számban vágtak ki badnjakokat újévre és Három Királyok napjára is. A badnjakokat és a házakat babérral, borostyánnal és olajágacskákkal díszítették. Sretečka Župában három, Koszovón csak egy vagy két badnjakot vágtak ki. A samodrezai (Koszovó) muzulmán albánoknak három fájuk volt: a tölgy, a cser és a jaglika, amelyet a pravoszláv karácsony előtt

¹² Gavazzi, 1939. II. 20.

helyeztek egymásra, és amikor elégett, annyi parazsat vontak félre ahány féle búzájuk volt, s mindegyiknek egy zsarátnokot ajánlottak. Karácsony napján korán megnézték az elhamvadt zsarátnokokat, s a hamu mennyiségéből következtettek arra, hogy melyik búzafajtájuk fog abban az évben legjobban teremni.

Hercegovinában a pásztorok tucindanon vesszőket szedtek, amelyeket badnji danon feldíszítenek borostyánágacsokkal és körültekerik piros selyemmel; ezek voltak az ún. čobanski badnjaci (pásztorok badnjakai). Boka Kotorskában is ismeretes hasonló szokás: régebben a pásztorok badnji danra olajágakból és szőlővenyigékből vesszőket fontak, piros fonállal kötötték át, majd ezekkel a vesszőkkel megérintettek minden állatot, és utána a vesszőket eltették az istállóba az állatokhoz.¹³

Hazai délszláv népcsoportjaink karácsonyi-újévi szokásegyüttésében napjainkig nyomon követhető a tuskóégetés szokásának alakulása. Míg napjaink recens szokásanyagának már csak a tuskó nevével, illetve a tuskóhoz kapcsolódó cselekmények átminősült formáival találkozunk, addig századunk első évtizedeiben még a badnjak vonzaskörébe tartozó cselekmények és hiedelmek zártabb, szilárdabb szerkezete volt megfigyelhető.

A karácsonyi tuskóégetés mind a görögkeleti, mind a katolikus délszláv lakosságunknál ismeretes volt. Előbbiek *badnjak*nak, utóbbiak *panj*nak nevezték.¹⁴

A karácsonyi ünnepkör szokásai között nagyon szembevető helyet foglalt el a badnjak égetése Pomázon, ahol már

¹³ Drobnjaković, 1960. 178—179.

¹⁴ Hazánkban a karácsonyi tuskóknak ez a két megnevezése volt a legáltalánosabb délszláv lakosságunknál. — Schneeweis, 1925, Gavazzi, 1939. II., Kulišić, 1970, Kuret, 1970 stb. egyéb délszláv területekről más elnevezéseket is említene, részletesebben l. a hivatkozott munkákban.

50—60 éve elenyészett. Szóbeli emlékei azt bizonyítják, hogy elmúlását jóval megelőzhette az eredeti egységes rítusnak variánsokra való széttöredezése és csökevényesedése. Adataink egyértelműek a badnjak beszerzésére vonatkozóan: ugyanakkor, amikor a gazdaasszony a különféle kalácsok elkészítésével foglalkozik, a családfő kimegy az erdőbe, kiválaszt egy alkalmas fát és kivágja a badnjakot a ledöntött fa törzséből. Alapvetően fontos, hogy ne puha, hanem kemény fa (tvrdo drvo) legyen. Kocsin (na kolima) vagy vállon (na ramenu) való hazaszállításából arra következtethetünk, hogy különböző nagyságú lehetett. A nyitott konyha (otvorena kujna — irod. kuhinja) tűzpadkáján (na banku) égették. Egyes családoknál a legrégibb emlékek szerint már badnji dan reggelén meggyújtották, ugyanakkor más családoknál a karácsonyesti (badnje večje) vacsora előtt gyújtották meg és reggelig égették. „A badnjak még akkor is égett, amikor a hajnali misére harangoztak” (badnjak celu noć gori, kad zvone na jutrenje i onda).

Emlékezetük szerint néhány családnál a badnjakot úgy tették fel a tüzelőpadkára, hogy csak középütt égett a fa (sredina je gorila), másoknál viszont ilyen formán nem szabta meg a szokás az égetés módját és mértékét. A karácsonyesti vacsora alatt a család egyik fiatalabb férfitagja őrizte a tüzet (čuvao je badnjak) és időnként, mintegy az egész család nevében borral meglocsolta (vinom se prelije) az égő badnjakot. Másutt, pl. Lóréven tűzbevetése előtt mézzel is megkenték. Vacsora végeztével az örökösért, s kárpótlásul azért, hogy nem vacsorázhatott együtt a többiekkel, a család idősebb tagjai megajándékozták az őrzőt (stariji ga dariva-ju).¹⁵

¹⁵ Kiss M. 1964. 100—101.

A Szeged-vidéki szerbekenél a badnjak falubavivésének egyéni formája mellett egy csoportos forma is ismert volt. Legények és leányok vitték be a faluba a badnjakot, amelyet az utcán meggyújtottak, s kólót táncoltak körülötte.¹⁶ A hercegszántóiak karácsony éjjelén és karácsony első napján égették a náluk *panjevinek* nevezett tuskókat.¹⁷

A századforduló után, amikor szemmel láthatóan megváltozik a házbelső és evvel együtt a tüzelőberendezés — a nyitott tűzhelyről áttérnek a zárt tűzhely, a sporhert használatára —, a badnjakégetés szokása is nagy változáson esik át. Többé nem mennek ki badnji dan hajnalán badnjakért az erdőbe, hanem egyszerűen badnji danon egy nagyobb fadarabot tesznek a tűzre, s azt nevezik badnjaknak. Ennek égetési idejét nem szabályozza a hagyomány: badnji danon bármikor éghet, funkcióját és értelmét elvesztette. Éppen ezért rituális cselekmény, mint amilyen a vacsora alatti őrzése és borral locsolása volt, ma már nem fűződik hozzá. Azonban akár részben, akár egészében égették el a badnjakot, hamuját megőrizték, mert gyógyító erőt tulajdonítottak neki. Főleg fog- és torokfájás ellen alkalmazták, helyenként a gyümölcsfák alá szórták.¹⁸

2. POLAŽAJNIK — KARÁCSONYI ELSŐ LÁTOGATÓ

Badnji dan reggelén a családfő és a gazdaasszony rituális szereplése mellé felsorakozik a családon kívüli első látogató: a *polažajnik* szerepe.

¹⁶ Saját gyűjtés. Szőreg, 1959. Hasonló jelenségről tudósít S. Dimitrijević a Vajdaság területéről, ahol egyes helyeken ünnepi menetben vitték be a badnjakot a faluba. Ezt a szokásformát újabb eredetűnek tartja. Dimitrijević, 1969—1970. 94.

¹⁷ Saját gyűjtés. Hercegszántó, 1974.

¹⁸ Kiss M. 1964. 100.

Vuk Stefanović Karadžić szerint: poladžajniknak nevezik az első badnji dani látogatót, akinek nagy fontosságot tulajdonítottak, mert kíváncsi volt, hogy szerencsét hozzon az egész évre. Ezért az első látogató szerepére alkalmasnak vélt személyt kiválasztották és házanként külön-külön meghívták. Szerepe abban állott, hogy elsőnek köszöntsön be, ez alkalommal búzát szórjon szét a házban, az égő badnjakot megveregesse és jókívánságokat mondjon.¹⁹

A pomázi szerbeknél szinte szemünk előtt tűnik el a szokás. A legidősebbek emlékezete szerint a poladžajniknak férfinak kellett lennie, aki kora reggel beállított, megpiszkálta a tüzet (žario je), hogy a háziasszonynak sok csirkéje legyen (da bude pilića) és a háziakra ráköszöntötte a badnji dant (čestitao je badnji dan). Ezért adtak neki töpörtöt, szalonnát, pénzt és egy pohárka pálinkát. Már csak úgy emlékeznek a poladžajnik-járáásra, mint amit mindig a cigányok végeztek. Ma már azonban ők sem gyakorolják a szokást, s emlékét csupán a *zdravljenak a poladžajniké* — *poladžajničko* nevű része tartja fenn.²⁰

A badnjakégetés és a poladžajnik-járás között sokkal szorosabb összefüggés lehetett a múltban, az egész badnji dani szokásrend egy teljesebb, épebb megléte idején.

A tüzpiszkálás olyan változataival is találkozunk, amikor ez a művelet kimondottan a gyermekek feladatkörébe tartozik. Sarosácz György így ír erről „Baranyai délszláv népszokások I. Karácsonyi és lakodalmi szokások a sokácoknál és bosnyákoknál” c. munkájában: „Kotylolni Németit és Szalántát kivéve mindig fiúk mentek, mert az első női látogató ezen a napon szerencsétlenséget jelentett a baromfiak

¹⁹ Karadžić, 1898. 549—550., további összefoglaló adatokat közöl a poladžajnik személyére és cselekményére vonatkozóan a Srpski mitološki rečnik, 1970. 238—241., Kulišić, 1970. 82—135.

²⁰ Kiss M. 1964. 101.

számára. E két faluban viszont (ti. Németiben és Szalántán) azt tartották, hogy nemcsak kakasra, hanem tyúkra is szükség van, ezért néha a házhoz lány kotyolót hívtak.

A gyermekek a szobába érve »Dicsértessék«-kel köszöntek. A bosnyák falvakban a kotyoló a tűzhelyhez ment, majd fogta a pálcáját és a parazsat, az alábbi szöveg kíséretében megkotorta:

Koliko žari,
Amennyi parázs,
toliko jaji,
annyi tojás,
koliko iskrica,
amennyi szikra,
Toliko pilića,
annyi csibe,
koliko pepela,
amennyi hamu,
toliko metera,
annyi mázsa,
ću-ću-ću.
tyu-tyu-tyu.

Ezután egy székre ültették, hogy a kotlósok a tojáson jól üljenek, majd almával, dióval, aszalt gyümölccsel vagy pénzzel megajándékozták. A sokác falvakban és Mohácson a kotyolót szobába érve előbb székre ültették és kezébe egy cső kukoricát adtak, amelyet morzsolás után a bosnyákoknál közölt szöveg kíséretében a szoba padlózatára szétszórt, s végül a tüzet megpiszkálta. A Dráva menti sokácoknál a gyermekek kotyolni karácsony első napján a rokonságon belül mentek. Szöveget nem mondtak. A kotyolót a párnával leterített székre ültették és megreggeliztették.”²¹

²¹ Sarosácz, 1968. 104.

Saját megfigyeléseim is azt támasztják alá, hogy nő is lehetett karácsonyi első látogató. Például Jugoszláviában Stapar szerb lakóinál a položnik egyaránt lehetett nő vagy férfi. Ugyancsak Jugoszláviában a vegyes lakosságú Ūrögön (Irig) ebéden is ott tartották a szerb családok a polaženiket, aki asszony is lehetett. Magyarországon a Csongrád megyei Szőreg szerb lakói azt tartják, ha férfi az első látogató, a baromfi közt sok kakas, ha nő, akkor sok a tyúk.²²

3. PALÁZOLÁS, PARÁZSOLÁS

A tűzpiszkálás sok esetben önálló fejlődési útra tért, s átlényegülve akkor is megmaradt, amikor a karácsonyi tuskónak már csak a neve maradt fenn az emlékezetben.

Feltevésem szerint ilyen a magyar karácsonyi ünnepkörhöz kapcsolódó palázolás, parázsolás is.

Kialakulásának és elterjedésének problémájával érdemben foglalkozott V. Čajkanović, E. Schneewis, P. Bogatirjov, M. Gavazzi, S. Kulišić, Manga János és mások.²³

A szokás lényege az, hogy serdülő korú gyermekek párosával vagy csoportosan házról házra járnak karácsony idején (tehát az ünnep előtt és ünnep alatt), és kötött formájú, úgynevezett *köszöntő* szövegekkel a házra, a ház lakóira és a gazdasághoz tartozó állataikra, minden javaikra külön-külön kérik a bőség áldását. Az ilyen bőségvarázsoló köszöntésnek

²² Saját gyűjtés. Stapar (Jugoszlávia), 1974, Irig (Jugoszlávia), 1974, Szőreg, 1958. — A polaženik-járás változatos formáiról és eltérő időpontjairól számol be Bosić, M.: Ciklus novogodišnjih običaja Srba u Vojvodini c., doktori disszertációjában is. Bosić, 1983. 137—154. Kézirat.

²³ Čajkanović, 1921, Schneewis, 1925, Bogatirjov, 1934, Gavazzi, 1939. II., Kulišić, 1970, Manga, 1948.

egyik fontos momentuma volt a házi tűz megpiszkálása egy bottal vagy a *piszkavassal*.

Kniezsa István a magyar nyelv szláv jövevényszavait vizsgálva úgy véli: „A magyar szó a nyugat-magyarországi horvátból való. Maga a szokás azonban általánosabb, de más neve van.”²⁴ „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára” az első adatot 1810-ből ismeri e szokásra vonatkozólag, topográfiai meghatározás nélkül.²⁵ Az első hiteles etnográfiai leírás pedig 1891-ből származik, valószínűleg azokról a nyugat-magyarországi helyekről, amelyeknek a horvát lakosságú vidékekhez való közelsége inspirálta Kniezsa feltevését az eredet lokalizálására.²⁶

A Sarosácz által közölt szokásforma területéhez közel eső magyarságnál volt ismeretes még a jelen század elején, főleg Somogy, Zala és Baranya megyékben, de néhol Veszprém megye egyes falvaiban is, hogy december 13-án, Luca napján *lucázó* gyermekek házról házra járva köszöntőjük során megpiszkálták a tűzhelyben égő tüzet, „hogy a tikoknak sok tojásuk legyen”. Némely Veszprém megyei, a délszláv lakosságtól némileg távolabb eső községben nem is a tüzet, hanem a tyúkólat „piszkálták meg” egy bedugott bottal, hogy a tyúkok elevenek és jó tojók legyenek.²⁷ Feltűnő, hogy a palázulásnak nevezett nyugat-magyarországi szokásformának és a Duna menti délszláv népességgel szomszédos magyarság *lucázás* nevű szokásának ideje egyformán december 13-ára esik. Az is figyelemreméltó, hogy a nyugati szokásban a szalmahintés a mágikus cselekmény, a dél-

²⁴ Kniezsa, 1955. II. 376.

²⁵ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 1966. VII. 69—70.

²⁶ Márton, 1891, Király, 1891, Kovács J. 1892. — A téma részletesebb bibliográfiáját l. Kiss M. 1981.

²⁷ Hegyi Imre gyűjtése. Vanyola, 1957.

dunántúliban pedig a tűzpiszkálás. A magyar szokásformák tehát a gyakorlás időpontjában és a szereplő személyek férfi nemhez tartozásában integrálódtak, a mágikus cselekmény módjában viszont differenciálódtak. Ez utóbbi tényből és a topográfiai helyzetből arra lehet következtetni, hogy ennek okát a különböző eredettel magyarázhatjuk.

A szlováksággal szomszédos, sőt sok helyütt szimbiózisban levő palóc magyarságnál, pl. a Nyitra megyei Menyhén *parázsolás* a neve a karácsony reggelén házról házra járva történő szerencsekívánó köszöntésnek. Itt a karácsonyi első látogató személye fiú vagy legény, mind a magyarságnál, mind a szlovákság körében. „A menyhei köszöntés elnevezése, a parázsolás is a szlovák *polaziti*, *polaznik* rokonságra enged következtetni.”²⁸ Ha azonban figyelembe vesszük, hogy mindazon falvak nyelvjárásában (Közép-Szlovákia), ahol a polaznik szokását feljegyezték, olyan nyelvjárási vonások figyelhetők meg, amelyeket a nyelvészek általánosan „délszlávizmusnak” neveznek,²⁹ talán megkockáztatható a tűzpiszkálásra emlékeztető magyar *parázsolás* elnevezésnek nem csupán hangtani, hanem tárgyi értelmezése is az adott területen, sőt, talán a *lucázás* dél-dunántúli területén is, ahonnan a tűzpiszkálás, vagyis parázsolás lehetőségével együtt kiveszett.

4. KALÁCSOK

A karácsonyi szokáseggyüttesben a tuskóégetés és a köréje csoportosuló szubkomponensek mellett jól körülhatárolható elem a rituális tésták csoportja az ugyancsak hozzájuk kapcsolódó cselekményekkel, hiedelmekkel, mágikus termé-

²⁸ Manga, 1948. 109.

²⁹ Bogatirjov, 1934. 271.

nyekkel. Emellett a két főelem — a tuskó és a kalács — egymással is szoros kapcsolatrendszer magja.

Ismeretes, hogy a karácsonyi-újévi ünnepkörben szinte rituális szerepet játszanak az agrárkultuszban gyökerező kenyérfélék, konkrétan a karácsonyi kalácsok. A karácsonyi kalács napjainkban is szerves tartozéka az ünnepnek, s jól lehet követni korábbi jelentőségét és szerepét az ünnepi rítusokban. Hazánk szerb lakosságánál azt tapasztaltuk, hogy a ceremoniális mozzanatok meghatározó kelléke és főszereplője az ún. *božićni* vagy *veliki kolač* — karácsonyi vagy nagy kalács volt egészében és részeiben (még morzsáiban is!); tulajdonképpen minden, a funkciójához tartozó mágikus cselekményt ennek a bevonásával végeztek. Mellette voltak szimbolikus, speciális jelentésű kalácsok is: holdat, napot, szőlőt, állatokat, madarakat stb. ábrázolók, termékenységarázsló célzattal. A nagyalakú, figurális kalácsokkal párhuzamosan kicsinyített másuk sok esetben már korábban rákerült a nagy kalácsra is, annak jeléül, hogy mágikus erejüket tartalmazza a nagy kalács. A szimbólumoknak és a mágikus erőnek ez az áthelyeződése és kölcsönvétele hozta magával, hogy a következő fejlődési fázisban ezek a nagy alakú figurális kalácsok sok helyen végképp elmaradtak, úgy azonban, hogy mágikus erejük ismeretével kicsinyített díszítésként a nagy kalácsra került. A közelmúlt időkben és napjaink gyakorlatában mágikus jelentősége esztétikai jelentőségévé lényegül át.

Az ünnepi kenyerek, kalácsok rendszerezésével, eredetével foglalkozó szerteágazó szakirodalomból témánk szempontjából figyelemre méltó adatokat közöl Vera Milutinović a jugoszláviai Vajdaságban ismert ünnepi kalácsokról, kenyerekről (*obredna peciva*). A rituális kalácsok többsége a szerb lakosságnál található meg, míg a horvátoknál valamivel kevesebb. Alapanyagukat, formájukat és elnevezéseiket

tekintve különfélék. A szerző három nagy csoportba sorolja őket: *pogače* — pogácsák; *pletenice* — fonott kalácsok; *figuralna peciva* — figurális kalácsok.³⁰

Az egyes csoportokon belül tárgyalt különféle rituális kenyerek és kalácsok több fajtája elengedhetetlen tartozéka hazai délszláv lakosságunk meghatározott ünnepnapjainak, szokásainak. Ilyen a pogácsafélék csoportjából a *česnica* vagy pénzes kalács, amely a karácsonyi ünnepkör elengedhetetlen kelléke; a *vasilica* (Vasilije-napi) újév napján jut szerephez, míg a különféle pogácsák, lepényfélék a halotti és egyéb szokások tartozékai stb. A fonott kalácsok kiemelkedő jelentőségűek a húsvéti ünnepkörön belül, de a különféle családi ünnepek alkalmával is lényegi szerepet játszanak. A figurális kalácsok mindenekelőtt a karácsonyi ünnepkör tartozékai. Hazánkban legjelentősebbek a figurális kalácsok sorából a karácsonyi kalácsok, amelyek legjellegzetesebb és legarchaikusabb formáiról bővebben szólunk.

Célszerűnek látszik az alábbiakban — megtartva az ünnepen belüli időrendet — bemutatnunk néhány ünnepi kalács, illetve tésztaféle „életét”; funkcionálását a karácsonyi-újévi ünnepek időtartama és az egész esztendő alatt. Konkrét példáinkat a Buda környéki szerbek karácsonyi ünnepköréből vesszük.

A karácsony egyik legfontosabb tárgyi kelléke a karácsonyi kalács — božićni kolač —, melynek funkcionálása badnji dan

³⁰ Milutinović, 1971. 125—158., itt kell megemlítenünk még Kulišić összefoglalását és elemzését a karácsonyi rituális kenyerekről: Kulišić, 1953. Jóformán minden egyes szokásleírás megemlékezik az adott alkalom tésztaféléiről, kenyereiről is. A délszláv anyagot jól összefoglalja Andrejić, bibliográfiája 1977. 253—319. A vajdasági szerb rituális kenyerekkel részletesen foglalkozik M. Bošić, a magyar szakirodalomban főleg Kisbán E. és Pócs É. publikált fontos, európai kitekintésű tanulmányokat. Kisbán, 1965. 313—340., Pócs, 1965.

hajnalán, egy időben kezdődött és szinkronikusan folyt le a badnjakéval. A kalács készítése a háziasszony (domaćica, gazdarica) feladata volt.

Mivel a karácsonyi kalács mind a mai napig az ünnep legfontosabb funkcionáló attribútuma, szerepe és jelentősége jól megragadható. A háziasszony már kora hajnalban felkelt és hozzálátott a karácsonyi kalács (božićni kolač) vagy nagy kalács (veliki kolač) sütéséhez. A kalács kenyérlisztből készült; nagy kalács elnevezése onnan ered, hogy régebben, még 40—50 évvel ezelőtt is igen nagyméretű volt, s ugyanúgy, mint a kenyeret, kemencében sütötték. Később tepsiben vagy kisebb lábasban a takaréktűzhely sütőjében sütötték. A kalács alakja kerek, alul tésztaabroncs veszi körül, tetejére két sodort tészta darabból keresztet formálnak, amely mind a négy irányban átéri a kalács tetejét. A kereszt közepére kerül a keletlen tésztából kicsipkedett nagy rózsza (velika ruža), s a kalács oldalára a középvonaltól kissé följebb, négy kisebb rózsza (ruže). A kereszt közében lévő üres helyekre tésztából, kézzel formált kis szimbolikus díszeket tesznek: isten keze (božija ruka) kinyújtott ujjakkal, hordó (bure), szerű (guvno), szőlőskert (vinograd), ökör (vole — maga a dísz tkp. az ökörnek csak a feje), nap (sunce), hold (mesec), madár (ptica), kosár (korpa — kis kosár, melybe sütés előtt pár szem búzát dugnak). A díszek alapanyagául azért használnak keletlen tésztát, mert az ilyen tészta sütéskor nem deformálódik.

A díszítőelemek közül nem mindegyik fordul elő kötelezően egy-egy kalácson, sőt elrendezésük is tetszőleges (kivéve a rózsákat!).

A sült kalácsot kerek szakajtóba (u kotaricu) helyezik, alá búzát (žito), kukoricát (kukuruz), almát (jabuke), szilvát (šljive), hagymát (luka), diót (ora — irod. oraha) tesznek, mindezt azért, hogy jó termést hozzon a következő esztendő. A kalács nagy rózsájába gyertyát és piros fonállal átkötött

néhány szál bazsalikomot (bosiljak) tűznek. Az idősebbek még állítják, hogy a bazsalikomot átkötő fonal piros színe a Krisztus születésén érzett örömet jelképezi.³¹

Zdravlje. A karácsonyi kalács tésztájából egyidejűleg vekni alakú kenyeret is szoktak sütni — régebben általánosan, ma már egyre ritkábban, de a szokás még mindig recens a karácsonyi ünnepkörben. A kenyér neve egészség (zdravlje), szerepe ugyancsak az, hogy elfogyasztva a család jövő évi egészségét biztosítsa (da bude zdravlja). A zdravljét a karácsonyi kaláccsal ellentétben nem otthon sütik, hanem pékhez viszik sütésre. A kemencébe való bevetés előtt a péknek mindig megmondják, hogy hány tagja van a családnak, mert annyi bevágást kell tenni a kenyérre, amennyi a családtagok száma. Ezenkívül még két bevágást tesznek rá: az

³¹ A karácsonyi rituális kenyérek, kalácsok elnevezése hazánk szerb lakosságánál jórészt megegyezik: božićni vagy veliki kolač névvel illetik. M. Bosić adatai szerint a vajdasági szerbeknél általánosan elterjedt a veliki kolač elnevezés. (Bosić, 1983. 109.) Szentendrén a Sofrić leírásában említett bogatica (l. 30. old.) lényegében megegyezik az előbb ismertetett formával, csupán abban különbözik attól, hogy a kalács közepébe egy feldíszített ágat szúrnak, s ettől lesz bogatica, vagyis gazdagon díszített kalács. Deisinger M. Szentendréről említi még a zbor, kićeni és a katolikusoknál a ćurek elnevezést is (Deisinger, 1972. 170.) L. Terzin adataiban is szerepel a kićeni kolač megnevezés a magyarországi szerbek körében hely megjelölése nélkül (Terzin, 1937). A Baja környéki és bajai bunyevácoknál a božićnjak név az általános, így emlékezik meg róla már Szárity is (l. 22. old.), de badnjak néven is előfordul. Egyéb horvát népcsoportjainknál, pl. a Mohács környéki sokácoknál és bosnyákoknál badnjača és ljetnjača néven ismeretes a karácsonyi kalács. „A lyetnyácsát csak rózsával díszítették. A bádnyácsa felületét tésztából készült figurákkal (pásztor, birkák, tehén, kotlós, csibék, ostor, kalász, hordó, nap, hold, csillagok, rózsák és egyéb) díszítették.” (Sarosácz, 1968. 104.) A nyugat-magyarországi horvátoknál, pl. Kópházán vrtanjkak nevezik (saját gyűjtés, 1984.)

egyiket a vándor (putnik), a másikat a badnji dani első látogató (poladžajnik) számára.³²

Kvočka. A harmadik tésztaféle, amelyet a karácsonyi kalács tésztájából készítenek a kotlónak (kvočka) nevezett lepény. E lepény készítése a múltban ugyancsak általános lehetett, mint az előbb ismertetett zdravlje, de ma már csak néhány helyen készítik. Termékenységvarázsoló jellegét kidomborítja az a tény, hogy sütőbe tevés előtt a háziasszony belecsíp egy helyen a lepény tésztájába, és a tyúkok, csirkék hangját utánázza: kvok-kvok, pip-pip. Ha ezt elmulasztaná, nem tojónának a tyúkjai.³³

Nap, hold, szőlő. A pomázi szerbek karácsonyi ünnepköréhez tartozó szokások egyik legproblematiszabbb — és talán legősibb, legeredetibb — tárgyi kelléke: a nap (sunce), hold (mesec), szőlő (vinograd) nevű kalács. Így hármass összetételben már csak nagyon ritkán fordul elő nagy alakú, önálló kalácsként. Mai leggyakoribb előfordulási formája az, amikor elemeire bontva, bár még szimbolikus jelentéssel, de dekorációs szereppel kerül rá a karácsonyi kalácsra. Tésztája

³² A zdravlje nevű kenyér készítése szerb lakosságunknál volt általános, s több helyen is előfordult, hogy mézzel is megkenték. Például Szőregen, ahol karácsony este a babhoz fogyasztották (saját gyűjtés. Szőreg, 1958). V. Milutinović idéz egy 1842-ből származó leírást, amely szerint a hosszúkás formájú zdravlje kizárólag kenyérlisztből készült, és azt kenyér helyett fogyasztották a házbeliek az ünnepek ideje alatt (Milutinović, 1971. 146.) Bácskában igen sok helyen karácsony első napján a zdravljet apró darabokra vágják fel, mézzel édesített és fűszerekkel ízesített forralt borba áztatják és karácsony első napján ebéd előtt a család tagjai az asztal körül állva háromszor megiszlelik. (Milutinović, 1971. 146.) Vö. továbbá a 31. oldalon idézett Sofrić leírását.

³³ E lepényszerű figurális kalácsoknak a múltban sokkal többféle fajtája volt ismeretes. Készítettek kacsa, liba, pulyka, tehén, ökör alakú, illetve annak nevezett tésztaféléket, s ezek gyakran a gyermekek ajándékozási tárgyai is voltak.

és a készítés ideje pontosan ugyanaz, ami az előbbi karácsonyi kalácsoké. A nap jelképe kerek alakú, a holdé sarló alakú, a szőlő négyzetes alakú téstával csíkozott, melyek a barázdákat jelentik, a csikok között a szőlőtőkét jelképező kis téstapontokkal. Az összeállításnál a nap kerül középre, feléje fordul öblével a hold egyik oldaláról, a másik oldalról pedig a szőlő illeszkedik hozzá. A nyers állapotban így összeállított kalács sütés közben összeforr és egy darabban marad.³⁴

Karácsony első napjának igen archaikus kelléke a česnica nevű pénzes kalács. A név ószláv eredetű és a mai szláv nyelvekben is szerencsét, szerencsekalácsot jelent. Karadžićnál állatos kalács (bravarica) és szerencsekalács (veselica) névvel is előfordul.³⁵ Előbbi termékenységvarázsló, utóbbi szerencsehozó jellegű lehetett.

A česnica készítésénél élesen elhatárolódik a férfiak és nők szerepköre. A česnica készítéséhez szükséges első víziert (prva voda) a házigazda megy ki kora reggel, a *jutrenje* után. Amikor a gazda behozza a vizet és beköszönt, a következő párbeszéd alakul ki: „Krisztus született!” (Hristos se rodi!) —

³⁴ Napjainkban ezeket a nagyalakú, figurális kalácsokat már nem készítik, de a rájuk való emlékezés s az a tény, hogy a közelmúltban még fényképen is megörökíthető volt, bizonyítja, hogy ugyanúgy, mint a Vajdaságban s Jugoszlávia egyéb területein, hazánkban is fontos szerepet töltöttek be a karácsonyi étkezésben. Részletesebb irodalmi adatokat l. Schneeweis, 1925, Kulišić, 1953, Pöcs, 1965, Milutinović, 1971, Andrejić, 1977, Bosić, 1983.

³⁵ Karadžić, 1898. 851.; Schneeweis, 1925. 167.; Srpski mitološki rečnik. 1980. 302—304. Itt szeretném megjegyezni, hogy a česnica készítésének előkészületei során érdemes figyelni arra a jelenségre, hogy egy igen régi eredetű szokás, miként válik az adott situációban a család két pólusa, a férfi és nő viselkedés normáinak szabályozójává. Vö.: D. Nedeljković: Djurdjevdansko jagnje i „kravaj” u Maleševu kao participacioni relik primitivnog kolektivnog mentaliteta (Vjesnik Etnografskog Muzeja u Zagrebu IV. 1938) c. tanulmányával.

„Valóban megszületett!” (Va istinu rodi!) — „Mit hozol?” (Šta nosiš?) — „Egészséget és örömet.” (Zdravlje i veselje!) — „Te is élj és légy egészséges!” (I ti da si živ i zdrav!) Másutt a háziasszony: „Mit hozol?” kérdésére ez a felelet: „Egészséget, szerencsét, és előrehaladást!” (Zdravlje, sreću i napredak!)

Pomázon a česnica rétestésztából készül. Készítése közben az asszonyok tésztás kézzel kimennek a kertbe és megrázzák a gyümölcsfákat, hogy jó termők legyenek. A česnicának kétféle fajtája van: böjtös (posna) és zsíros (mrsna). Eredetileg kerek réztepsiben odahaza a kemencében sütötték, később a péknél, legújabban rendes tepsiben ismét otthon a takaréktűzhely sütőjében sűtik. Tésztáját összehajtogatják, egyik végébe ezüst pénzt vagy forintost tesznek, majd amikor kisült, megkenik mézzel. A česnicát újabban több helyen diós töltelékkel is készítik. Elfogyasztására ebéd után kerül sor; régebben szétérték, újabban szétvágják, s az a családtag, aki megtalálja a benne levő pénzt, egész évben szerencsés lesz. A pénzt a boroskancsóba teszik és újévig ebből isszák a bort. Újév után a pénzdarab tulajdonosához (a megtalálóhoz) kerül vissza vagy pedig elteszik a jövő évi česnica számára.

A karácsonyi-újévi ünnepeken belül az újévnek is megvan a sajátos tárgyi kellékei, így a rituális sült tésztái is, a *vaszalicák*.³⁶

Eredetileg kétféle vasilicát sütöttek: az egyik a házi vasilica (kućanska vasilica), ennél a vasilicánál a házat átvitt értelemben használják, a „család” szinonimájaként,

³⁶ Karadžić Szótárában a vasiljica címszónál megjegyzi: az a kalács, amelyet kis karácsonyra készítenek (Karadžić, 1852. 55.). További részletes irodalmát l. Schneewis, 1925, Kulišić, 1953, Pócs, 1965, valamint Andrejić, 1977. — Itt kell megjegyeznünk, hogy mind az előbb tárgyalt česnica, mind pedig a vasilica hazánkban rétestésztából készült, s ebben nagyon közeli rokona a vajdasági szerbek hasonló típusú és nevű tésztaféléinek. Vö.: Bosić, 1983. 135.

mivel ebből a tésztából a család minden tagja kap, míg a figurális vaszalicák kizárólag ajándékuł szolgálnak a rokon és ismerős gyerekeknek.

A házi vaszlica régebben olyan volt mint a česnica: összehajtogatott rétestészta, töltelék nélkül. Újabban készítik kelt vagy más tésztából is, s ekkor már töltelék is kerül bele. Ugyanilyen tésztákból készülnek a töltelék nélküli babaalakú vaszalicák: a kislányok számára fiú, a kisfiúk számára kislány alakban. Szemet apró fekete szőlőből tesznek rá. Ezeket a babaalakú vaszalicákat majdnem teljesen kiszorította a dupla nagyságú kifli, amelyet külön erre a célra rendeltek a péknél. Ma ezt a kiflit már csokoládéval együtt ajándékozzák, amire az újévi ebéd után kerül sor.

Az újévi ebéd azzal kezdődik, hogy a karácsonyi kalács közepébe állított gyertyát meggyújtják. Majd a kaláccsal együtt a kosárban levő almákból felvág egyet a házigazda annyi felé, amennyi a család tagjainak a száma. Az almaszeleteket még a leves előtt elfogyasztják. Az ebéd tulajdonképpeni ételei csak általában hagyományosak, az étrend összetétele azonban egészen variábilis. Mindenütt megtalálható a húsleves, a sült vagy főtt hús, főtt sonka és újabban aprósütemény. A rituális tésztának számító vaszlicát (*kučanska*) ebéd után fogyasztják el.

Ebéd után a házigazda egy kanál vörösborral eloltja a kalácsban égő gyertyát, majd gyertyatartóba téve a kalács helyére, az asztal közepére állítja és ismét meggyújtja. Ezután fiának, illetve lányának vagy feleségének közreműködésével felvágja, helyesebben széttöri a karácsonyi kalácsot.

Egyes családoknál és főleg a fiatalabb nemzedékhez tartozók, akik már koruknál fogva sem élnek úgy benne a hagyományokban, mint az idősebbek, a karácsonyi kalácsot az újévi ebéd előtt törik szét, s a gyertyát pohárba vagy gyertyatartóba állítva égetik az ebéd ideje alatt. Figyelembe

véve azonban, hogy mind a badnje večén, mind pedig karácsony napjainak ebédjén az ünnepi asztal legfontosabb kelléke a kalács a benne égő gyertyával, önként adódik a következtetés, hogy ugyanaz a funkciója az újévi asztalon is.

A kalács morzsáit megőrzik; régebben gyógyításra használták, sőt a megbetegedett jószágot is ennek a morzsának a füstjével füstölték meg a kis házi füstölőből. A kalácsban égett gyertyát is megőrzik, és akkor gyújtják meg, amikor az ég mennydörög (kad je grmljavina). A kalács alatt, a kosárban levő kukoricából, búzából, árpából és más gabonaféléből minden nap adnak egy marékkal a baromfinak. Több háznál ez az etetés még ma is a már említett hordóabroncsból történik.

Amint láttuk, a karácsonyi ünnepkör szokásainak legfontosabb kelléke, a karácsonyi kalács az újévi ebéd szertartásában érte el jelentőségének tetőfokát, s ugyanebben az aktusban — éppen széttöretése tényével —, szűnt meg mint attribútum.³⁷

A vaszilicák szerepe nem terjed túl újév napjának időbeli keretein. A házi vaszilica elfogyasztása azt a célt szolgálja, hogy a család tagjait összetartsa, míg a babaalakú vaszilicának a rokon és ismerős kisgyerekek közötti szétosztása a rokonsági kötelék szorosabbá válását, illetve a rokonság körének további kiszélesítését célozza. Ebéd után leginkább az asszonyok és lányok szokták elvinni a vaszilicát a rokon és ismerős gyerekeknek. Belépve a házba, boldog újévet kívánnak (sretnu novu godinu) és átadják a gyerekeknek a vaszilicát. Pár percig időznek egy helyen, s mindenütt megvendégelik őket vaszilicával (ez a viszont megvendégelés a háziak kučanska vaszilicájából történik!), borral, újabban aprósüteménnyel is.

³⁷ Kiss M. 1964.

A karácsonyi—újévi ünnepi kalácsok legjellegzetesebb fajtáinak és szokáson belüli életének bemutatása után, hacsak röviden is, de fel kell vetnünk a kérdést: van-e valami különbözőség a két vallást — a görögkeletit és római katolikust — követő délszláv lakosságunk szokásanyagában éppen az ünnep e fontos attribútumaival kapcsolatban? Mindenekelőtt szembeszökő az a jelenség, hogy amíg a karácsonyi kalács funkcionálása a katolikus délszláv lakosságnál a karácsonyi ünnepek ideje alatt tart — többnyire karácsony első napján kerül fogyasztásra —, addig a görögkeleti vallású szerbeknél egészen újév napjáig (január 14.) megőrzik, és csak akkor kerül széttörésre és fogyasztásra. Ez a különbözőség, úgy tűnik, abból adódik, hogy a katolikus vallású lakosságnál már nem ágyazódik ez a szokáselem olyan mélyen a tradicionális kultúrába, mint a szerbek körében, ahol a kereszténység előtti kultúra nyomai talán éppen e szokáselemek beágyazódásával mutathatók ki erőteljesebben. Ez az észrevétel természetesen csak az eddig ismert magyarországi adatokra és szokáselemek alakulására érvényes, mert Jugoszláviában pl. a dinári horvát lakosságnál Boszniában kis karácsonykor, vagyis újévkor történik a karácsonyi kenyér széttörése.³⁸

A Balkánon ezeknek a sült tésztáknak a szerepe kvantitatív nyomatékot kap, éppen azáltal, hogy sokkal variábilisabb és számban is nagyobb az előfordulásuk, előfordulnak pl. az állatok számára készített tésztafélék is; de mint mondtuk, balkáni területeken az ilyen jellegű sülttészták sokkal na-

³⁸ Kajmaković, 1973. 229. — Történeti adatokból azonban kitűnik, hogy korábban egyes horvát népcsoportjainknál is újév napjáig megkezdetlenül állt a karácsonyi kalács a karácsonyi asztalon. L. a 23. oldalon.

gyobb számban kapnak helyet a szokásokban, az állatokkal kapcsolatos szokásokban.³⁹

A karácsonyi—újévi ünnepkör rituális kenyereinek eredetével igen sok kutató foglalkozott napjainkig bezáróan, néhány lényegesebb konklúzióra visszatérek még könyvem lapjain, amikor a húsvéti ünnepek, a halotti emlékünnepek és a védszentünnepek rituális tésztaféléiről ejtek szót.

5. KOLEDÁLÁS

A téli, tavaszi és nyári ünnepkörök összefüggő szokásegyütteseiben kiemelkedő jelentőségűek a köszöntőszerű társas és egyéni szokások. Ezek közül elsőnek a téli ünnepkörhöz kapcsolódó *koledát* kell említenünk. Mind a jugoszláv, mind a bolgár szakirodalom a koledálást a legősibb szokások között tartja számon.⁴⁰ Slobodan Zečević szerb szokáskutató szerint a *kereszteletlen napok* (nekršteni dani), a karácsonytól vízkeresztig terjedő időszak mintegy gyűjtőedénye a mágikus cselekményeknek, rituális menetek-

³⁹ A jelenségre és európai kapcsolataira felhívja a figyelmet néhány példa kapcsán Gavazzi, 1939. II. 42., további részletes adatokat közöl Kulišić, 1953, Kulišić, 1970, Andrejić, 1977.

⁴⁰ A koledára vonatkozó írásos emlékek igen korán megjelennek szinte minden szláv nép körében. A bolgároknál már a IX. században regisztrálják először, mint tiltást. Az oroszoknál ugyancsak tiltó célzattal említi a XI. században két paragrafus is. A lengyeleknél 1408-ból származó az első adat, míg az első cseh említése a XIV. századból való. Jugoszlávia területéről Dubrovnikból ismert a koledára vonatkozó első adat 1292-ből. Zečević, 1973. 20. — A koleda bőséges szakirodalmából az alábbi alapvető munkákat említjük meg: Milčetić, 1971. 1—124., Gavazzi, 1939. II. 66—77., Arnautov—Vakarelszki, 1962. 16—35, 53—279., Kuret, 1970. IV. 146—172., Romanska, 1970. 13—29., Zečević, 1973. 15—61., Vakarelszki, 1977. 502—504.

nek (köszöntőjárásoknak), mint pl. a koleda is, és a jóslásoknak, jóvendöléseknek. Szerinte ezt az időszakot minden indoeurópai eredetű nép külön számon tartja;⁴¹ a magyarság *kétkarácsony* közének nevezi. A koledálásnak az adott időben történő gyakorlása a rítus legősibb vonásai közé tartozik, amint ezt jól valószínűsítette Jung Károly egy összehasonlító-elemző tanulmányában.⁴² A régi múltra visszatekintő szokás lényege feltehetően még a szláv együttélés korára megy vissza, de az idők folyamán az antik hagyományból is táplálkozott. Erre utal maga a koleda kifejezés is, amely a hónap első napját jelentő *calendae* szóból származik.⁴³ A kifejezés a szláv nyelvterület különböző népeinél, valamint a románoknál egymástól eltérő, de egymással rokonságban levő fogalmakat jelöl.⁴⁴ Míg Bulgáriában a koleda szó karácsony ünnepét jelenti, addig az orosz és ukrán koljadki, valamint a horvát koleda és a román kolinda karácsonyi éneket jelent.⁴⁵ A koleda szóból képzett: koledjani, koledari, kolijani, koledniki stb. kifejezések pedig azt a férfiakból, fiúkból álló csoportot jelölik, akik a karácsonyi-újévi ünnepkör ideje alatt házról házra járnak, s énekek kíséretében köszöntik a háziakat.⁴⁶ A csoport tagjainak száma vidékenként változott, sok helyütt maszkos alakoskodással is párosult.⁴⁷ A koledálás egyaránt ismert volt

⁴¹ Zečević, 1978. 443—467.

⁴² Jung, 1983. 91.

⁴³ Schneeweis, 1925. 205.

⁴⁴ Schneeweis, 1925. 205.

⁴⁵ Schneeweis, 1925. 205.

⁴⁶ Gavazzi, 1939. II. 67.; a csoportok további elnevezéseit l. Drobnjaković, 1960. 187.

⁴⁷ Maszkos alakoskodással párosult pl. Leskovac környékén Jugoszláviában s Szerbia más területein is. (Zečević, 1973. 17—18.).

a katolikus és a görögkeleti vallású délszláv népek körében. Különösen fejlett volt Dalmácia déli részén, de ismerték Horvátországban, Szerbiában, Macedóniában, Boszniában, Szlavóniában, a Szerémségben és a Duna-mentén is. Sok helyütt már a múlt század közepére kiveszett vagy módosult formában élt tovább.⁴⁸

Hazánkban a koledálás ismert volt a Vas és Győr-Sopron megyei horvátok körében,⁴⁹ s ma is eleven hagyománya a Bács-Kiskun megyei Dusnok község délszláv eredetű lakóinak, ahol 1948-ban még gyakorolták a szokást.⁵⁰

Vessünk néhány pillantást e szokás szerkezetére, gyakorlásának körülményeire és hagyományozásának módjára.

1. A szokás gyakorlása szervesen illeszkedik bele a karácsonyi-újévi ünnepekörbe. Ideje: december 27-e, Jánosnap estéjétől másnap reggelig tart.

2. Csoporttá szerveződésük után a koledárok az advent vasárnapot követő hétfőn kezdik el a rítusénekek tanulását.

3. Az énekekre és az egész szokás összes mozzanatának végrehajtására egy idősebb ember — aki fiatal korában maga is koledár volt — tanítja meg a csoport tagjait. Koledálni is az ő házatól indulnak el.

4. A koledárok száma és kora meghatározott. 12 felnőtt — 20 év körüli legény — alkotja a koledár csoportot, amely, miután a közösség elöljáróságát köszöntötte, két csapatra (četára) oszlik.

⁴⁸ Egyes horvát területeken a múlt század elején, amint azt Karadžić tanúsítja, hogy a szokást *čaroice* néven gyakorolták (Karadžić, 1852. 819.); az e név alatt gyakorolt szokást mind területileg, mind etnikailag tovább bővítik Zečević, 1973. 20. adatai.

⁴⁹ Kurelac, 1871. 293.

⁵⁰ A témáról l. részletesebben Kiss M. 1978. 97—105.

5. A két csapaton belül meghatározott szerepük van a résztvevőknek. Egy-egy csapatban van két-két vezér (*kolovodja*) és egy-egy pénztáros (*kaser*), akik a többiektől eltérő funkciót töltenek be, de az éneklésben valamennyien részt vesznek.

6. A koledár csapatoknak jellegzetes tárgyi tartozékai is vannak, mint pl. a viharlámpák, ez a vezérek (*kolovodjak*) kellékei, továbbá a díszes, tarisznyszerű pénztárcák, melyeket a csapatok pénztárosai visznek.

7. A csapatok ún. kosárvivő (*torbanoša*) gyerekekkel egészülnek ki, akiknek az adomány összeszedése a feladatuk.

8. A koledárok és tanítójuk közötti osztoszkodás a hagyomány szabta rend szerint megy végbe.

9. 1948-ban a koledálás szöveg- és dallamrepertoárja 14 szövegből és 5 dallamból állt. Az egyes szövegek funkcionálisan önállóak: van éneke a házigazdának (*Domaćina*), öregasszonynak (*Staroj majke*), leánynak (*Vitka*, *Lepa Mara*, *Tri jele*, *Staza*), legénynek (*Junak*, *Turak*), kisgyerekeknek (*Mlado čedo*), menynek (*Miloj snahe*), papnak (*Gospodinu pope*), valamint a disznópásztornak (*Svinjar*). Külön éneket énekelnek akkor, amikor egyik háztól a másikhoz mennek (a *Svilu prede* kezdetű), ezeken kívül van egy csúfolódó, kikiabáló énekszöveg (*Jadovan*), amelyet ott adnak elő, ahol nem kapnak ajándékot.

A koledaénekeket multságban, kocsmában nem énekeltek, ez a momentum utal egykori rítusének voltukra még akkor is, ha az évek folyamán a szövegek bizonyos mértékig cserélődtek, kontaminálódtak.

Már a múlt századi lokális gyűjtésekben megtalálhatók az említett szövegek egy részének variánsai,⁵¹ de mellettük más

⁵¹ A dusnoki koledaszövegek gyűjtéséről jó áttekintést ad Prčić, 1971 és Vélin, 1979. 76–77.

koledaszövegek is szerepelnek, amelyeknek viszont a legújabb gyűjtés tárta fel a változatait (Kiss Mária, Vélín István).⁵²

A koledaénekek szövegeit a bennük előforduló motívumok alapján általában három csoportba szokták sorolni:

1. mitologikus tartalmú szövegek; 2. állattartással és földműveléssel kapcsolatosak; 3. vegyes tartalmúak.⁵³ Nagyjából e három kategóriába illeszthetők a dusnoki koledaszövegek is. A dusnoki énekszövegek dallamai között egyebek mellett találhatunk 5 hangterjedelmű, igen régies dallamú, érdekes záróritmusú éneket (*Svilu prede*), kis hangterjedelmű szlávos durdallamot (*Svinjar tuži*), friges hangzásút (*Jadovan*) stb.⁵⁴

A dusnoki koleda 5 jellegzetes dallamát a kapcsolódó szövegekkel a Függelékben közöljük.

A koleda szokásának magyarországi fejlődési-változási útját összevethetjük a szomszédos és távolabbi szláv népek koledájával,⁵⁵ s az összevetés eredményét szinte törvényszerűen az alábbi formában fogalmazhatjuk meg.

⁵² Az eddig ismert szövegeket újabb variánsokkal gyarapította Kiss M. 14 ének rögzítésével, míg Vélín 32 énekszöveget írt le.

⁵³ Zečević, 1973. 52.

⁵⁴ A dallamok meghatározásánál Kiss L. népzenekutató volt segítségemre (Kiss M. 1978. 101—102.).

⁵⁵ Gavazzi hangsúlyozta, hogy a szokás a múltban nagyobb horvát területeket ívelt át, de sem a szokás gyakorlása, sem a hozzá kapcsolódó énekek nem mondhatók egységesnek. A szokás elhalása bizonyos területeken, így a Szerémségben már a múlt század közepén megfigyelhető volt. Ugyanakkor a tengermenti részekben, Nyugat-Horvátországban és Muraközben (itt más név alatt!) széltében elterjedt. A szokás régiségét támasztja alá — írja —, hogy azt a gradišcei horvátok körében is gyakorolták (Gavazzi, 1939. II. 74—75.). Szlovéniában párhuzamosan élt a világi és az egyházi koleda már az 1870-es években, utóbbi csoportok nem énekeltek, fő céljuk az adománygyűjtés volt a templom javára (Kasuba, 1973. 251.). A szokás

A koledára vonatkozó feljegyzések meglehetősen korán jelentkeznek a szláv népek annaleseiben, egyházi rendtartásaiban.⁵⁶ Különösnek hathat, hogy szinte minden esetben mint tiltott szokást említik. Ennek folytán a „pogány” szokás fokonként egy-egy elemmel csonkább lett. Az egyházi tiltás erőssége és kérlelhetetlenségére jellemző M. Petrovics metropolita esete, aki 1727-ben az egyházból történő kiátkozás terhe mellett tiltja a szokások gyakorlását. A koledálás tiltása miatt a temesvári püspököt a nép a töröknél is rosszabbnak tartotta.⁵⁷ Legtovább a szokáshoz fűződő rítusénekek és dallamaik maradtak fenn, néha ugyan kontaminálódva, más szokáshoz csapódva, esetleg régi rítusének dallama újabb szövegét hordozva.

szerbiai alakulását elemezve Kulišić úgy véli, hogy abban az ősi balkáni hatás is fellelhető, különösen az énekszövegekben igen sok az állatok szaporulatára utaló momentum stb. Srpski mitološki rečnik (1970. 169.). Bulgáriában a szokás századunkban is élő, Plovdiv és Szófia környékén a leggyakoribb, de Északkelet- és Délkelet- Bulgáriában is általánosan ismert. Arnaudov—Vakarelszki, 1962. 55.

⁵⁶ Vö. 41. jegyzettel.

⁵⁷ Drobnjaković, 1960. 187.

IV. A TAVASZI ÜNNEPKÖR SZOKÁSAI

I. HÚSVÉT

A húsvéti ünnepkör eredetének kérdésével sok hazai és külföldi néprajzkutató foglalkozott már. Sokan feltételezik, hogy a kereszténységet megelőző európai kultúrában is lehettek már nyomai. Valószínűnek látszik, hogy az ókori Kelet tavaszi évkezdő ünnepe került át keresztény mezben Európába, s itt magába olvasztott más, a tavaszi évkezdéssel kapcsolatos szokásokat is. A szokások egyik része a természet megújulásához fűződik, míg másik része egyházi eredetű.¹

A húsvéti ünnepkörnek, úgy tűnik, egy tágabb időbeli pravoszláv (szerb), illetve szűkebb, római katolikus (horvát: bunjevác, sokác, bosnyák stb. és szlovén) változata körvonalazható. Amíg ugyanis a szerb húsvéti ünnepek a virágvasárnapot megelőző Lázár szombatjával kezdődnek, s a húsvéthétfeje után egy héttel későbbi hétfővel (*ružičalo*: halotti emlékünnep) fejeződik be, addig a római katolikus horvátok húsvéti ünnepei virágvasárnapkal kezdődnek, s húsvét hétfőjével végződnek.²

Az egész ünnepkör küszöbén, Lázár szombatján egy dramatikus köszöntővel, a *lazaricák* járásával találkozunk, amelynek ősiségére a legbizonyítóbb momentum széles körű

¹ Róheim, 1925, Dömötör, 1964, Bálint, 1973; 1. valamennyinél a feldolgozás során használt bőséges irodalom felsorolását.

² Kiss M. 1973. 149—159.

elterjedtsége nem csupán a Balkánon, hanem egyéb szláv területeken is, sőt ismerik a románok, a görögök és az albánok is, legismertebb azonban ma is a bolgároknál.³

LAZARICE-JÁRÁS ÉS VRBICA

A húsvéti ünnepekhez kapcsolódó ún. *zöldághordozásnak* Európa-szerte sajátos formái alakultak ki; ilyen a magyar zöldághordozás vagy egyházi keretek között a barkaszenteelés virágvasárnapján.⁴ Ennek megfelelő profán forma a délszlávoknál gyakorolt *lazarice-járás* (a virágvasárnap előtti Lázár szombatján). Ezen a napon a *lázárkák* házról házra jártak. Az ünneplőbe öltözött lázárka-leánykák virágkoszorúval a fejükön vagy zöld ágakkal feldíszítve házról házra jártak, s minden háznál az ilyen alkalommal szokásos rítusénekeket énekeltek tánc kíséretében. A szokásnak ez a régies formája már csak ritkán fordul elő, mint említettük, leginkább Bulgária és Szerbia területén maradt meg.⁵

Magyarországi nyomai a Szeged melletti Szőregen voltak megtalálhatók egy érdekes változat formájában. Itt a *lazaricák* — általában cigánynők — feldíszített fűzfavesszőket vittek magukkal, s minden háznál táncoltak és köszöntőenekeket énekeltek. Ezért mindenütt ajándékot kaptak: kenyeret, kalácsot, zsírt stb. Meg kell jegyeznünk, hogy itt a szokásnak a *dodolával* történt kontaminálódását lehetett tetten érni. A *lazaricéket* ugyanis hosszas esőkimaradás, szárazság al-

³ Arnaudov—Vakarelszki, 1962. 329—334., Srpski mitološki rečnik, 1970. 191—192., Zečević, 1973. 66.

⁴ Dömötör, 1964. 104—107., Bálint, 1973. 194—200.

⁵ Arnaudov—Vakarelszki, 1962. 329—334., Zečević, 1973. 65—66., Nedić, 1977. 39—42., Zlatanović, 1982. 18—20.

kalmával ugyanúgy leöntötték vízzel, mint esővarázsolás céljából a *dodolát*.⁶

A profán tartalmú lazarice-szokás mellett a következő napra, virágvasárnapra esik a magyarországi délszlávok körében a pravoszláv egyház által is elfogadott és irányított *barkaszentelés* — *vrbica*.⁷ Ez alkalommal fiatal, iskoláskorú gyermekek a pap vagy az egyházi előjáró vezetésével kimennek a patak partjára vagy a határban található füzesbe barkát szedni, amit másnap a templomban megszentelnek. E megszentelt füzágakkal — s itt újra előjön a profán mágikus tartalom — a felnőttek megcsapkodják a gyermekeket egy varázs-mondóka kíséretében:

Porasti, porasti,
ko vrbica,
Ugoji se, ugoji se,
ko svinjica

Nőjél meg, nőjél meg,
mint a fűzfa,
Hízzál meg, hízzál meg,
mint disznócska.⁸

E mondóka változatait több helyről ismerjük. Szőregen így hangzik: „Živ bio i veliki narastio!” — „Légy egészséges és nőjjél nagyra!”⁹ Mohácson: „Podmladi se i narastao ko vrbica.” — „Fiatalodjál és nőjél, mint a fűzfa.”¹⁰ Zomborban: „Rasti ko vrbica, debele ko svinjica” — „Nőjél, mint a fűzfa, mint a kövér disznócska.”¹¹

A fűzfaágakat hazaviszik, s mivel szentelménynek tekintik, az ikon (házi védőszent képe) mögé szúrják, otthagya a

⁶ Kiss M. 1973. 149—159.

⁷ Karadžić, 1852. 74., Juga, 1913. 96., Drobnjaković, 1960. 199.

⁸ Kiss M. 1973. 149—159.

⁹ Saját gyűjtés. Szőreg, 1958.

¹⁰ Saját gyűjtés. Grábócon mohácsi búcsújáróktól. 1972 — ugyanezt l. Terzinnél is. Terzin, 1937.

¹¹ Saját gyűjtés. 1957.

következő vrbicáig. Az év letelte után egyes helyeken fölviszik a padlásra és a szarufába szúrják a cserepek alá (ubode se u rog); másutt viszont elégetik, mert vétek lenne, ha a földre kerülne s összetaposnák. Egyes helyeken a szentelt barkából még aznap, virágvasárnap délutánján visznek ki a temetőbe, s egy-egy szálat hozzátartozóik sírjára tűznek, de ugyanebből a kapura is szoktak tenni.¹²

Az egészség- és bőségvarázsló szokások mellett elhalványult mágikus tartalmú, az agrárkultúra fogalomkörébe tartozó, játék szintjére hanyatlott szokással is találkozunk. Ennek szép példája a Bátya községben (Bács-Kiskun megye) szokásos *kokoska*, amelyet virágvasárnapig gyakoroltak fiatal leánykéek és leánykák a húsvét előtti nagyböjtben.

A lányok csipkével szegett zsebkendőben pattogatott kukoricát vittek ki vasárnaponként a legelőre (*pojánágra*), ahol a velük együtt lévő fiúk tüskés akácgallyakat szedtek, s ezek tüskéit a felszúrt fehér pattogatott kukoricával díszítették. Eközben párosával ülve s összekapaszkodva énekelgettek, s leszedegették a kukoricát az ágakról, melyeket a játék végén eldobtak. Minden alkalommal új ágakat vágtak s újra díszítették. Talán megkockáztatható a feltevés, hogy a fehér pattogatott kukoricával a hasonló színű akácvirág minél előbbi megjelenését siettetette a játékos rítus.¹³

¹² Katolikus lakosságunk körében pl. Battyán a cicamacának nevezett húsvéti barkából visznek ki a temetőbe és a kereszt mellé a sírhantba szúrják. Saját gyűjtés. Bátya, 1973. — Dusnokon általában virágvasárnap viszik ki a barkát a temetőbe, s ott is a sírhantokba szúrják. Otthon a házak kapujára is szoktak egy-egy szál barkát kitűzni (Dusnok, 1975). A bajai bunyevácok körében is általános, hogy a náluk is cicamacának nevezett barkából visznek ki a temetőbe a legközelebbi rokonaik sírjára (saját gyűjtés, Baja, 1975). További, közöttük délszláv adatokat közöl Bálint, 1973. 194—200.

¹³ Saját gyűjtés. Bátya, 1973. — Vö. továbbá: Dömötör, 1974. 151—152., Martin, 1979. 67., 127.

Kiemelkedően fontos helyet kap az ünnepkörben a *tűz* és a *víz* — mindkettőnek a tisztító szerepe kerül előtérbe.

A tűz tisztító erejébe vetett hit a Lázár-szombati *szemét-égetés* szokásában jutott legpregnansabban kifejezésre. Már kora hajnalban össze kellett söpörni az udvart; az egybegyűlt szemetet meggyújtották és elégették, így kívánták megtisztítani a házat a kígyóktól és más csúszómászóktól.¹⁴

Ugyanilyen tisztító célja volt a Lázár-szombati, nagycsütörtöki és nagypénteki mosdásnak is. Lázár szombatján somvirágot (drenak) tettek reggel a mosdóvízbe, hogy egészségesek legyenek (zdravlja radi se u drenku umiva).¹⁵ Csobánkán nagycsütörtökön, amikor délben először szólalt meg a kereplő (kad su prvi put počeli da kelpetedu) a gyerekek a patakhoz szaladtak mosakodni, hogy ne legyenek szeplősek (da ne budu pegavi).¹⁶ A század elején még közismert volt a szokás. A nagypénteki mosdásnak szinte külön szertartása volt ismeretes Pomázon. Hajnalban — napkelte előtt — a lányok és az asszonyok a patakra mentek vízért. Odaérve a következő szavakkal köszöntötték a vizet: „Jó reggelt vizecske, én neked jó reggelt kívánok, te pedig adj nekem szerencsét és egészséget” (Dobrojtro lagana vodice, ja tebe dobrim jutrom, a ti mene srećom i zdravljem). A patak

¹⁴ Kiss M. 1973. 149—159. A Srpski mitološki rečnik figyelemre méltó párhuzamot von a Lazar (Lázár) név és a laziti (kúszni) ige jelentéstartalma között. A népi etimológia közösnek véli a Lazar és a csúszómászó plazaricák eredetét. Bosziánból pl. ezt a szöveget közli: „Kuca, kuca lazarica, bjež' od kuće plazarica, bježi plazo od kuće, jer je Lazo kod kuće!” (Kopog, kopog lazarica, fuss a háztól plazarica, fuss a háztól plazo, mert itthon van Lazo.) Srpski mitološki rečnik. 1970. 191.

¹⁵ Kiss M. 1973. 149—159.

¹⁶ Kiss M. 1973. 149—159.

köszöntése után megmosták benne kezüket és arcukat, majd telemerték a magukkal vitt edényt vízzel. Hazafelé menet *csalánt* is szedtek, és azt is a vízbe tették. Otthon az egész család ebben a vízben megmosakodott, hogy frissek és erősek legyenek, mint a csalán.¹⁷

A nagypénteki mosdásnak Dusnokon egy sajátos formájával találkozunk.

Dusnokon nagypénteken kora reggel, 5—6 óra között, napfelkelte előtt még szokásos, hogy elmennek a Vajas patakra megmosdani. Az asszonyok — zömükben idősebbek — vizeskannával és törülközővel (egyesek rózsafüzért is visznek magukkal) a kezükben lemennek a patak partjához, ahol megmossák az arcukat és a kezüket. Az utat a vízhez *szótlánul* — magukban imádkozva — teszik meg. Nem is igen köszönnek egymásnak. A mosdás után vizet merítenek kannájukba s haza is visznek belőle, hogy az otthonlevők is megmosakodjanak. Az állatoknak — csirkéknek — is adnak ebből a vízből.

A mosdáshoz fűződő helyi magyarázat: azért mennek át a Vajas túlsó partjára a hídon át, mert az Úr Jézust is úgy vonszolták át a Cedron patakon.

Dusnokon a régebbi időben a nagypénteki fürdés kiterjedt az állatokra is. Így pl. hajnalban, napfelkelte előtt a lovakat is megfürösztötték a Vajas patakban, erre az állatok egészsége miatt került sor.¹⁸

¹⁷ Kiss M. 1973. 149—159.

¹⁸ Saját gyűjtés. Dusnok, 1975.

A böjtölésnek több fázisát lehet megkülönböztetni. A XX. század elején még a hosszú böjti időszak volt érvényben.¹⁹ A következő fokozat már abból állt, hogy az egyes családok a maguk választotta napokon — általában hetenként kétszer: szerdán és pénteken — szigorú böjtöt tartottak.²⁰ Előfordult az is, hogy a nagyböjt hét egymás után következő péntekén böjtöltek és csak besötétedéskor ettek valamit.²¹ A harmadik fokozat már csak a nagyhétre terjedt ki, illetve magára a *nagypéntekre*.

A húsvéti böjt legjellemzőbb ételei az olajon — vagy anélkül — elkészített levesek (pl. krumpli, bab), továbbá kifőtt tészták (mákos, diós, lekváros), savanyúpaprika, savanyúbab, sült és főtt krumpli, gyümölcs stb. Idős emberek emlékezete szerint a múltban ún. sózott halat fogyasztották, amelyet este vízbe áztattak, hogy a sót kihúzza belőle.²²

A húsvéti böjtből külön is kiemelkedik nagypéntek. E nap keretében is megfigyelhetjük a korábban említett különböző böjtölési fázisokat. Az első szakaszra a teljes étkezési tilalom volt érvényes: „Régen nagypénteken estig nem ehettünk”;²³ „Nagypénteken nagyon keveset ettünk; olyanok is voltak,

¹⁹ A pravoszláv szerbek húsvéti böjtje héthetes (Srpski mitološki rečnik. 1970. 243.), míg a katolikus nagyböjt 40 napig tart (Bálint, 1973. 183—193.). Munkánkban erőteljesebb hangsúlyt kap a pravoszláv szerbek böjtölési szokásainak vizsgálata, amely a magyar tudományos kutatás számára kevésbé ismert, velük párhuzamosan természetesen kitérünk a katolikus délszláv lakosság hasonló szokásaira is. (Kiss M. 1973. 149—159.)

²⁰ Kiss M. 1973. 149—159.

²¹ Például Pomázon, saját gyűjtés.

²² A sózott hal fogalma alatt feltehetően szárított, sózott halat kell értenünk, amit már Jуга is említ a század elejéről. (Juga, 1913. 96.)

²³ Saját gyűjtés. Pomáz, 1958.

akik egész nap semmit sem ettek.”²⁴ Említésre méltó nagypénteken a pattogatott kukorica fogyasztása, amelyet a múltban rostára helyezve pattogattak. Baján például nagypénteken sok családnál egyáltalán nem ettek főtt ételt, csak pattogatott kukoricát.²⁵ Garán a katolikus bunyevácok nagypénteki böjtös étele a mákosguba volt ugyanúgy, mint hamvazószerdán és karácsonyeste.²⁶ Az említett helységek közül csupán Csobánkán nem volt szokásban a kukoricapattogatás.

A böjtös ételek fajtái az idő múltával is és falvanként is változtak. A táplálkozási struktúra megváltozásának — amely hatott a böjtös ételek alakulására is — történeti-gazdasági és társadalmi okai vannak. A különböző falvak családi kapcsolatai változást eredményeznek nem csupán a táplálkozásban, hanem a szokásanyagban is. A korábbi lokális tradíciók mellett új formák is létrejönnek, amelyek idővel egymásba ötvöződnek.²⁷

A húsvét előtti böjtös időszak a nagypénteki böjttel fejeződött be, amit a húsvéti ételszentelés oldott fel. A reggel 6 órai ételszentelésre kosárba rakva megkezdetlen sonkát, tejeskalácsot, tojást, kolbászt és tormát szoktak vinni. Archaikus formája a böjtöt feloldó ételszentelésnek az, amelynél a feltámadás után megszentelt parázssal gyújtott tűznél főzték meg a sonkát, s a sonkalébe a parázssal együtt megszentelt vízből is öntöttek. Ugyanebből a szenteltvízből öntöttek a kútba, s a temetőben a sírokat is ezzel locsolták meg.²⁸

²⁴ Saját gyűjtés. Csobánka, 1970.

²⁵ Saját gyűjtés. Baja, 1975.

²⁶ Saját gyűjtés. Gara, 1975.

²⁷ Például Mélytelekről (Szabolcs-Szatmár) Bajára nősült Iván Miklós szülőfaluja hagyományos ételeinek ismeretét magával hozva új étkezési szokásokat alakított ki.

²⁸ Saját gyűjtés. Hercegszántó, 1975.

A húsvéti ünnepkör egyik fontos és napjainkig elmaradhatatlan tárgyi kelléke a *tojás*. Az ünnepkörben való szerepéhez többféle magyarázat is fűződik. A népszokásokban elsősorban a szerelem és a termékenység jelképe, de a halálhoz is kapcsolják.²⁹

A húsvéti tojást hazai szerbjeink nagypénteken festik meg; a katolikus délszlávok nagyszombaton. A tojásfestésnek az idők folyamán különféle technikái alakultak ki. Mivel igen kedveltek voltak a tojásokon a növényi díszítőelemek, a legegyszerűbb festési módnak bizonyult a növényi leveleket tüllel rákötni a tojásra, majd a tojást bemártani a festékbe. Leggyakrabban lóhere és vadpetrezselyem levelét alkalmazták díszítő motívumként. Az olvasztott viasszal történő *tojásíráshoz írókát* készítettek. Régi pipaszárból kivették a benne levő üreges drótdarabot, s azt viaszba mártogatva vitték a tojásra a megkívánt díszítést. Buda környékén kedveltek voltak az ún. feliratos tojások, ami azt jelenti, hogy különböző jelentésű betűket írtak a tojásra, pl.:

H V — Hristos Voskres — Krisztus feltámadott

D M — Dragi Moj — Én kedvesem

P T — Pozdravljam Ti — Üdvözetem küldöm

P T — Praznik Tvoj — Ünnepedre

Az írás után a viasz hamar megkeményedett; a tojást ezután bemártották a festékbe, majd amikor megszáradt, levették róla a viaszt, és az írott betűk fehéren maradtak. A lányoknak kedvelt mulatsága volt az ilyen feliratos tojások festése.³⁰ Az ország déli részén, Bács-Kiskun megyében gyakoriak voltak a

²⁹ Karadžić, 1852. 789., Molnár, V. 1890, Popović Sj. C. 1966. 105—116. VII. tábla; Györgyi, 1974. 5—85.

³⁰ Kiss M. 1973. 149—159.

tojásokon az erősen stilizált ember- és állatalakok is. Színezésükben a piros, a fekete és a sárga hármas színösszeállítás dominált.³¹ Szeged környékén, Szőregen is kedveltek voltak régente ezek a tarka tojások.³² Az egyszínű tojások közül régen is és ma is a piros tojás a leggyakoribb. Újabban nagyon elterjedt a tojásfestésben a matricás eljárás. Ha valamelyik család gyászban van, ott nem szokás abban az esztendőben tojást festeni.³³

HÚSVÉTI KALÁCSOK, AJÁNDÉKOZÁSI SZOKÁSOK

A húsvétnek ugyanúgy, mint a karácsonynak is, hagyományos tésztái, kalácsai vannak. Ilyen az elmaradhatatlan tejeskalács, az ún. *tiszta kalács*, amit régebben kerek réztepsiben a kemencében sütöttek meg. Mellette sok helyen még ma is készítik a tojásos kalácsot, ami tulajdonképpen hosszúkás alakú fonott kalács. Vidékenként különböző névvel illetik: Szőregen *tojásos kalács*, Pomázon *buzogány-* vagy *hajfonatkalács* a neve. Mindkét elnevezés igen elterjedt a horvát nyelvterületen is.³⁴

Mind a kerek tejeskalács, mind a tojásos kalács központi kelléke a húsvéti ajándékozásnak. Az ajándékozás szokása-

³¹ Az utolsó fél évszázadban terjedt el a *dr'tavica* (remegő) elnevezésű flitterekkel, selyemszalagokkal díszített függeszthető tojás a Baja környéki falvakban, pl. Hercegszántón: l. a Függelék színes fotóit.

³² Saját gyűjtés. Szőreg, 1958.

³³ A tilalom általánosnak tekinthető a szerb lakosságnál.

³⁴ Kiss M. 1973. 149—159. — A bajai bunyevácok (katolikusok) napjainkban, amikor már péknél süttetik a kalácsot, hagyományosan 3 ágból fonják és hosszúkás tepsiben helyezik el (saját gyűjtés. Baja, 1975). L. még a húsvéti kalácsokra vonatkozóan Milutinović, 1971. 125—158., Andrejić, 1977. 253—319.

nak különféle változatai voltak ismeretesek, de ezek ma már hazai szerbjeink körében csak csökevényes formában találhatók meg. Feltételezhető, hogy ez a húsvéti szokás délszláv közvetítéssel került a magyarsághoz, ahol magát az ajándékok *komatálnak*, *mátkatálnak* nevezik. Valamikor összefüggésben lehetett a korcsoport-társulásokkal, a testvérré fogadás szokásával is, ami húsvét táján volt aktuális. Lényege abból állt, hogy azonos korú fiúk vagy lányok örök barátságot kötöttek egymással, és ennek kifejezésekként megajándékozták egymást, legtöbbször piros tojással. A húsvéti ajándékozás annyiban kapcsolódik ehhez a szokáshoz, amennyiben itt is az ajándékozáson, az őszinte szereteten, a barátságon van a hangsúly.³⁵

A húsvéti tojásajándékozás egy archaikus, átmeneti formájával találkozunk a dusnoki húsvéti szokásokban. Húsvét első napján Dusnokon az 1960-as években még az volt a szokás, hogy az eladó lányok által ajándékuul szánt festett tojásokat egy menyecske díszesen elkészített tálon az első litánia befejezésekor a templom előtt vitte el, hogy a kijövők lássák. Régebben egy-egy leány több legénynek is küldött ilyen módon tojást, a későbbiek folyamán már csak egynek, a kiválasztott legénynek.³⁶

Ajándékot küldhet vagy vihet az anya férjhez ment leányainak, a keresztszülő keresztygyermekeinek, a házaspár eskető, illetve keresztkomájának, a fivér a húgának, a rokonok egymás gyermekeinek. Pomázon húsvét vásár-

³⁵ Karadžić, 1852. 142., 519., 547., Réső Ensel, 1867. 288., Gönczi, 1895. 65., Juga, 1913. 98—99., Róheim, 1925. 256—263., 335., Bálint, 1938. 235—237. — A Dráva és Mura menti horvát lakosság körében *matkanje* néven ismerik a szokást. Drobnjaković, 1960. 206., Dömötör, 1964. 99., Kiss M. 1973. 149—159.

³⁶ Saját gyűjtés. Dusnok, 1975.

napján délután a család egy-egy nőtagja meglátogatja a rokonokat, és a gyermekeknek buzogány-, illetve hajfonatkalácsot visz piros tojás, cukorka és pénz kíséretében. A rokonok, akikhez a kalácsot viszi, borral és süteménnyel kínálják meg az ajándékozót. A látogatás nem tart hosszú ideig, néhány percnyi beszélgetés után továbbmennek.³⁷

E szokásnak az a változata, hogy az anya küld férjhez ment lányának tojásos kalácsot, már csak szórványosan fordul elő akár a Buda környéki, akár az ország déli részén élő szerbeknél. Szőregen még ma is élő gyakorlat, hogy húsvét másnapján délelőtt szalvétába kötnek egy kerek kalácsot, mellé néhány piros tojást, almát és esetleg narancsot helyeznek, s ezt az ajándékot a család gyermektagjai viszik el a komának és családjának. Az ajándékot vivő gyermekek ilyenkor ebéden is ottmaradnak. A koma meglátogatása minden nagy ünnepen szokásos volt s ma is az.³⁸

HÚSVÉTI ÉTKEZÉS

A húsvéti ünnep étkezéssel összefüggő szimbólumai húsvét vasárnapján érik el jelentőségük kiteljesedését, mert a böjt tilalmai ezen a napon érvényüket veszítik. Mind a pravoszláv szerbek, mind a katolikus horvátok húsvéti ünnepi étrendjében hangsúlyos helyet kap a sonka, a tojás, a tejeskalács, a kolbász, a kocsonya stb. Szerb lakosságunk a vasárnap hajnalban megtartott feltámadási szertartás után fogyaszt először a sonkából, kocsonyából és a húsvéti tojásból,³⁹ míg

³⁷ Kiss M. 1973. 149—159.

³⁸ Saját gyűjtés. Szőreg, 1958. — Ferenczi I. említi a házasságkötés utáni napon is kötelező volt a koma — kum meglátogatása. Ferenczi, 1977. 322.

³⁹ Kiss M. 1973. 149—159.

horvát vidékeken, pl. Baján és környékén a vasárnapi hajnali istentiszteleten szentelt sonka, kolbász, kalács stb. került az asztalra.⁴⁰

A vasárnapi ebéd étrendje vidékenként változik, a szerbeknél általában leves, főtt hús, mártás és sült hús kerül az asztalra, míg horvát vidékeinken általánosabb a levesek mellett a főtt sonka levében készült káposzta és pörköltfélék.⁴¹

Exogám házasságok esetén, ugyanúgy, mint bármely más vidéken, délszláv lakosságunknál is megállapítható a különböző tradíciók egymásba olvadása.⁴²

HÚSVÉTI LOCSOLÁS

Húsvéthétfő legmozgalmasabb eseménye a húsvéti locsolás volt, amelynek különösen két formája az általánosan közismert. Az egyik szerint a lányok által szedett és a templomban megszentelt kis virágssokrokat mártogatták vízbe a legények és avval spriccelték le a lányokat (pl. Szentendrén),⁴³ míg másutt a legények csoportosan vagy egyenként járták a lányos házakat, és többnyire a kútnál öntötték le vízzel a lányokat.⁴⁴ Ezért az öntözésért a lányok a legények mellé virágot tűztek. Baján a csoportba verődött legények szalagokkal és törülközőkkel feldíszített lovas fiákeren járták a várost és látogatták meg a lányos házakat.⁴⁵ A kínálás mellett régebben általános volt a tojás ajándékozása a legényeknek.

⁴⁰ Saját gyűjtés. Baja, Hercegszántó, 1975.

⁴¹ Kerecsényi, 1984.

⁴² Vö. 27. jegyzettel.

⁴³ Kiss M. 1973. 149—159.

⁴⁴ Kiss M. 1973. 149—159.

⁴⁵ Saját gyűjtés. Baja, 1974.

Szinte mindenütt elmaradhatatlan volt a húsvéthétfői táncmulatság, amely az egyéb ünnepeken szokásos keretek között zajlott le.

A húsvéti ünnepek különféle szertartásaihoz hozzátartozott a halott családtagok meglátogatása a temetőben. Ilyenkor a szentelmények közül szenteltvizet, barkát vittek a sírokra. Pravoszláv lakosságunknál ez a temetői látogatás a halottak húsvétjára: *ružičalo* napjára esik (húsvéthétfő utáni első hétfő), amelyről a későbbiekben részletesen szólunk a halotti emlékünnepek ismertetésénél.

2. DJURDJEV-DAN (SZENT GYÖRGY-NAP)

A húsvétal ellentétben, amely nem kötődik rögzített és állandó dátumhoz, a tavaszi évszakot a nyáritól elválasztó Szent György-nap azonos naptári napra esik, április 24-ére, illetve a görögkeleti vallásúaknál a régi naptár szerint május 6-ára.⁴⁶ Az európai kultúrában szinte minden népnél szervesen illeszkedik az évi szokásrendbe; néha megfigyelhető, hogy helyenként (népenként) eltérő jelentőséggel. Az ekkor gyakorolt cselekményekkel az ember igyekszik átvinni a megújított természet, az új vegetáció erejét elsősorban magára az emberre (családra), a pásztorkultúrában az állatokra, a földművelő társadalmak esetében leginkább a terményekre (vetésre, szőlőre, gyümölcsre), illetve a méhekre, aprójóságoakra stb. Ezek a részleteltérések megmutatkoznak a szokások gyakorlásához alkalmazott tárgyakban, illetve cselekményekben.⁴⁷

⁴⁶ Drobnjaković, 1960.

⁴⁷ Mannhardt, 1904—1905, Gavazzi, 1939. I., Huzjak, 1957, Kuret, 1965. I. 267—290., Ujváry, 1969, Koleva, 1972. 193—197.

Az állattartással kapcsolatos szokások közt az első tavaszi kihajtás a legáltalánosabb. A tavaszi kihajtás a mainál jóval nagyobb szerepet kapott az emlékezettel elérhető múltban mind a velünk együtt élő, mind pedig a szomszédos délszláv területek népességénél. Ez utóbbiaknál is több olyan szokás van azonban, amelyek kapcsolata az állatok tavaszi kihajtására vezethető vissza, noha már maga a kihajtás elmaradt, de a járulékos cselekmények ma is általánosan élő szerves részei az ünnepnek.⁴⁸ Ilyennek tekinthető a Szent György-napi kivonulás a mezőre, a természetbe, amely alkalommal rendszerint tavaszi növényeket, főleg virágokat szednek, amelyekkel otthon megetetik az állatokat. Ezzel mintegy helyettesítik azt a legelést a friss fűvön, amelyet az egykori Szent György-napi kihajtások alkalmával maga az állat végezhetett el.⁴⁹

Ennek a Szent György-napi növény- és virágszedésnek szerepbeli sokrétűségére utal az is, hogy koszorút fonnak, azt az állatok szarvára, nyakára teszik, de ugyanúgy a méhesre, ólakra, a házra stb. Különösen csalánt szoktak a gerendába szúrni, hogy óvjon és frissiséget, egészséget biztosítson.

Ugyancsak szerepet játszik — mint az év folyamán oly sokszor és sokféleképpen — a víz, amelyben Szent György-napon fürdenek a folyóban, patakban, a malomkerékből lecsurgó vízben. Az otthoni fürdésnél is gyakori, hogy csalánt tesznek a fürdővízbe.⁵⁰

Hazai délszláv — főleg szerb — lakosságunk körében a Szent György-napi bárány elfogyasztása a szokásos, noha ma már inkább csak a déli országrésszel határos jugoszláviai, s

⁴⁸ Koleva, 1972. 193—197, Antonijević, 1982, Matić-Bošković, 1963. 357—362.

⁴⁹ Matić-Bošković, 1963. 357—358., Srpski mitološki rečnik, 1970.

⁵⁰ Drobnjaković, 1960.

ott is a délen fekvő macedóniai területeken gyakorolják.⁵¹ Ismeretes azonban egyes helyekről, hogy a fiatalok egészségük védelmében növények szárából font hintákon hintáznak.⁵² Szent György-napi szokás volt az említett e napi kivonulások alkalmával hatalmas kéreg-kürtöket fújni, amely szokás virágkorában az állatok tavaszi kihajtásához kapcsolódott, s Szerbia, Macedónia hegyes területein ma is ehhez kapcsolódik.⁵³

Ettől bizonyos mértékig eltérnek a nyugati délszlávoknak a sokféle tavaszi növényhez kapcsolódó szokásai, akik mágikus telítettsége és cselekményei miatt Szent György-napját Zöld Györgynek (Zeleni Jurajnak) nevezik. E napot tudatosan a tavasz kezdetének tekintik.⁵⁴

Vizsgált területünkön Szent György napjának mind a családi, mind a szélesebb közösségi élet szempontjából kiemelt jelentősége van. Igen sok családnak és templomnak Szent György-napra esik az ünnepe. Ezenkívül, amint már korábban említettem, a gazdasági életben is meglehetősen összetett szokáseggyüttes tartozik hozzá.⁵⁵

Igen nagy a Szent György-napi rítusénekeknek a száma is, mind a magyarországi, mind a balkáni délszlávok lakta területeken, s ezek a rítusénekek kétségbevonhatatlan bizonyítékai a Szent György-nap jelentőségének.

⁵¹ Nedeljković, 1939. A balkáni karakacsának pl. fekete bárányt áldoznak ezen a napon. — Antonijević, 1982. 127.

⁵² Vlahović, 1972. 107—108.

⁵³ Drobnjaković, 1960. 209., Srpski mitološki rečnik, 1970. 119.

⁵⁴ Huzjak, 1957. Miličević, 1967. 481. (Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj Krajini. Narodna Umjetnost 5-6. knj.)

⁵⁵ Vö. VI. és VIII. fejezettel.

V. A NYÁRI ÜNNEPKÖR SZOKÁSAI

1. KRALJICE — PÜNKÖSDI KIRÁLYNŐJÁRÁS

Első módszeres leírását Vuk St. Karadžić adta enciklopédikus Szótárában.

Kraljice (királynők) címszó alatt található a szótárban a pünkösdi ünnepéhez kapcsolódó pünkösdi királynőjárás rituális szokásának — tulajdonképpen dramatikus játéknak — a leírása.¹ Ez egyébként Karadžić egyik legrészletesebb szokásleírása, s még a szótár megjelenése előtt, a *Pesnarica* 1815-i második redakciójában publikálta először, a kötetben levő kraljice-énekek jegyzeteként. A *Pesnarica*-nak ez a második kiadása — szemben az elsővel, amely még nem tartalmazott kraljička-szöveget — már 24 kraljička-éneket foglal magába. E szövegek Karadžić egyik levelező gyűjtőjétől, az ostružnicei születésű M. Rankovictól származnak, akinek Karadžić meg is köszöni közreműködését a *Pesnarica* előszavában.² O. Mladenović jugoszláv folklorista azt sem tartja kizártnak, hogy maga a szokásleírás, illetve annak egy része szintén Ranković munkája.³

Kraljička-szövegei ekkor már magának Karadžićnak is lehettek, mert 1815. március 18-án Újvidékről ezt írta Kopitarnak: „Én minden népdalt egyformán gyűjtök, és ahogy már írtam is Önnek, hihetetlen mennyiséget sikerült összegyűjtenem... A női énekeknek is különféle fajtái

¹ Karadžić, 1818. *Kraljice* címszó.

² Karadžić, 1815. X.

³ Mladenović, 1971. 31.

vannak: szerelmi, lakodalmi, arató, kraljička, társasénekek és mások.”⁴ Magát a szokást azonban aligha láthatta Újvidék környékén, mert amint maga mondja: azok az asszonyok, akik lánykorukban még részt vettek pünkösdi királynőjárásban, arról panaszkodtak neki, hogy a papok tiltották ezt a szokást és botokkal zavarták szét őket.⁵

Karadžić szokásgyűjtései az egyszerű leírásnál jóval magasabb szintet képviselnek. Már kezdeti gyűjtéseiből is kitetszik, hogy nem kerülte el figyelmét valamely összetettebb szokás szerkezeti elemeinek egymáshoz való kapcsolódása. Ennek köszönhető, hogy a Pesnarica 1815. évi második redakciójában néhány dallam — köztük egy kraljička is — helyet kapott. Érdemes megemlítenünk F. Mireczki lengyel zeneszerző nevét, aki az említett dallamokat szakszerűen kottázta le Vuk Karadžić számára.⁶

A Szótárban, újabb adatok birtokában már a szokás földrajzi elterjedését is meg tudja határozni: „Pünkösdi királynőjárás ma is szokásos Szerbia szerte Cerától és Medjedniktől Timokig (Horvátországtól Szerbia keleti széléig — K. M.), Szlavóniában a római törvény szerint élő szerbeknél is” (ti. a katolikus horvátok körében — K. M.), s azt is feltünteti, hogy a Szerémségben, a Bánátban és a Bácskában a korábban említett okok miatt nincs meg.⁷

⁴ Mladenović, 1971. 30—31.

⁵ Karadžić, 1852. 299., Mladenović, O. 1971. 31. — Hasonló tiltások és atrocitások más szokásokkal kapcsolatban is ismeretesek. Így pl. M. Petrović metropolita 1727-ben az egyházból való kiátkozás terhe mellett megtiltotta a vámpírok kiásását a temetőben (Popović, D. J. 1959. II. 262.). Ugyanezen okok, valamint a koledálás tiltása miatt a temesvári püspököt rosszabbnak tartotta a nép a töröknél is. (Drobnjaković, 1960. 187.)

⁶ F. Mireczki személyével részletesen foglalkozik Živanović, C.: Prvi Vukovi susreti s Poljacima c. tanulmányában. SANU. Posebna izdanja. Knj. CD. Beograd, 1966. 299.

⁷ Karadžić, 1852. 298—299.

A szokás gyakorlása hazánkban legtovább a Duna melléki délszlávok területeiről ismert. Szerkezeti felépítése legjobban a hercegszántói sokácoknál és szerbeknél vizsgálható, ahol napjainkban is élő gyakorlat. Lényege abban áll, hogy közel azonos korú iskoláslányok közül néhányan csoporttá szerveződnek, létszámuk az egyes községekben más és más.⁸ A legkisebb csoport létszáma általában 5, a legnagyobb 13—15 fő. Választanak maguknak egy menyasszonyt (*mladát*). Voltak köztük zászlóvivők (*barjaktarok*), akik selyemkendővel zászlószerűen feldíszített botokat vittek magukkal, s ugyancsak megvolt e szokás szereplői között is az adománygyűjtő, a torbanosa.

A csapat a mlada udvarából indult — énekeiket is először ott énekelték el az indulás előtt. A leányok ünneplő ruhában voltak, és még élő virágokkal is feldíszítették a hajukat. Amint énekük szövege is mondja: „Od dvora do dvora” — háztól házig (helyesebben udvarról udvarra) jártak és énekrepertoárjukat, amely zömmel házassító szövegeket tartalmazott, annak megfelelően alkalmazták, változtatták, hogy leányos vagy legényes házhoz mentek-e. A mladát az éneklés alatt székre ültették, amelyre párnát vagy háziszőtttest terítettek. A kraljice-járás végén az összeszedett adományon megosztottak.⁹

Összehasonlításul és az időbeli és térbeli különbségek szemléltetése céljából érdemes idéznünk a szokás bajai variánsát a XIX—XX. század fordulójáról.

Baján az ünnep első és második napján a nagy kraljicák otthon felöltöznek tiszta fehér, szalagokkal díszített ruhába. Délután egy órakor a kis kraljicánál gyülekeznek, akit hasonlóképpen öltöztetnek fel. Mindegyiknek a fején koszorú

⁸ L. Vélin, 1975. 81—112.

⁹ Kiss M. 1977. 31—32.

van. Elkészülvén, három párba állnak. Az első párban az egyik kraljicánál szalagokkal feldíszített kard van; a társa is kardot tart, amelyre zászlószerűen selyemkendőt kötnek. A második pár két csücskénél fogva egy selyemkendőt tart. A harmadik sorban hárman vannak: két nagy kraljica és közöttük a kicsike, kezében fehér kendő a pénzbeli adomány számára. Így elkészülvén, énekelve indulnak el. Ahol megállítják őket, a kis kraljicát egy vánkossal lefedett kis székre ültetik, a szülő pedig megmondja valamelyik gyermeke nevét, akit aztán belefoglalnak a pünkösdi énekbe. Amikor a dalnak vége szakad, 10—12 fillérrel megjutalmazva tovább háznak, amíg rájuk nem esteledik. Mielőtt hazatérnének, befordulnak a fiatalság mulatóhelyére: talán ott is akad megrendelő.¹⁰

A szokás körvonalai ma már jóval halványabbak. Baján, Bajaszentistvánon a két világháború között — a 30-as években — még jártak a kraljicék, akik ma már, mint középkorú adatközlők tudnak értékes felvilágosításokat adni a szokás ottani életének utolsó fázisára vonatkozóan.¹¹

Egyes helyeken a szokás szerkezetének, a mozzanatok sorrendjének emléke hiánytalanul megmaradt, de pl. már elfelejtették az ének szövegét és dallamát; másutt viszont nem emlékeznek pontosan a dramatikus játék menetére, de az egykor hozzákapcsolódott énekek szövegét és dallamát ma is jól ismerik (pl. Katymáron).¹²

A bunyevác kraljice-szokás különbözik mind a sokác, mind pedig a Szerbiában, Szlavóniában és a Szerémségben ismert

¹⁰ Bellosics, 1909. 405. — A szokás korábbi formájára vonatkozóan figyelemreméltó Szárity fél évszázaddal korábbi közlése: l. a 23. oldalt.

¹¹ Saját gyűjtés. Baja, 1974.

¹² Kiss M. 1971.

hasznló szokástól, de nagyon közel áll formailag a felső-bácskai és felső-bánati görögkeleti szerbek kraljice-szokásához. Az is nyilvánvaló, hogy ez utóbbiak és a magyar pünkösdi királynőjárás között igen szoros kapcsolat van.¹³

A szokáshoz kapcsolódó legjellemzőbb énekszövegeket és dallamokat a Függelékben közöljük.

2. IVÁN-NAP

A június 24-ére eső Szent Iván (Keresztelő Szent János) napjához fűződő szokások történeti rétegeinek feltárásával a magyar kutatók közül legrészletesebben foglalkozott Dömötör Tekla, illetve Maróth Károly, Bálint Sándor, Schram Ferenc, s rajtuk kívül még sokan mások.¹⁴

Dömötör Tekla az ünnep szokásai közül főleg két komponens: a tűzgyújtás és a Szent Iván-i ének problematikáját vette tüzetes vizsgálat alá;¹⁵ Schram Ferenc pedig az ünnep sokfelé ágazó szokáskomplexumát igyekezett összefoglalni.¹⁶

¹³ Megállapításunkat Karadžić, 1815, Szárity, 1842, Karadžić, 1852, Jankó, 1896. 402—403., Bellosics, 1909, Erdeljanović, 1930, Mladenović, 1971, Zečević, 1973, Vélin, 1975, Tátrai, 1977, és saját eddigi vizsgálatainkra alapozzuk; a téma problematikájának tisztázásához azonban még további kutatások szükségesek. Megkockáztatható az a feltevés, hogy a pravoszláv egyház tiltásai következtében a szokást a környező katolikus vallású délszláv és magyar lakosság vitte tovább. (Vö. 5. jegyzettel). Valószínű, hogy erre a problémára az illetékes egyházi levéltárak anyagának feltárása deríthetne fényt.

¹⁴ Karadžić, 1867, Bellosics, 1902, Maróth, 1939, Kardos, T. é. n. Dömötör, 1964, Schram, 1965, Manga, 1968, Bálint, 1977, Kiss M. 1971. és mások.

¹⁵ Dömötör, 1964. 140., 143., 147. és 151.

¹⁶ Schram, 1965. 547—555.

Jelen munkámban a két fő komponensnek: a növényeknek és a tűznek a szerepén keresztül a változások, alakulások bemutatását kívánom az eddigi leírásoknál differenciáltabban elmélyíteni.

Vizsgálataink alapjául a magyarországi délszlávok Szent Iván-i szokásai szolgálnak, lehetőségeink szerint komparációban a megfelelő balkáni adatokkal.¹⁷

Iván napja a nyári napforduló egyik kiemelkedő ünnepe. A görögkeleti vallású szerbek július 7-én ünneplik, mivel a Gergely-naptár általános elfogadása óta náluk minden meghatározott naphoz kötött ünnep 13 nappal későbbre tolódik.

Az európai Szent Iván-i szokások összetevői: a tűzgyújtás, a tűzzel, illetve vízzel való mágikus cselekedetek, a növényekkel (füvekkel, virágokkal, gyümölcsökkel) kapcsolatos cselekmények és hiedelmek, a szerelmi jóslás, valamint az ünnephez kapcsolódó szövegek, énekek.

IVÁN-NAPI KOSZORÚ

Megfigyeléseink szerint a Buda környéki szerbek Iván napjának jellegzetes attribútuma az Iván-napi koszorú, amelynek elkészítéséhez — a hozzávaló virág szedésétől kezdve — számos szokás (hiedelem, cselekmény és énekelt szöveg) fűződik.

A koszorút (*Ivanjski venac*) a szokás által meghatározott vadon nőtt, ún. Iván-napi virágból (*Ivanjsko cveće*—*Galium Verum*, L.) kötik, amit az Iván-nap előtti napon délután kell szedni. Ez ősi soron az asszonyok és lányok feladata volt,

¹⁷ Az összehasonlító vizsgálat kiindulásához alapul szolgál Karadžić, 1867. 67—68. leírása.

napjainkban azonban egyre inkább az idősebb asszonyok, illetve gyerekek dolga. Idősebb emberek emlékezete szerint régebben a virág szedése közben énekeltek is: általában a ma már töredékes szövegű *Ivanjsko cveće* kezdetű éneket.

Ivanjsko cveće,	Iván-napi virág,
Ivan te bere,	Iván szed téged,
Majci te daje (lane)	Anyjának ad téged (lane)
Moj Ivane.	Én Ivánom.

A leszedett Iván-napi virágot hazaviszik, és otthon estefelé koszorúba fonják. A koszorú fonását rendszerint a házi-asszony vagy az eladólány végzi. Régebben többen is összejöttek egy-egy háznál, kiültek a ház elé vagy az udvarra, ahol énekszó mellett, együttesen készítették el az ünnepnek ezt a fontos kellékét.

A virág szedésekor énekelt Ivanjsko cveće éneket a koszorú fonása közben is éneklük, de a koszorú fonásának reprezentatív éneke az *Ivan bere lan* kezdetű:

1.

Ivan bere lan,	Iván szedi a lent,
Baş na Ivan-dan.	Éppen Iván napján.
Ivanova mila mati (majko),	Iván kedves édesanyja,
A di ti Ivan?	Hol van Ivánod?

2.

Ivan tuče lan,	Iván töri a lent,
Baş na Ivan-dan.	Éppen Iván napján.
Ivanova mila mati (majko),	Iván kedves édesanyja,
A di ti Ivan?	Hol van Ivánod?

3.

Ja sam plela lan,	Lent fontam én,
Baş na Ivan-dan.	Éppen Iván napján.
Ivanova mila mati (majko),	Iván kedves édesanyja,
Jel doma Ivan?	Otthon van-e Ivánod?

A koszorúkötést kísérő éneknek Szőregen (Csongrád megye) egy különösen szép változatát szokták énekelni:

Mara devojka tri venca plela,
Tri venca plela, sva tri su zelena.
Jedan je venac sebi zadržala,
A drugi venac drugarici dala.
Treći je venac nuz vodu spustila,
Treći je venac nuz vodu spustila.
Pa je vencu tijo besedila:
Plovi mi, plovi moj zeleni venče,
Pa odplovi do Djurdjevi dvora,
Pa ti upitaj Djurdjevu majku,
Jeli majka oženila Djurdja?
Nek ne ženi mladom udovicom,
Već nek ženi s Marom devojkom.

Mára leány három koszorút font,
Három koszorút font, zöld mind a három.
Egy koszorút megtartott önmagának,
A másikat barátnőjének adta.
A harmadikat vízfolyásra bízta,
A harmadikat vízfolyásra bízta.
S a koszorúnak halkán mondotta:
Ó ússzál, ússzál én zöld koszorúm,
Ússzál, ó Györgyöm édesanyjához,
És te kérdezd meg György édesanyját,
Megházasította anyja Györgyöt?
Ne nősítse fiatal özvegyel,
Hanem házasítsa Mára lánnyal!

A koszorú anyaga régen kizárólag az Ivanjsko cveće volt, mert a hozzá szorosan kapcsolódó hiedelem szerint sok konkoly lett volna búzájukban abban az esztendőben, ha

egyéb virágot is kevernek közé. Ma már előfordul a koszorúnak muskátlival vagy egyéb tarka kerti virággal való díszítése is, ami arra utal, hogy a hiedelem kezd érvényét veszíteni.

A koszorúk száma nem meghatározott, családonként változhat. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy ma már lényegesen kevesebb koszorút készítenek, mint az előző generációk. A koszorúk elhelyezése a házigazda tiszte, és az esti órákban történik. Egyes helyeken a ház kapujára, a ház udvarra néző hosszanti oldalára (napjainkban ez a leggyakrabban), továbbá az istállóra, a kútra, az ólakra kerül. Régente az eladó lányok dobtak koszorút a háztetőre is, ugyanis annak viselkedéséből megtudták, hogy abban az esztendőben férjhez mennek-e vagy sem: a tetőről leeső koszorú a pártában maradást, a fennmaradó pedig a férjhezmenést jelezte.

Területünkön újabb keletű az Iván-napi koszorúnak a temetőbe vivése, elsősorban olyan asszonyoknál, akiknek fiatal halottjuk van. A koszorút ilyenféle szavak kíséretében helyezik a sírra: pl. „Marija moja, sutra je Ivan-dan, donela sam ti venac” (Máriám, holnap Iván-napja lesz, hoztam neked koszorút).

Arra a kérdésre, hogy miért fonnak Iván napjára koszorút, az alábbi legjellemzőbb válaszokat kaptuk adatközlőinktől: annak öröme teszik, mert megszületett Szent János, mások szerint — s ez az általánosabb — a koszorún keresztül Szent János megóvja a házakat a szélvihartól.

A koszorú a következő Iván-napig marad fönt a házon; ha ez idő alatt nem fújja le a szél és nem vész el, akkor az új koszorú feltevése előtt elégetik.¹⁸

¹⁸ Kiss M. 1971. 127—134.

Az Iván-napi szokások alakulásának sajátos formájával találkozhatunk a bajai bunyevácoknál. Az Iván-napi koszorú ugyanis itt szerves részévé lett a szokáseggyüttes egy másik komponensének, a tűzugrásnak. Emellett ide csapódott egy harmadik elem is: a komálás.

A különböző, másutt ilyen sajátos egységben elő nem forduló elemeknek eme kontaminációját már korábban megfigyelték ugyanitt: „A Szent Iván-nap szokásai az utóbbi két évtized leforgása alatt, amint azt megfigyelések bizonyítják, rohamosan színtelenedtek. Romjai az egész bunyevácok lakta területen megtalálhatók. A tűzugrálás szokását a szabadkai néphit a következőképpen magyarázza: Jézus, midőn a zsidók üldözték, egy faluba menekült. Árulás következtében a zsidók ezt megtudták és nyomon követték. Útközben valaki megmondta nekik, hogy abban a házban keressék, amelyik előtt tűz ég. Amidőn azonban a faluba értek, minden ház előtt ott lobogott a máglya. Az ugrálás a felsőszentiváni hagyomány szerint viszont annak az emléket őrizi, hogy amikor Mária felkereste Erzsébetet, e látogatás alkalmával Keresztelő János, aki akkor hathónapos volt, felsőbb isteni erőnél fogva anyja méhében megmozdult (ugrált). Ugyanott karra függesztett koszorúval ugrálnak, amelyet Szent János-virágból kötnek. Szabadkán a szent tűznél meggyújtott csóvakkal megkerülik a dinnyeföldeket, hogy nagy dinnyéik teremjenek; Bokodon a máglya fölött áthajított koszorút a káposzta közé dobják, abban a hitben, hogy ezzel megóvják a férgektől, s a káposztafejek nagyra nőnek. Másutt megtapossák a tüzet, hogy lábukon pokolvar ne keletkezzék; a Szent Iván-virágból font koszorút ugrálás után kiakasztják a padláslyukon, és ha valaki megbetegszik, megfőzik s vizével megmossák a beteg arcát.”¹⁹

¹⁹ Bellosics, 1909. 405.

Még élesebb fényt vet a folyamatra az 1975-ben feljegyzett adatközlés: Iván-napra virradó éjszakán tüzeket gyújtottak; a leányok Iván-napi virágból font koszorút tettek a fejükre — mindig az, aki éppen átugrotta a tüzet. Egyedül ugrott. Egy szatyorba almát raktak, és amint átugrottak a tűz felett, mindig egy irányban ugrálták keresztül. Mezítláb voltak. Ilyenkor azt mondták *komálnak*. Az Iván-napot *Tüzes Ivánnak* nevezték, azért is ugrálták át a tüzet.²⁰

Az Iván-napi tűzgyújtásnak és a komálásnak ilyenforma kontextusa Magyarország más délszláv területén ismeretlen.²¹ A komálás vagy mátkálás a magyarság körében főleg a Dél-Dunántúlon ismeretes, de a húsvét utáni első, ún. *mátkáló vasárnapon* volt szokásban. Lényege a nem vér szerinti, hanem a műrokonság létrehozása, a testvérré fogadás.²²

A szokás nyomai Európa déli részén annyira régiek, hogy a magyar előfordulásokat nem tekinthetjük népünk kizárólagos sajátosságának. A szerbeknél már a legrégibb időben szokás volt, hogy ha valakinek nem volt fiú- vagy leánytestvére, valamely ismerőst testvérének fogadta. A szokás gyakorlása náluk is a húsvét utáni első vasárnapra, az ún. *kis húsvétra* esett. A Bánátban, Fehértemplom és Versec környékén az ilyen fogadott testvérség egy életre szólt, de a következő év húsvét utáni hétfőjén megszűnt, ha ismét meg nem újították.²³

Lengyelország területén már a XVI. századból kimutatható ennek a műrokonságnak az emléke, az egykori források

²⁰ Saját gyűjtés. Baja, 1975.

²¹ Róheim hasonló szokásfejlődést említ a magyarság és más nemzetiségek köréből, felvillantva a szokás európai párhuzamait is (Róheim, 1925. 314.).

²² L. a IV. fejezet 35. jegyzetét.

²³ Juga, 1913. 98—99.

„druzsbuya” néven emlegetik. A cseheknél „druzsebná”-nak nevezték és a böjt negyedik vasárnapjára esett.²⁴ A szlávság határain kívül, főleg Itáliában ismeretes ez a komaság, csak hogy itt Szent János napján történik. Macedónia belsejében, az antik Pelagónia területén ezeket a *pobratimokat* „Szent Jánosok”-nak nevezik. Az általános szláv húsvéti dátummal szemben az Adria partvidékén a szerbek, horvátok, montenegróiak, albánok egyformán Szent János napjához kötik a szokást.²⁵

A testvérré fogadás sokszor a templomban, egyházi szertartások kíséretében történt, de ez a szokás nagyon régi eredetű, a Kelet-Európában általános tavaszi rítusnak fogható fel, amely csak utólag kapcsolódott a keresztény vallás jelesebb napjaihoz.²⁶

A katarktikus tartalmú és célzatú tűzgyújtás és tűzátugrálás igen markáns komponense az Iván-nap szokásrendjének. Az európai kereszténység ideológiájával telített különféle magyarázatait részletesen ismertette Bálint Sándor.²⁷ E szokás profán tartalmának jellemző vonásait emelik ki a népi gyakorlatból felgyűjthető adatok.

Bár úgy tűnik, hogy a szokás bűvópatakként, egymást viszonylag gyorsan váltó időközökben hanyatlik, majd ismét megújul, elvékonyodó, beszűkülő tartalommal mégis tovább él, s napjainkban inkább attraktív, mint artisztikus szórakozási alkalommá fejlődött, nem csupán délszláv, hanem magyar fiatalságunknál is.

Feltehetően az egyházi és közigazgatási hatóságok tiltó rendelkezéseinek eredményességétől függően keletkeztek

²⁴ Róheim, 1925. 259.

²⁵ Róheim, 1925. 259.

²⁶ Róheim, 1825. 259.

²⁷ Bálint, 1977. I. 462—478.

olyan települési „üres foltok”, ahol már a századfordulón elhalt, illetve a gyakorlását szorosabb mederbe kényszerítették. Juga Velimir a magyarországi szerbekről írott monográfiájában már nem is említi a tűz szerepét az Iván-napi szokások között.²⁸ Az Arad megyei szerbeknél, az egykori volt határőrvidék területén a tűzgyújtás szokása kb. ugyanabban az időben pedig már áttevődött Szent György napjára: „A gáji lányok és legények Szent György előestéjén kimennek a város szélére, ott tüzet raknak, s dudaszó mellett táncolnak. Így várják a *vilákat*, hogy velök táncolhassanak, mert azt tartják, hogy az a lány, kivel a tündér táncol, még abban az évben férjhez megy...”²⁹ Ma már aligha vállalkozhatunk annak tisztázására: mi okozhatta ezt a szokás-áthelyeződést? Lehet, hogy tiltás miatt került át Szent György napjára a Balkán egyéb területein is általános gyakorlatnak megfelelően, s mint Szent Ivánkor és Szent Györgykor is gyakorolt szokás maradhatott fenn úgy, hogy a Szent Iván napi elszorvadt? Az Arad megyei magyarságnál viszont ugyanakkor Szent Iván napján volt szokásban a tűzugrás: „Szent Iván estéjén is vannak némi népi ceremóniák, ámbár ritka helyen. Az út közepén a falu több helyén szalmát tesznek és meggyújtják. A lobogó lángon ugrálnak át a lányok és legények, hogy védve legyenek a tüztől, betegségtől, valamint hogy bekövetkezzék házas életük boldogsága.”³⁰

Ismét eltérő helyzet alakult ki a Buda környéki települések délszláv lakossága között. A századforduló körüli és közvetlen utáni időben a pomázi szerbek már inkább magyar szokásnak tartják, de még ők is (ti. a szerbek) gyakorolták.

²⁸ Juga, 1913. 110—111.

²⁹ Kollárov, 1912. 491.

³⁰ Például Zimándújfalun (egykori Arad m. Románia). (Somogyi, 1912. 328.)

„Bögatyájuk szárát feltűrve ugrották át a tüzet, de csak a férfiak szokták.” Arra már nem emlékeznek, volt-e ilyenkor kóló táncolás és éneklés. A tűzugráláshoz sem tudtak semmi magyarázatot fűzni.³¹ A szomszédos Szentendrén viszont autochton formája fejlődött ki a szokásnak: „Nyári szokás volt a Szent Iván-napi tűzugratás. Ez a dalmát búcsú napján, június 24-én, Szent Iván ünnepén folyt le. A szokás dalmát volt, és nem kizárólag szentendrei. Nálunk egy időben ennek megrendezése a Benkovics család privilégiuma volt, lévén ők hegyi dalmátok. A színhely a mai szeszfőzde mellett volt, és ezen régen a városi tanács tagjai is megjelentek.

Az ott felállított diadalkapu tövében, kezében egy kulacs borral a város legöregebb Iván keresztnévű polgára állott, aki minden János, Iván és Jován nevében felköszöntötte az előjáróságot és a megjelenteket. Időközben meggyújtották a helyszínre összehordott rőzsemáglyát, és amikor már csak nagy zsarátnok halmaz izzott a máglya helyén, kezdődött a tűzugrálás. Jó lábú emberek kellettek hozzá, mert a parázshalom széles volt, ügyelni kellett tehát, nehogy valaki a nagy melegtől elszedülve pont a máglya közepén kössön ki. A mulatság végül is valamelyik korcsmában fejeződött be.”³²

A leírásban a „privilegizált” Benkovics család dalmát eredetének az emlegetése a katolikus vallásra utal, mint a Dalmácia területén a múltban különösen, de még máig is általános vallásra. Úgy tűnik, hogy a Szent Iván-napi tűzgyújtás s a vele kapcsolatos tisztító célzatú dramatikus cselekmények iránt a nyugati egyház türelmesnek bizonyult,

³¹ Kiss M. 1971.

³² „Ulcisia Castra”. Pályamű. 980/71. 3—4. EA, valamint saját gyűjtés Szentendrén, 1987.

amit az egyéb délszláv területekről származó tűzgyújtási adatok gyér volta is sejtet.³³

A katolikus karintiai szlovéneknél „június 24-ének előestéjén és éjszakáján a hegytetőkön »naprafordulati« vagy Szent János-tüzeket gyújtanak. A legények és leányok körültáncolják a tüzeket, s át is ugrálnak rajtuk, hogy magukat a hidegleléstől megóvják, s hogy a kender bőven teremjen ... Ez ünnep szlovén neve a *kres*, mely a *kresati* (= tüzet gyújtani) szóból származik”.³⁴

Krajinában a szlovének június 23-a estéjén az éj beálltával minden hegyen máglyákat gyújtanak, amelyeknek tüzét órákig égve tartják. Közben az ifjúság énekébe és ujjongásába harangok zúgása, mozsár- és pisztolydurrogás hangjai vegyülnek. A „pajkos” fiatalság át is ugrálja a lobogó tüzeket.³⁵

Adatainkból leszűrhetően úgy látjuk, hogy a tűz szerepe a magyarországi délszlávok Iván-napi szokásaiban elvesztette azt a mágikus telítettségét, amit egyéb ünnepeik tűzgyújtási szokásai (badnjakégetés, Lázár-szombati szemétegetés, a Dömötör-napi és Makavej-napi marhaszentelés) még jórészt megőriztek.

³³ A hazai délszláv/szerb adatok gyér voltának oka lehet az e témában való eddigi hiányos levéltári kutatás. Feltehető, hogy egyházi tiltások állhattak a fiatalság körében egyébként kedvelt tűzgyújtás szokása lassú elhalásának hátterében.

³⁴ Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben. Karinthia és Krajna. 1891. 113.

³⁵ Uo. 359.

VI. A CSALÁDI ÉS KÖZÖSSÉGI ÜNNEPEK SZOKÁSAI

I. VÉDSZENTÜNNEPEK

A magyarországi szerbek kalendáriumai ünnepeinek sorában jellegzetesek a többnyire *Krsno ime* vagy *Slava* néven ismert védszentünnepek. Természetüknél fogva ezek az ünnepek nem az esztendő egy meghatározott napjához kapcsolódnak, hanem családi védszentünnepek lévén, családonként az illető család védszentjének napjához kötődnek.

A védszentünnepek keletkezésének problematikája vizsgálatérő témája a szakirodalomnak. A szokás eredeztetése nem egybehangzó. Az egyik teória szerint a szokás a halottkultuszban gyökerezik, amelyre a kereszténység is rányomta a bélyegét; egy másik nézet szerint a római ősök tiszteletével kapcsolatos halottkultuszra vezethető vissza; a harmadik felfogás szerint autochton szerb pravoszláv eredetű és az egyes nemzetségek kereszténnyé válásának dátumához kötődik.¹ Mivel a szokás nem egyenletes elterjedésű és kevés a reá vonatkozó történeti forrás — a legelső Macedóniából való a X. századból² —, egyelőre nincs meg a lehetőség keletkezésének pontos tisztázására.

A Slavát a görögkeleti egyház valószínűleg a XIV—XV. században vette fel ünnepei sorába,³ s az évszázadokon keresztül napjainkig átívelve falun és városon egyaránt a legkarakterisztikusabb családi ünnepként jelentkezik. Az

¹ Vasić, 1901. 969., Skarić, 1920. 249., 252., Truhelka, 1930. 6—14.

² Drobnjaković, 1960. 236.

³ Čajkanović, é. n. IV. r.

ünnepet a görögkeleti vallású szerbek mellett ismerik a katolikus délszlávok közül a bunyevácok (horvátok), továbbá előfordul az albánok és más népek, valamint népcsoportok körében is.⁴

Az ünnep magyarországi előfordulásánál a Buda környéki szerb lakosság védszentünnepeinek alakulására összpontosítjuk figyelmünket, felvillantva néhány párhuzamos adatot az ország egyéb vidékeiről, illetve a horvátok, nevezetesen a bunyevácok körében ismert hasonló jellegű névnapünneplésről.⁵

Az ünnep rekvizitumainak: a gyertyának, a kalácsnak, a koljivónak (főtt búza), a bornak és a tömjénnek a használata és megléte nem egyenletes és egybehangzó hazánk szerb településein.

Mind Szentendrén, mind Pomázon a védszentünnep megjelölésére a Krsno ime elnevezés az általános. Mindkét településen a következő védszentünnepek voltak ismereteseek gyakorisági sorrendben: Szent Miklós (Sv. Nikola), Szent György-nap (Djurdjevdan), Szent János (Sv. Jovan), Szent Lázár (Sv. Lazar) és Szent Mihály arkangyal (Sv. Arandjel Mihailo).

Az ünnepre való készülődés — mint minden nagy ünnep előtt — már napokkal előbb megindul. Rendbe teszik a házakat, takarítanak, előtte való nap pedig sütnék-főznek. A falubeli rokonokat: a testvéreket és a komát (kum) leginkább a védszentünnepi ebédre hívják meg. A meghívás rendszerint személyesen történik: a családból valaki elmegy a meghívandóhoz és meghívja az ünnepi ebédre. A más faluban élő rokonokat levélben hívják, de ha közeli településen laknak,

⁴ Drobnjaković, 1960. 236.

⁵ A témával részletesebben foglalkozom Családi védszentünnepek c. tanulmányomban (Kiss M. 1984. 128—131.).

oda is személyesen illik elmenni. Ezek a máshonnan meghívott vendégek rendszerint megérkeznek már az ünnep előestéjén, s két napig vendégeskednek.

A védszentünnep egyik kultikus mozzanata a vízszentelés. Ilyenkor a pap sorra járja az ünneplő családok házait, hogy megszentelje a vizet (da sveti vodicu). Tradicionális rend szerint a védszentünnep reggelén járt vizet szentelni, de abban az esetben, ha több család ülte meg ugyanazt az ünnepet, pl. Szent Miklós (Sv. Nikola) napját, a vízszentelést már előző nap délután megkezdte a pap. Az egyes családok a következőképpen várták a vízszentelést: az asztalra egy tányérba vizet készítettek, mellé kis csomó bazsalikomot helyeztek, meggyújtották a gyertyatartóban lévő gyertyát, majd paraszat és tömjént tettek a házi füstölőbe (*kadevnicába*). A pap először megszentelte a templomi kereszttel a vizet, ezután a megszentelt vízbe mártotta a bazsalikomot, hogy meghintse vele az ikonokat, a házat és a házbelieket. Végezetül a füstölővel körüljárta a szobát, s azt a helyet is megfüstölte, ahol a koljivót készítették. A szentelt vízből a kútba is öntöttek egy keveset, hogy egészséges vize legyen a kútnak. Szentendrén evvel a szentelt vízzel készítették el a védszentünnepi kalácsot (*kolač*), amely náluk fontos összetevő eleme volt az ünnepnek. A védszentünnepi kalácsot — ellentétben más vidékek szokásaival — Szentendrén családi körben, a pap igénybevétele nélkül szelték fel. Juga Velimir ugyanakkor arról ír, hogy a védszentünnepi ebéd után érkezik a pap a házakhoz kalácsot szentelni. A kenyérlisztből sült kalács addig a védőszent képe alatt áll az asztalon. A pap a kalácsot kereszt alakban négy egyenlő részre vágta, az egyes részeket vörös borral leöntötte, miközben egyházi énekeket énekelt. A kalácsból egy darabot egész éven át megőriztek és azt a régi házaknál a mestergerendára tették. A kalácsnak ez a fajta felvágása napjainkban is ismeretes pl. a templomi búcsú

alkalmával Pomázon és Szentendrén is, de a családi védszentünnepeken nem gyakorolták.

Érdeemes a védszentünnepek érendjének alakulásáról is szót ejtenünk.

A védszentünnepekre leginkább baromfit szoktak vágni, vagy ahol éppen esedékes a disznóölés, ott akkor tartják meg. Gyakori volt e napon a malacsütés is.

Régebben azok a családok, akiknek védszentünnepe böjtbe esett, pl. Szent Miklós (Sv. Nikola) napjára, legtöbbször magán az ünnepen is böjtös ételeket fogyasztottak. Néhány család a közelmúltig tartotta ezt a szokást, különösen akkor, ha védszentünnepük ráadásul még pénteki napra is esett. Kedvelt böjti étel a védszentünnepeken a különbözőképpen elkészített hal. Szívesen fogyasztják ilyenkor a hallevest, halpaprikást, a *podvarak*nak nevezett savanyúkáposztával és rizzsel körített egybesült pontyot stb. Napjainkban gyakorivá vált a torták és aprósütemények készítése is e napra, de aki a böjtöt tartja, az a kalácsok közül is csak böjtös diós- és mákoskalácsot süt.

Szólnunk kell még a védszentünnepek öröklési rendjéről is. Maga az ünnep férfiágon öröklődik, illetve a vők feleségük apjának védőszentünnepét tartják meg. Erre olyan magyarázat is akad, hogy mivel az ünnep a háznak az ünnepe, az odaköltöző az ott honos védszentünnepet magáénak kell hogy tekintse. A férjhez ment leány férje védszentünnepét tartja meg elsősorban, de szűkebb rokoni körben a saját leánykori ünnepét is megülheti. Vidékünkre ezek a jellemző ünneplési formák.⁶

⁶ Szőregen a meghívás úgy történt, hogy a családtagok közül valakit — gyereket is lehetett — elküldtek a meghívandóhoz egy almával, aki ezt mondta: „Pozdravio vas otac i mati da dodjete na svetac.” (Üdvözli magukat az apám és az anyám, és jöjjenek el az ünnepünkre.) A válasz így hangzott:

Bunjevác (horvát) lakosságunk hasonló típusú ünnepéről szólva megemlíti az *imendant*, vagyis a névnapot. A névnapok megtartására a kalendáriumi dátumok alkalmával kerül sor, ha a családfő neve Djuro — Szt. György-napkor, ha Mijo — Mihály-napkor és így tovább. Ha a Mijo nevű családfő meghal és az örököse, az új családfő Marko, akkor Márk-napját ünneplik az elkövetkezőkben. Ily módon a családi ünnepek a keresztnévek változásával együtt változtak. Ezek a névnapok rendszerint egy napig tartanak, s csak szűkebb családi körben ülik meg őket. Ismeretes, hogy a tehetősebb családok a múltban — a századforduló idején — meghívták ezekre az ünnepekre a falu jelentős személyiségeit is: elöljárókat, papot, tanítót stb.⁷

Felsorakoztatott adataink általános érvényű konklúzió levonására nem elegendők. Azt azonban hangsúlyozni szeretnénk, hogy ismereteink birtokában világosan látszik: a védszentünnep, a Krsno ime ünnepe az idők folyamán redukálódott, illetve új elemekkel gazdagodott, valamint az is, hogy megülése semmiképpen nem képezett egységes rendszert, sem a múltban, sem a jelenben. Az 1920-as évek gyűjtői az ünneppel kapcsolatban szükségesnek tartották kiemelni, hogy ezen a napon *koljivót* szentelt a pap az ünneplő családoknál, az egész-nap égő gyertyát borral oltották el, és a meghívott vendégek mellett a hívatlan vendégek gratulációit is fogadták. Az 1950—1960-as években Pomázon és vidékén csak néhány család készített koljivót, s a kalács készítése sem mutatott itt kontinuitást, inkább újabb elemként jelentkezett ezen az ünnepen. Azért hangsúlyozzuk az ezen az ünnepen

„Hvala koji me zove.” (Köszönöm nektek, akik hívtok.) Saját gyűjtés. Szőreg, 1958. — A szőregi szerbek patrónus ünnepéről megemlékezik Ferenczi, 1977. 322—323.

⁷ Erdeljanović, 1930. 264.

kifejezést, mert ugyanakkor egyéb egyházi és családi ünnepek alkalmával kimagasló szerep jut az ünnepi kalácsoknak. Példaként elég megemlíteni a karácsonyi ünnepkör változatos kultikus kenyerit.⁸

A védszentünnepek napjainkban is a jellegzetes családi ünnepek közé sorolódnak, s olyan súlyuk van, mint a nagyobb közösségek búcsúinak: a rokonok és a barátok összejövetelén, találkozásán van a hangsúly.

2. BÚCSÚK

A védszentünnepek szélesebb körű közösségi szerepét töltik be a templomi védőszentek kultuszának keretét képező búcsúk (*crkvena slava, proštenje, kirbaj* stb.), amelyek majd minden településen a templom névadó szentjének napjához kapcsolódnak.

A múltban a karácsony és a húsvét mellett a búcsúkat tartották a legnagyobb egyházi ünnepeknek. Társadalmi jelentőségük azonban túllépi az egyházi kereteket. Hiszen egykor a *vásárok*⁹ mellett szinte kizárólagos alkalmak voltak az egymástól távol élő rokonok, barátok összejöveteleinek, s napjainkban ez a társadalmi-kommunikációs jelleg egyre inkább növekvőben van.

Elöljáróban a századelő jellegzetes szerb búcsúját mutatom be Juga Velimir korabeli megfigyelései alapján. Leírja, hogy Magyarország déli részén több helyen, köztük az ő szülőföldjén is, húsvét második és harmadik napján van a búcsú. Egy-két héttel a búcsú előtt a házigazda, ha a városban vagy valahol más falubeli rokonaival találkozik, meghívja

⁸ Kiss M. 1964.

⁹ Réső Ensel, 1867. 349., Andrásfalvy, 1969. 339—343.

őket a búcsúra. A meghívás úgy történik, hogy egy zsemlyét és néhány citromot átad az illetőnek (sokszor más által elküldi), és kéri, hogy arra a napra jöjjön el hozzá vendégségbe. A meghívott, ha csak nem akarja megsérteni rokonát, kötelességének tartja, hogy a meghívást elfogadja és a búcsúra elmenjen. Különbén, ha ő nem megy el, arra sem számíthat, hogy ő hozzá menjen valaki. Gyakran megesik, hogy egy és ugyanazon család egy napra két helyre is meg van híva, és akkor mind a két helyre el kell valakinek menni. Ilyenkor rendesen az apa és az anya egyik helyre, míg a fiatalok a másik helyre mennek; ahol csak öregek vannak a háznál, oda az öregek mennek örömet; a fiatalok pedig a legényes és leányos házat látogatják szívesebben. A házigazda, ha búcsúja van, több faluból is meghívja a rokonait, azért nagyban készül, hogy a vendégeit minél fényesebben fogadhassa. Az asszonyok napokon át takarítanak, tisztogatnak, mosogatnak, meszelnek stb. A férfiak ezalatt bárányokat, malacokat, sőt ha több vendéget várnak, süldőket, juhokat ölnek, aszerint, hogy mennyi vendégre számítanak. Az egész falunak ünnepi külseje van, mindenki kint van az utcán és várja vendégeit; mindenki nézi a felvonuló díszes kocsikat. Az egyiket szép lovai miatt dicsérik, amaszt drága szerszámai miatt magasztalják. A kapu nyitva van, nagy szégyen volna, ha valakinek a kapuja be volna csukva, és a vendégeknek kint kellene várakozniuk a kapunyitásra. Olyan helyeken, ahol közeli vasútállomás van, az állomáson alig van hely a kocsiknak, mindenki az érkező vendégeket várja. Amint a vendégek megérkeznek, az udvarban az egész háznép összesereglik és örömében szinte lehúzza őket a kocsiról. A férfiak barátságos mosollyal és örömteli arccal kezet szorítanak, a kicsinyek sietnek kezet csókolni az öregeknek, amiért néhány krajcárt kapnak és örömeikben még jobban ugrálnak, az asszonyok és a leányok egymást csókolják, ölelik. Ilyenkor el van felejtve

minden gond, harag, az irigység megszűnik, mindenütt meglegedett, boldog arcokat lehet látni. Bár a búcsúkat Juga nem helyesli a velük járó nagy költségek miatt, „de viszont meg kell engedni, mert az ilyen barátságos, családias jellegű összejöveteleket megkívánja a nép jelleme és lelkivilága”.

Ha a vendégek leszálltak a kocsiról, a gazda megparancsolja a fiának vagy szolgáinak, hogy a lovakat fogják ki és vezessék be az istállóba, ő maga pedig a vendégeket vezeti be a szobába, és asztalhoz ülteti, ahol már készen várja őket a meleg és édes pálinka. A vendég felköszönti a gazdát és kéri az Istent, hogy a jövőben is békességben és boldogságban éljenek és minél többször jöjjenek össze. Azután Isten áldását kéri a vetésre és a háziállatokra, majd jó egészséget a gazdának, és ha legény vagy leány van a háznál, annak is jó feleséget vagy vőlegényt kíván. Ivás előtt a felköszöntő azt mondja: * Szpászi Bog! (Isten segíts!), a gazda azt feleli vissza: „Na szpaszenije!” (Úgy legyen!). Ebédig még elbeszélgetnek egy keveset, a házigazda megkérdezi a vendégeit, hogy vannak otthon, egészségesek-e, miért nem jött a leányok vagy a legények közül még valaki stb. Ha már minden vendég megérkezett, akire vártak, mindenki leül a maga helyére, az asztalfőn a legidősebb vendég ül, mellette kor szerint a többi vendég, az utolsó a házigazda (domatyin), aki legtöbbször állva, egyre kínálgatja vendégeit. Míg a vendégek a sok kínálgatásra felelnek: „hvala, na asztalu je” (köszönöm, az asztalon van), ti. előtte van, kivehetne még, de nem bír többet enni. Az ételek sorrendje a következő: először felszolgálják a marhahús- vagy tyúklevest, a levesben mindig metélt tészta van (rezanci) s igen sok fűszert tesznek a levesbe, borsot, ritkábban paprikát is. Leves után következik a marhahús vagy a tyúkhús paradi-

* A J. Velimirnél előforduló szerbhorvát nyelvű kifejezések táji változatait fonetikusan közlöm, a szerző átírásában.

csommártással. A harmadik étel szárnyashús rizzsel, a negyedik fogás paprikás, az ötödik töltött káposzta (szárma) kolbász vagy disznóhús föltéttel, végre a hatodik fogás a pecsenye, amely malac-, bárány- vagy libasült, s végül különféle tészta és sütemény. Ebéd előtt és közben édes meleg pálinkát isznak (medlyana rakija) a negyedik fogásig, ekkor elviszik a pálinkás poharakat és mindenkinek bort hoznak. Ekkor következnek a felköszöntők (nazdravice), először a házigazda felköszönti a legidősebb vendégét, mindnyájan felkelnek és a gazda körülbelül ilyen szavakkal kezdi a beszédet: „Most pedig kedves vendégeim, Isten éltesse (például) az én sógoromat, aki minket mindnyájunkat megtisztelt megjelenésével, adja Isten, hogy minél többször lehessen ilyen társaságnak a fénye, éljen sokáig jó egészségben és boldogságban, legyen öröme mindig kedves családjában és amit csak az Istentől kér, Isten hallgassa meg a kérését!” (stogod od Boga iste, neka uszlisi molitvu nyeguvo). Erre mindenki azt feleli: „Daj Bozsel!” (Adja Isten, úgy legyen!), s azzal mindenki fenéig kiüríti a poharát, úgy hogy egy cseppnek sem szabad benne maradnia, ahány cseppet hagyott valaki, annyi rosszat kíván a felköszöntöttnek, aki bevárja, míg mindenki iszik és mindenkinek azt mondja: „Na zdravlye!” (Egészségére!), végre megköszöni a jó kívánságait e szavakkal: „Amit Istentől kértünk. Isten hallgassa meg kérésünket!”, s ezzel maga is kiüríti a poharát. Az ebéd, 2—3 óráig tart, de a pecsenye és a tészta egész nap az asztalon van.

Ebéd után a leányok és legények felöltöznek és kimennek a táncra (kod kola). A tánc a templom előtt van nyílt téren, itt játszik a dudás vagy a cigánybanda; tamburaszó mellett ritkán táncolnak. Városokban és némely nagyobb községben a kólót a korcsmában járják, a legtöbb helyen azonban, télen-nyáron kint táncolnak a szabad ég alatt. A szerbek

nemzeti tánca, a kóló több változatban ismeretes; van bánáti, bácskai és szerémi kóló.

Minden legény két leányt kér meg a táncra olyanformán, hogy azok kétoldalt állnak mellette. A legény mind a kettőnek a derekát átöleli, a leányok közül pedig az egyik a jobb kezét a legény bal vállára, a másik a bal kezét a jobb vállára teszi és egy helyben táncolnak. A legény ütemszerűen hol az egyik, hol a másik lábát emeli föl és a levegőben megrezegteti, közben dobbant olykor a lábával, és ügyességétől függ, hogy minél szebb mozdulatokat tegyen. A táncosnőjét megtáncoltatva nagyokat kurjant és hízeltű verseket (potszkocsice) mond neki. Például

Oj ti szeko do meneka,
Tako meni tvoga oka
Ti ne szpustaj trepavice,
Ne pokrivaj belo lice.
Nije lice za sztigyenyje,
Csarno oko za krijenye.

Hej te lányka itt mellettem
A szemedre kérlek szépen
Ne bocsásd le szempilláid
Eltakarod szép orcáid.
Nem szégyelni való arcod
Szemed' sem kell eltakarnod.

Vagy:

A oj drága devojcice
Moja mila golubice,
Tebe volim, tebe pevám,
Na te miszlim, tebe sznevam,
Ta sznév'o szam, diko moja
Da szi rekla: bityu tvoja.

Hej de drága hajadon,
Az én kedves galambom
Neked szól az imám s dalom,
Rád gondolok, s úgy álmodom,
Azt álmodtam édes babám,
Hogy azt mondtad, eljössz hozzám

A leányok szerepe sokkal egyszerűbb, mindössze abból áll, hogy ütemben lábbujjhegyen felemelkednek és leereszkednek.

A táncoló legények és leányok körben állnak, a dudás pedig a kör közepén áll és dudálás közben néha a lábával is üti a taktust.

A kólón kívül még más táncokat is ismertek, nagyon kedvelték a *szelyancsicát*, *szrpkinyát*, *horát* és *zápletet*. A dudást lassan kiszorítják a hegedűsök, bár az öregeknek ez nem nagyon tetszik, és tiltakoznak a fiatal nemzedék elfajulása ellen. Az asszonyok és a férfiak külön csoportokban nézik a fiatalságot. A gyerekek gyakran ellátogatnak a mézeskalácsoshoz (*kolacsár*) és a cukorkaárulóhoz (*alvadžsija*), e kettő nélkül búcsú el sem képzelhető. A mézeskalácsos a süteményen kívül pirosra festett édes vizet, ún. töröksört (*turszko pivo, serbet*) is árul, és ennek élénk piros színe felkelti a gyerekek kíváncsiságát, mindegyik szeretné megkóstolni, ezért állandóan ostromolják szüleiket krajcárokért.

A búcsú első napján 5-6 órakor szétszéled a kóló, és mindenki hazamegy rövid uzsonnára. Most ismét meleg pecsenyét szolgálnak fel és borozgatnak, a legények és leányok hamar átöltözködnek, és újból kimennek a térre, s addig táncolnak, amíg csak jól be nem esteledik. Ha jól beesteledett, leülnek vacsorázni. Most újból töltött káposztát hoznak, esetleg rizst is hússal, azután pecsenyét, és ismét kezdődnek a felköszöntők. Vacsora után a legények és leányok énekelnek, de amíg ezek legtöbbször szerelmi dalokat énekelnek, a komoly öregek a régi guszlárók dalait elevenítik fel. E dalok tárgya a szerencsétlen rigómezei ütközet, Lázár cár halála, Kraljevity Márkónak és Obility Milosnak hősie küzdelme a törökökkel, Kara-Gyorgye felkelése stb. Ezen elbeszélések magva valamely történeti esemény, a nép gazdag fantáziájával kiszínezve és versbe szedve. Újabban már Sándor király meggyilkolását is megénekelték (Szmrt Králya Alexandra). Az éneket sokszor a dudás kíséri hangszerével és ha az éneket megsokallták és a

bortól áthevültek, vidáman táncra perdültek és gyakran hajnalig mulattak.

Másnap reggel a mánort speciális szerb étellel, az ún. *kiszela csorbával* (savanyú leves) üzték el. De alig, hogy megreggeliztek, díszes kocsikba (*talyige, csezele*) fogták a lovakat, és a fiatalság dalokat énekelve végighajtott a falun, gyakran a szomszéd faluba is ellátogattak (*prate sze*). Ilyenkor a legnagyobb fényűzést fejtették ki. A lovak ragyogtak a fényes szerszámtól, sörényük díszesen befonva, s hol sebesen vágattak, hol meg lassan táncolva ügettek, a sok csengettyű (zveki) ütemesen csengett rajtuk és mintegy kísérté az éneklő legényeket és leányokat. A legények legdíszesebb ruhájukba öltöztek, csillogott rajtuk a sok arany- és selyemhímzés. A leányok födetlen fővel ugyan, de a hajukat virágokkal és a legcifrább frizurákkal díszítették, ékesítették, és ha a nap sütött, selyem napernyőket feszítettek ki, különben maguk is talpig selyem ruhában voltak, lábukon sárga vagy lakkcipőt viseltek.

Ha kísértálták magukat, visszatértek, és korán, sokszor még 12 óra előtt megebédeltek, de alighogy ezt befejezték, a legények és a leányok siettek a kólóba. Itt még táncoltak keveset, de csakhamar a mézeskalácsoshoz mentek, hogy valami emléket (szívet, babát) vegyenek, azután hazafelé siettek. A vendégek a búcsú második napján már haza készülődtek, a házigazda azonban nem engedte őket, gyakran megállították az órát, vagy eldugták a lovak szerszámát, csak hogy a vendégek el ne mehessenek. Végre hosszú kérelem után, ha már esteledni kezdett, eleresztették őket, de a háziasszony előbb jól megtömte a tarisznájukat mindenféle étellel és itallal. A távozó vendégeket a gazda és háznépe kikísérté az utcára és sokáig nézte őket.

Juga Velimir színes leírása, amely plasztikusan érzékelteti a századelő e nagy közösségi ünnepének a lefolyását és

hangulatát, jó összehasonlítási alapul szolgál napjaink búcsúinak ismeretéhez.

A templomi búcsú Pomázon Szent György-napkor (Djurdevdan, május 6.), Budakalászon Gábrriel arkangyal napján (Sv. Arhangel, július 27.), Szentendrén a püspöki templomé Nagyboldogasszony-napján (Velika gospojina, július 29.), míg a Preobraženska-templomé augusztus 19-én van. A csobánkai búcsú egykor a budakalászihoz hasonlóan Gábrriel arkangyal napjára esett, de időközben áttették augusztus 2-ára, Szent Illés (Sv. Ilija) napjára, hogy ne ütközzön a budakalászival.

Megjegyzendő, hogy a felsorolt települések közül Szentendre és Csobánka (de itt említhetjük Máriagyűdöt, Grábócót, Solymárt, Kópházát stb.) egyúttal búcsújáró helyek is, és találkozási pontjai a búcsújáró délszláv (és egyéb) lakosságnak.

Az utóbbi évtizedekben lett országos (és országon túli) vonzási köre a Tolna megyei Grábóc Péter-napi (Petrovo) görögkeleti vallású búcsújának. Korábban jórészt a Tolna és Baranya megyei szerbekre gyakorolt vonzerőt. Napjainkban a szerbek mellett horvátok (sokácok és bunyevácok), valamint magyarok is látogatják. E búcsú társadalmi méretei vetekszenek a szentendrei Preobraženska-templom augusztus 19-i búcsújával.

1972-ben végzett megfigyeléscím alapján az alábbi képet kapjuk a grábóci búcsú lefolyásáról. Nagyobb létszámú csoport jött Hercegszántóról — köztük katolikus sokácok is —, Mohácsról, Százhalombattáról, Szőregről, Deszkről, Újszentivánról, továbbá szórványosan Székesfehérvárról, Pomáztól és más településekről.

A hercegszántói és mohácsi asszonyok némelyike — főleg a középkorúak — népviseletben jöttek.

Az istentisztelet végeztével — egyházi szertartás keretében — a búcsúsok megkerülték a templomot oly módon, hogy jobbról balfelé haladtak, s a templom négy oldalánál megálltak, ahol a vonatkozó szertartás kíséretében az alkalomhoz illő egyházi énekeket énekelték.

Miközben a délelőtti istentisztelet tartott, sokan a búcsúsok közül kint üldögéltek a templom portáján, nézegették a felállított sátrakat, ettek, ittak, a rég nem látott ismerősöket keresték, szórakoztak stb.

Az istentisztelet végeztével kisebb-nagyobb csoportokban ebédelni mentek. A templomot környező fűre pokrócokat terítettek, arra rakták ki az elemózsiát. Mások kimentek az autóbushoz, személygépkocsikhoz, s ott költötték el ebédjüket.

Az ebéd elköltése után hamarosan kezdetét vette a szokásos muzsikálás és táncolás.

A zenekar összetétele: 1 tambura, 1 nagybőgő, 1 gitáros (utóbbi a székesfehérvári Rákics János volt), majd később a tamburás helyett egy harmonikás állt be a zenekarba (szőregi fiatalember).

A kólótáncolásban többnyire a fiatalok vettek részt, kizárólag az újabb kólófajtákat táncolták, köztük a *vran-jankát* is. Táncolásukon néhol koreográfikus jelleg tükröződött.

A táncolóktól függetlenül fiatal legények kisebb csoportja tamburazenére énekelt.

Az említett paraszt-, illetve városi zenészeken kívül cigányzenészek is játszottak a grábóci kocsmában, illetve egyikük-másikuk átjött a búcsúsokhoz, a templom portájára is, családja kíséretében.

Ez a táncolás kisebb megszakítással a vecsernye végeztéig tartott. A vecsernye vége felé a templom előtti térség közepéről oldalra húzódtak, mert oda egy nagy asztalra a

templomi búcsú komája (kum slave) és felesége kikészítettek két nagy kerek tejeskalácsot, két tál koljivót (lapos koljivo színes zselével díszítve) és bort. A kalácsok tetejére két háziszóttas törölköző volt téve. A búcsú komája deszki volt.

A vecsernye után a búcsú komája és az egyik pap (a battonyai) a szokásos szertartás kíséretében a templom előtt vágta fel a kalácsot. Ezután rövid beszédet intézett a jelenlévőkhöz.

Belül a templom zöld faágakkal volt feldíszítve, a templom kapuja és a bejárat előtti rács szintén, a kapun egy kis köteg Iván-napi virág is volt. Magán az épületen kívül — a jobb oldali bejárat fölött függött az Iván-napi koszorú.

A grábóci templomnak 1972-ben Babić kalugyer volt a papja.

A búcsún férfiak, nők, öregek, fiatalok, gyerekek egyaránt részt vettek. Több családdal eljött az éppen náluk tartózkodó jugoszláviai vendég is. Például a hercegszántói Vélin családnak a jugoszláviai Trpinje községből voltak vendégei: egy fiatal házaspár, foglalkozásukra nézve földművelők. A fiatalember apja 1930-ban települt át Jugoszláviába Duna-szekesőről Trpinjére, a fiatalasszonynak pedig az édesanyja. Ők mind a ketten már Jugoszláviában születtek, de szüleik még Magyarországon. A rokonságot itteni hozzátartozóikkal intenzíven tartják.

A búcsún részt vevők többsége nem volt népviseletben, de igen szembetűnő volt pl. a hagyományos ékszerek (dukátok, szeferinek) viselete. A nők többségének fülében kis arany vagy ezüst pénzből készített fülbevaló volt, nyakukon nagyobb medalion. A fiatalabb résztvevőkön (iskolás lányok) ötvösekszerek voltak.¹⁰

¹⁰ Vásárok alkalmával is hasonlóképpen díszítették fel a lányokat és bemutatták a nyilvánosságnak. Például a negotini évenként szept. 24—26.

A következőkben a pomázi búcsú alakulását kívánom bemutatni.¹¹

Az idősebb generáció emlékezete szerint a XX. század elején a templomi búcsúban még nem voltak meg mindazok a momentumok, amelyek napjainkban jellemzőek. Nem volt meg az ún. búcsúi kalács (slavski kolač), a templomi istentisztelet és a večernje még nem kapcsolódott olyan szervesen a táncmulatsággal, mint most. Századunk elején még nem vált hagyományossá a templomudvaron való kólótáncolás. A táncmulatságot akkoriban a kocsmában rendezték a búcsú mindhárom napján. Ezeknek a táncmulatságoknak hagyományos táncrendjük volt: a *ljese*, a *starinsko kolo*, a *ketuš*, majd végezetül a *madjarac*.

A táncrend a *ljese* nevű körtáncsal kezdődött, amelyet férfi indított. A *ljese* balról jobbra haladó, egyirányú körtánc volt, csak férfiak járták, akik tánc közben egyenként kapcsolódtak be a körbe. A tánc végét gyors, erőteljes apró dobogás jelezte. Ez egyben jeladás volt a nők számára, hogy bekapcsolódhatnak a körbe, s ezzel a *ljese* tánc átváltott kólóba. Ezt a régi tradicionális táncrendbe tartozó kólót ma régi kólónak (*starinsko kolo*) nevezik. Ugyancsak egyirányú, balról jobbra haladó aprólépésű tánc volt, amelyet egy férfi vezetett (*kolo muškarac je vodić*).

A kólót a *ketuš* követte. A *ketuš* majdnem teljesen azonos a kólóval, azzal az eltéréssel, hogy míg a kólónál a táncosok egymáson keresztül, szomszédjuk háta mögött fogják egymás kezét, és a nők, illetve férfiak kólóban elfoglalt helye kötetlen, addig a *ketuš*nál a szomszédok fogják meg egymás kezét, és a

között megtartott vásárok alkalmával. Saját megfigyelés. Negotin (Jugoszlávia), 1974.

¹¹ A téma részletes elemzését l. Kiss M. 1978.

férfiak, illetve nők egyenként váltakozó felállása szabályszerű. Emellett a ketűs tánclépése nagyobb, erőteljesebb ugrásokból állt, mint a kólóé, éppen ezért volt szükség arra, hogy az egymás mellett állók fogják meg egymás kezét: ezáltal lazult a kör, szabadabb volt a mozgás.

A táncrend utolsó tánca a madjarac: magyar tánc (csárdás), amit párosával, apró lépésekkel, sűrűn rezegve, szinte helyben jártak.¹²

Az itt ismertetett négy táncból állt a hagyományos táncrend. Minden táncrendet egyvégtében táncoltak, megállás nélkül. Minden táncrend után szünetet tartottak, és az ismétlődő táncrendet pontosan az előbb leírt módon kezdték el és vitték végig.

Úgy hisszük, nem tévedünk, amikor ennek a hagyományos táncrendnek a felbomlását, fellazulását kapcsolatba hozzuk a vele szimbiózisban élő zenének, illetve zeneszerszámnak a kiveszésével. Az utolsó pomázi dudás — gajdaš — 1910-ben halt meg. Halálával a hagyományos táncrend felbomlásának a folyamata a végéhez érkezett, de jóval korábban megkezdődött.

Az imént ismertetett táncrend egyes táncai fellelhetők már a múlt századi Szentendre ún. purger-bálgjainak táncrendjében, amint arról Jakov Ignjatović tudósít bennünket.¹³

A templomi búcsú formailag a 30-as években kezdett megváltozni, hogy magára öltse azt az attraktív formát, amely napjainknak is a jellemzője. A templomi búcsú megrendezésében itt is fő szerepet visz a búcsú komája (kum

¹² Az ünnepi alkalmak táncaival részletesen foglalkoznak mind a jugoszláv, mind a magyar néptáncutatók monográfiáikban: Ivančan, 1973. Mladenović, 1973, Martin, 1979.

¹³ L. a 28. oldalt.

slave). Ezt a feladatot minden évben más férfi szokta elvállalni. Feladatkörébe tartozik a borról és a búcsúi kalács elkészítéséről való gondoskodás. Az elkészített kalácsot a búcsú napján délelőtt a koma elviszi a templomba. Díszes háziszóttos törülközőbe csavartan viszi el, amelyet *polivačnak* neveznek. A templomban egy kis asztalkára helyezik, a törülközőt megbontják, hogy a két vége lelógjon. A kalácsot a večernje után a templomudvaron vágják fel. Felvágása a karácsonyi kalács felvágásával azonos módon történik. Míg a búcsúi kalács megléte az ünnepen újabb eredetű, addig a karácsonyi kalács régmúlttól szerves tartozéka volt a karácsonynak. A búcsúi kalácsot a pap és a koma vágják fel. Kisebb darabokra a sekrestyés szabdalja szét, ezután pedig a koma felesége minden jelenlévőt megkínál egy darabkával, a koma borral kínálja a résztvevőket. Egy-egy búcsú alkalmával 15—20 liter bor szokott elfogyni és 10 liternél kevesebbet szétosztani nem illett.

A večernje után megkezdődik a kólótáncolás a templomudvaron. Zenéről — tamburásokról — a legényeknek kellett gondoskodni. A templomudvaron a tánc este 6 vagy 7 óráig tartott. Ezután otthon megvacsoráztak, s este folytatódott a tánc, régebben a kocsmában, napjainkban a művelődési házban.

A mai táncmultságok és a táncok sokban eltérnek az említett régiektől, többnyire az újabb kólófajtákat és modern táncokat táncolják. De a templomudvaron ma is csak kólót járnak. Meg kell említenünk, hogy napjainkban a helyi zenekar mellett kedvelt zenekara ezeknek a multságoknak a pomázi születésű Vujicsics Tihamér nevét viselő, fiatalokból álló együttes, akik fő feladatuknak tekintik a délszláv folklór autentikus tolmácsolását.

Más községekhez hasonlóan Pomázon is új szerepet kapott ez az egykor kimondottan egyházi ünnep, társadalmi funk-

ciója növekvőben van.¹⁴ Maga az ünnep fókuszává vált egy sor egyéb rendezvénynek is, mint amilyenek például minden év májusában a Pomázi Nemzetiségi Napok. Ezek keretében kiállításokat rendeznek, tudományos előadások hangzanak el, folklórcsoportok mutatják be műsorukat stb. Ilyenkor nagyszámú látogató érkezik mind a hazai helységekből, mind Jugoszláviából, ahol szinte minden családnak élnek rokonai.

A társadalmi méreteket öltő közösségi szokások alakulását figyelemmel kíséri a jugoszláv néprajztudomány is. A Jugoszláv Etnológiai Társaság 1977. szeptemberi tanácskozásának egyik fő témája a hagyományos és a felszabadulás után létrejött kollektív szokások tanulmányozása volt. A tanácskozáson elhangzottakból kiviláglott, hogy ezeknek az egész falu népére, de sokszor több településre is kiható összejöveteleknek igen mély történeti gyökerei vannak. Középkori eredetük mellett szólhat az a tény is, hogy Dusán cár törvénykönyvének 69. paragrafusa már tiltja ezeknek a — feltehetően nem mindig egyházi célzatú — összejöveteleknek a megtartását. A templomok, kolostorok mellett fő gyülekezési centrumnak számítottak az egyéb kultikus helyek is. Úgy tűnik, hogy e korábban is többrétűnek tekinthető szokások napjainkban valamiféle minőségi változáson mennek keresztül. Annak ellenére, hogy szervesen kötődnek egy-egy egyházi ünnephez vagy valamilyen vallási tradícióhoz, de „világi”, azaz társadalmi-közösségi funkciójuk, amely a korábbi periódusokban is kimutatható volt, egyre inkább

¹⁴ Érdemes visszautalnunk Gönczi azon megállapítására, hogy hasonló jelenség a Muraközben (katolikus horvátok és szlovének) már a század elején megfigyelhető volt. L. a 35. oldalt.

növekvőben van. Olyan kommunikációs alkalmakká válnak, amelyeknek időpontját még a hagyomány ereje szabja meg, de tartalmuk valami születő újat is hord magában.¹⁵

3. HALOTTI EMLÉKÜNNEPEK

A magyarországi szerbek családi és naptárhoz kötött ünnepi szokásai között napjainkban is igen figyelemreméltó helyet foglalnak el a halottak emlékének szentelt ünnepek, amelyek a hagyomány, illetve az egyház előírásai szerint meghatározott napokhoz kapcsolódnak. Megnyilvánulási formájuk kettős jellegű: közvetlen halálesettől függők vagy attól függetlenek. A halálesettől függő megemlékezések családi keretek között játszódnak le, míg a halálesettől független emléknapok közösségi jellegűek.¹⁶ A közösségi emléknapok egy része, az ún. *zadušnica*¹⁷ szorosan összefügg a pravoszláv egyház rituáléjával, míg a húsvéti ünnepkörhöz igazodó, többnyire *ružičalo*¹⁸ néven ismert emlékűnnep

¹⁵ A témával több tanulmány foglalkozik a Novopazarski Zbornik 2. számában (1978). — Figyelemreméltó az a közlemény is, amely Szabadka környéki bunyevácok és magyarok templomi búcsújának alakulásával — a szerző szerint — „folklorizmusával” foglalkozik. Čupurdija, B.: Jedan primer folklorizma. Glasnik Etnografskog Instituta XXXI. Beograd, 1982. 87—90.

¹⁶ Schneeweis, E. „individuellen und allgemeinen Totenfesten”-nek nevezi az emlékűnnep e két csoportját. — Schneeweis, 1961. 93.

¹⁷ Zadušnice, zadušnica = der Armen Seelen Tag, commemoratio defuncterum. — Karadžić, V. St. 1852. 173. — Zadušnice — Halotti mise. — Szerb-horvát—magyar kéziszótár, 1967. 791.

¹⁸ Družičalo (a Szerémségben ružičalo) = der zweite Montag nach Ostern, dies lunae secundus a paschate. — Karadžić, V. St. 1852. 142. — Srpski mitološki rečnik a ružičalo (družičalo) elnevezést a lat. rosalia (pascha rosarum) szóra vezeti vissza, amely a görög nyelv közvetítésével került a

vallásos színezete ellenére is lazábban kötődik az egyház szertartásaihoz.¹⁹

A halálesettől függő családi megemlékezések a haláleset egyéves évfordulójáig funkcionálnak, azután pedig átcsapnak a közösségi emlékünnepek sorába. Annak ellenére, hogy szűkebb, illetve tágabb keretek között kerül sor gyakorlásukra, formailag szinte egységesnek tekinthetjük őket, kivéve a ružičalót. Az a rituális vendégség, amit a halott lelkiüdvéért kell megrendezni ezeken a napokon, a ružičalo alkalmával kizárólag a temetőben történik, míg a többi emlékünnep színtere a család otthona, a templom és csak harmadsorban a temető. E megállapítások természetesen csak saját területünkre vonatkoznak, mert számtalan olyan formával — s úgy tűnik, hogy ez a gyakoribb — is találkozunk e szokáscsoport vizsgálata során, amelyekben a temető az elsődleges színtér. Trojanović S. a szerbek áldozati szokásaival foglalkozó összefoglaló munkájában írja — amelyből csupán néhány adatot emelünk ki példaként —, hogy Župában (Morava-mente, Jugoszlávia) a zadušnica ünnep előtti napon — pénteken — az egész falu kimegy a temetőbe, ahol a sírokon vacsoráznak; Svrlijigben (Niš környéke) is a temető a

szerbhorvátba. — Srpski mitološki rečnik, 1970. 254. — Družičalo = (barátkozási ünnep) húsvét utáni második hétfő. — Levasics Elemér—Surányi Magda, 1967. 94. — A družičalóra vonatkozó bővebb adatok: Róheim, 1925. 256—263. és Dömötör, 1964. 99.

¹⁹ Ennek az a magyarázata, hogy a ružičalo eredetére nézve nem tartozik a kimondottan egyházi jellegű ünnepek közé, de a görögkeleti vallás fejlődése során elfogadta, beolvasztotta szertartásai sorába és mint halotti emlékünnepet tartja nyilván. Ezen a napon a pap nem tartja meg a többi emlékünnepen szokásos gyászmisét, a parastost, hanem csak imát mond a halottakért, s ezt a szertartást nem fekte, hanem világos ruhában tartja. — Vujicsics Dusán görögkeleti püspöki vikárius szíves szóbeli közlése.

zadušnica központi helye.²⁰ Glasinac vidékén (Bosznia) is a temetőbe visznek ki ételt és italt.²¹ Hazánk területén a szőregi (Csongrád megye) szerbek is a temetőben ülik meg a zadušnica ünnepet.²²

A családi és a zadušnica közösségi emlékünnepek legfontosabb attribútuma a magyarországi szerbeknél a búzából készített *koljivo*,²³ amely egész Délkelet-Európa görögkeleti vallású népeinél megtalálható e szokáskörben.

A halottal kapcsolatos első családi ünnepre a halott beszentelése, az *opelo* alkalmával s a temetést követően került sor. Magával az opelo szertartásával nem kívánok részletesebben foglalkozni, csupán azt hangsúlyoznám, hogy a halott emlékét ébren tartó ünnepek közé azáltal sorolódik be, hogy ekkor kellett tiszteletére az ún. első koljivót (*prvo koljivo*) adni. Az első koljivo egy csésze főtt búza, ami a halott beszentelésének ideje alatt a feje mellé helyezett széken állt. A szertartás végeztével régebben a jelenlévők közül mindenki fogyasztott belőle néhány szemet. A szokás Budakalászon maradt fenn legtovább.

A temetést követően otthon mindenki megmossa a kezét, majd beszentelik a szobát, s kezdetét veszi a halotti tor, a *daća*,²⁴ amelyen a halott rokonsága vesz részt. A daćát a halott „lelkéért” (*pokojnom za dušu*) adják. Amikor egy

²⁰ Trojanović, 1911. 81—82., 84.

²¹ Filipović, 1955. 128.

²² Saját gyűjtés, 1958.

²³ Koljivo — Gekochter Weizen, bei dem Todtenmale (na daći) und am Patronentage (na slavi) — Karadžić, V. St. 1852. 286. Koljivo = főtt szentelt búza. — Levasics Elemér—Surányi Magda, 1967. 214. — A koljivo vagy panaija — mindkettő görög eredetű szó — az egyházon keresztül vált használatossá, s a görög halottkultuszra tekint vissza. Srpski mitološki rečnik, 1970. 170.

²⁴ Daća = des Todtenmal, convivium funebre. — Karadžić, 1852. 111.

halat megesznek, egy kortyot megisznak, ezt mondogatják: „Isten kegyelmezzon lelkének” — Bog da mu dušu prosti, vagy Bog da joj dušu prosti — ez utóbbit akkor, ha a halott nő.

Anyagunk tárgyalása során ugyan nem térünk ki a temetési és általában a halottal kapcsolatos egész szokáskörre, de szükségesnek tartjuk megemlíteni a területünkön napjainkban is ismeretes sírkerülés szokását, mivel szervesen kapcsolódik a címben megjelölt témánkhoz.

A temetés utáni napon a halott rokonságából, szomszédságából 3, 5, 7 vagy 9 asszony kimegy az elhunyt sírjához, ahová parazsat, tömjént és gyertyát visznek magukkal; kinttartózkodásuk ideje alatt háromszor körüljárják a halott sírját. A sír körüljárása oly módon történik, hogy a halott fejétől indulnak el, egymás után lépkednek, s a kezükkel kapáló mozdulatokat végezve a sírhanton: körülkapálják a sírt (okopavaju grob). Ezeket az asszonyokat nyugodalmat vivőknek (*mironosice*) nevezik. A szokás európai — s távolabbi — összefüggéseire Ferenczi Imre mutatott rá,²⁵ s a sírkerülés szokásának körvonalait véljük felfedezni Sarosácz Györgynek a Baranya megyei sokácok és bosnyákok körében végzett kutatásaiban is. „Másnap reggel a közvetlen hozzátartozók és a rokonság néhány tagja a megboldogult sírjánál látogatást tesz. A látogatók mindig páratlan számban mennek.”²⁶

²⁵ Ferenczi, 1965. 3—14.

²⁶ Sarosácz, 1971. 162. — Itt jegyeznénk meg, hogy a vajdasági szerbek egy néprajzi csoportjánál — a bánági héráknál — a területünkön ismertetett sírkerüléshez hasonlóan a halott fejétől indulnak el, s egy kést visznek magukkal, amivel minden egyes fordulónál belevágnak a sírhantba. A sír körüljárása után piros gyapjúfonállal tekerik körül a halott sírját, miközben efféléket mondanak: el van rendelve, hogy ne mozdulj el a helyedről, megkaptál mindent, hogy elégedett légy vagy: ülj itt és őrizd a helyedet, ne

A halottra való újabb megemlékezésre — családi keretek között — a temetést követő hatodik héten kerül sor. Ekkor már koljivót adnak a tiszteletére. Ez a koljivo az emlékűnnep legfontosabb kelléke, formáját tekintve elűt az első koljivótól, elkészítésének kialakult technológiája van, amire a későbbiek során még visszatérünk. Pomázon a koljivo elnevezést magára az ünnep megjelölésére is használják, a területünkön általános *parastos* helyett, ami tkp. gyászmisét jelent.

A koljivo-adás egyházi szertartás keretében történik, a templomban. Az elkészített koljivót elviszik a templomba, majd kimennek a temetőbe értesíteni a halottat (javiti mrtvacu), hogy emlékére másnap koljivo lesz. Másnap a gyászoló család az előre meghívott rokonsággal és ismerősökkel elmegy a templomba, a koljivót megtömjéneztetik a pappal, majd minden jelenlevőnek adnak belőle. A koljivo osztása bent a templomban történik. Kifelé jövet, a templom előtt kenyérrel (újabban kaláccsal) és pálinkával vendégelik meg a jelenlevőket, amit a már említett fohász: Bog da mu (joj) dušu prosti kíséretében fogyasztanak el. A koljivo maradékát hazaviszik. Ez alkalommal már a tor étrendje is bővül: míg a daćán csak gulyást szolgálnak fel, addig ezúttal pörköltet és sült húst is készítenek, mindehhez még otthon is fogyasztanak a koljivóból és a kalácsból is. Ebéd után ki szoktak menni a temetőbe, ahová kiviszik magukkal a koljivo maradékait és kalácsot, hogy az útjukba kerülőket meg tudják kínálni. A megkínálандók leginkább a falu szegényei közül kerülnek ki, akik tudván a halálesetről, számon tartják

menj sehová, hogy az emberek ne szidjanak. Mindezek azt bizonyítják — írja S. Dimitrijević —, hogy hittek abban, hogy a halott vagy annak szelleme el tudja hagyni a sirt, és haza is tud menni (Dimitrijević, 1958. 252.). Ezeknek az adatoknak kiemelését Schneeweis is fontosnak tartotta, vö.: Schneeweis, 1961. 100.

a koljivo-adás idejét is. A temetőben való rövid kinttartózkodás után ki-ki hazatér. A koljivo-adás megismétlődik a temetés után fél évvel és egy év múlva is. Nagyon ügyelnek az idő pontos betartására, mert hagyományuk szerint a koljivót mindig a már említett időközök, tehát területünkön a hat hét, a fél év és az egy év lejárta előtt kell a halottnak adni. Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy a halott tiszteletére adott daća, más néven *sofra* vagy *trpeza* dátumai sűrűbb időközönként is ismétlődhetnek. Ismeretes az ún. *pojutrica* (a temetést követő reggelen), a *sedmica*, *sedmina*, *pomana* (a haláleset után hét nappal), a *dvanaestica* (tizenkét nappal a halál után), elég ritkán fordul elő a *četridesetnica*, amelyet sofrának vagy trpezának is neveznek (negyven nappal a haláleset után), ezeket követi a *polugodnica*, *polugodišnjica*, a féléves, valamint a *godina*, *godišnjica*, az egyéves megemlékezés.²⁷ Hazánk szerb településein a három utóbbi a jellemző.

A gyászév eltelte után az egy halottra vonatkozó családi megemlékezések átcsapnak a halottakra vonatkozó közösségi emlékünnepek sorába.

A görögkeleti vallású szerbeknél egyházi előírás szerint három *zadušnica* ünnep van, amelyek a böjtöket megelőző időszakok szombati napjaira esnek. Ezek a farsangvasárnap, a pünkösöd és a Dömötör-nap. Mellettük ismeretesek még az ún. *spasovdan* (ascensio Christi — Jézus mennybemenetele) és a Mihály-nap előtti *zadušnicák* is. Területünkön az előző ünnepet tartják. A *zadušnica* ünnepek megtartása nem egyforma intenzitású, területenként változó. Karadžić pl. két *zadušnica* ünnepet említ, amelyek közül az első megegyezik a területünkön is ismert, húsvéti nagyböjtöt megelőző *zadusnica* ünneppel, míg a másik általa említett *zadusnica* a pünkösödöt követő hétre esik. Hangsúlyozza, hogy a két

²⁷ Schneeweis, 1961. 100., Srpski mitološki rečnik, 1970. 103.

említett ünnep közül az első az „igazi”, s hogy akkor magát a hetet is lelkek hetének (zadušna nedjelja) nevezik.²⁸ Trojanović, a jugoszláviai Niš környékén ugyancsak két zadušnica ünnepet említ: a Dömötör-napot megelőző nagy zadušnicát és a nagybőjt előtti zadušnica ünnepet: de már a skopjei Crna Gora területén a községeinkben is ismert mindhárom ünnepet megtartják.²⁹ A „Srpski mitološki rečnik” is ezt a három zadušnica ünnepet említi meg, hangsúlyozván, hogy a nép a pünkösdt előtti ünnep megtartását nem veszi szigorúan.³⁰ Szőregen pl. a Dömötör-napi zadušnica helyett a Mihály-napi kerül előtérbe,³¹ de bőven sorolhatnánk még tovább is a példákat.³²

E kitérő után nézzük meg a zadušnica ünnepek néhány jellegzetes vonását. Mint már említettük, a zadušnica és ružičalo ünnepeken döntő szerepe van az ételáldozatnak, amit a „lélekért” (za dušu), a „lelkek nyugalmaért” (uspokoj duša) fogyasztanak el. A zadušnica ünnepek jellegzetes áldozati étele a koljivo. Egy-egy zadušnica alkalmával több koljivót is szoktak készíteni. Készítése nincs családhoz vagy személyhez kötve: általában idősebb asszonyok készítik — napjainkban ez az általános —, továbbá olyanok, akiknek új halottjuk van, vagyis a haláleset közel esik a zadušnica időpontjához; előfordul a fogadalomból történő koljivo készítés is, valamint az elkészítésének az öröklődése egyes családokon belül. A koljivo megcsinálása majdnem egy egész hetet vesz igénybe. A szombatra eső zadušnica előtti vasárnap

²⁸ Karadžić, 1852. 173.

²⁹ Trojanović, 1911. 84., 85—86.

³⁰ Srpski mitološki rečnik, 1970. 132.

³¹ Saját gyűjtés. 1958.

³² Kragujevácon ismert a spasovdani zadušnice is (Trojanović, 1911. 216.), további példák felsorolását l. még Schneeweis, 1961. 102.

délutánján a koljivót készítő asszony néhány szomszéd-asszony segítségével kiválogatja a szükséges mennyiségű búzát — általában 2—3 liternyit —, vízzel meglocsolják, majd famozsárban döngölve megtisztítják. Az így lehántott búzát tiszta abroszon szétterítve 4—5 napig szárítják. Addig kell főzni, amíg kifehéredik, megrepedezik; a megfőzött búzát két-három vízben kimossák, majd szűrőedénybe szedve lecsurgatják róla a vizet, s kézzel is kinyomkodják, mielőtt ismét szétterítenék száradni. Az abroszt a rajta kiterített főtt búzával jó erősen összegöngyölik, s így szárítják kb. fél napig. Ezután a megszáradt búzát — általában húsdarálón — ledarálják.³³ Összeállítása, miként a nyers búza kiválogatása is, több asszony együttes munkája. A főtt búzához cukrot, darált diót, mazsolát stb. adnak, s az egészet jó keményre összegyúróják. Egy kerek tálat meghintenek darált dióval, közepére mézből keresztet csurgatnak, majd ráhelyezik a koljivo masszáját és kézzel föltornyozzák. Az így elkészített koljivót tetszés szerint — fehérre hántott mandulával, dióval, kockacukorral — régente ún. promincli cukorral — díszítik. Végül a tetejére is kereszt alakban mézet csurgatnak, hogy a zadušnicára virradó éjjel „nyalogassa a halott” (da liže mrtvac).

Az áldozati búza (koljivo) szétosztására ezúttal is — a családi emlékünnepekhez hasonlóan — egyházi szertartás keretében, a templomban kerül sor. A zadušnica napján reggel — a szertartás megkezdése előtt — beviszik a koljivót a templomba, ahol az oltár előtt álló asztalra helyezik. Gyertyát tesznek a közepébe, amely a szertartás egész ideje alatt a „lelkekért ég” (za duša gori). Még a szertartás megkezdése előtt a jelenlévő családok képviselői odaadják a sekrestyésnek

³³ A darált búzából készített koljivo községeinkben újabb eredetű, 20—30 évvel ezelőtt még egészben hagyták a búzaszemeket.

azt a kis könyvecskét, amit *čitulj*ának neveznek, s amelyben a család meghalt hozzátartozóinak a neveit írták fel, mert az evangélium után ezekből kell a papnak felolvasnia a halottak neveit. Amikor mindez lezajlik, a pap megtömjénezi a koljivót, s megkezdődik szétosztása. Mindegyik asszony odamegy az általa készített koljivóhoz, s minden odamenőnek kis papírra téve egy kanálnyit ad belőle. Elfogyasztását a már ismert fohász előzi meg. Az esetleg megmaradó koljivót hazaviszik a templomból.

Délután — nem kötelező érvényűen ugyan, de — ki szoktak menni a temetőbe is. Halottaik sírján gyertyát gyújtanak, amit a halott fejénél a sírhantba szúrnak, rövid imát mondanak, majd távozás előtt megcsókolják a sírkeresztet.

A másik két, naptárhoz kötött zadušnica lefolyása megegyezik a fentiekkel.

Kiemelkedő, közösségi jelentőségű emlékűnnep területünkön a ružičalo is, amelyben a hagyományszabta egykori halottkultusz maradványai igen markánsan kerülnek kifejezésre.

A ružičalo ünnepének napja általában a húsvét utáni hét első hétfője szokott lenni.³⁴ Időpontja azonban mégsem tekinthető egységesnek, mert vidékenként változik, sok helyen egybeesik a húsvéti ünnepekkel.³⁵ Gyakran nevezik a ružičalót „halottak húsvétjának”³⁶ is; községeinkben is

³⁴ L. 18. jegyzet, valamint Schneeweis, 1961. 101., és Srpski mitološki rečnik, 1970. 254.

³⁵ A történeti Magyarország szerb lakóinál Juga Velimir húsvét másnapján említi a szokást — Juga, 1913. 98.; Újszentivánon (Csongrád m.) is az az időpont ismeretes, Szőregen pedig húsvét keddjén mennek ki a temetőbe (saját gyűjtés, 1958).

³⁶ A húsvét halottakkal való kapcsolatát több példával is szemlélteti Róheim, 1925. 255—256.

ismert ez a terminus, amit magyarázatként szoktak az ünnephez fűzni: „ez húsvét a halottak számára” (to je mrtvima uskrs).

A halottak húsvétjáról ismert eddigi magyarországi adatokat egészítik ki Béres András levéltári kutatásai.

Egy 1784-es periratból — amelyben Klinkovits János váradvelencei (Bihar megye) nem unitus (görögkeleti) papot fogtak perbe — tudjuk meg az alábbiakat: „Az Ó hiten lévőknek régi szokások az, hogy a Temetőben Húsvéth után egy héttel Hétfű napon, mely a Halottak Húsvétyának közöttünk hivattatik az Nép a Temetőbe holmi korsókat s más edényeket és kalácsot is kivisznek, 's a temető sírokra reá rakják, és ottan azt a Pap minekutánna meg Szenteli, megint ki ki magának haza viszi ez régi szokása az ó hitűeknek, én úgy értem és mindenkor úgy tapasztaltam, mint Ó hiten lévő személyt 's az öregektől is úgy hallottam, hogy mindenütt ez a 'szokás” (Tanúvallomás részlet)³⁷. Rendkívül fontosak számunkra ezek az adatok, amelyek a szokás meglétének időbeli mélységére vetnek fényt, éppen egy olyan területen, ahol egykor számottevő volt a délszláv népelem.

A ružičalo napján minden családra kötelező érvényű halottaik sírjának felkeresése, s a halottak tiszteletére étel- és italáldozat bemutatása. Ez rendszerint a nők feladata, akik már a zadušnica ünnepeken is fontos szerepet játszottak, de a ružičalo alkalmával ez a szerep szinte kizárólagossá válik. Az ünnepen szép számban vesznek részt gyermekek is, nemre való tekintet nélkül. Napjainkban is szokásos még, hogy ezen az ünnepen a nők fekete kendővel kötik be a fejüket — ugyanúgy, mint nagypénteken.

³⁷ Béres András: Halottak húsvétja. Temetkezési szokások a régi Bihar megyében. Ethnographia, 1973. 3. sz. 353.

A ružičalo napján reggel a templomban a pap imát mond a halottakért. Erre a szertartásra már magukkal viszik azt a kosarat vagy szatyrot, amibe a temetőbe szánt gyertya és élelem van elhelyezve: a piros tojás, pálinka, tejeskalács, bor, hús. A tojást külön erre az alkalomra festik. Pomázon és Csobánkán ma is inkább piros tojást, Budakalászon más színűt is festenek. A felszentelt kalácsot egy vékony szövésű, háziszóttos *polivač* nevű törülközőbe teszik vagy avval takarják le.

Pomázon a templomi szertartás után körmenettel vonulnak ki a temetőbe, amit a pap vezet. Odafele a *Voskresenije tvoje...*, visszafelé pedig a *Hristos voskrese...* kezdetű egyházi éneket éneklik. A temetőbe érve először valamennyien a különálló ún. nagy kereszthez (veliki krst) mennek, ahol azok is csatlakoznak hozzájuk, akik a templomot mellőzve, egyenesen a temetőbe mentek ki. Budakalászon és Csobánkán ez alkalommal nem szokásos a körmenet, mindenki külön megy ki a temetőbe. A nagy keresztnél a sekrestyés összeszedi tőlük a családi halotti könyveket — a *čituljákat*, majd odaadja ezeket a kis könyvecskéket a papnak, aki név szerint imába foglalja a meghalt családtagokat. Ezután mindenki felkeresi legközelebbi hozzátartozójának a sírját és gyertyát gyújt rajta. Ezt követően a távolabbi rokon halottak sírján is gyertyát gyújtanak: így némelyik síron több, egymással rokon család gyertyája is ég. Fontosnak tartják, hogy amíg a temetőben tartózkodnak, égjenek a gyertyák. Hozzátartozóik sírjánál várják meg a papot, aki miután befejezte a nagy keresztnél az imát, elindul megfőtömjénezní a sírokat (da kadi grobove). A temetőben erre az alkalomra nagy számban gyűlnek össze a gyerekek és a falu szegényebb lakossága. A kalácsból, borból, pálinkából bárkit megkínálnak, de a piros tojást szinte kizárólag a rokon gyermekeknek ajándékozzák. A tojást a halott sírjára

helyezik: Pomázon és Csobánkán a kereszt mellé, Budakalászon a kereszt elé, s onnan kell felvenni. A tojással gyakran pénzt is ajándékoznak. Díjazás jár a papnak is a sírok tömjénezéséért. A temetőbe vitt étellel, itallal egymást is kínálgatják, s ezt mindig a lélekért (za dušu) kell elfogyasztani. Ez a halottakra való közös megemlékezés igen gyakran belenyúlik a délutáni órákba is. Az időt beszélgetéssel, egymás kínálgatásával töltik el. Fontosnak tartják, hogy minden családból legalább egy személy kint legyen a temetőben. Napjainkban kis számban ugyan, de férfiak is — főleg idősebbek — látogatják a temetőt a ružičalo napján. Többnyire olyan családokból, ahol nincs idősebb asszony, vagy a fiatalabbak nem érnek rá kimenni a temetőbe.

Van a ružičalónak egy olyan jellemző vonása, amellyel a családi ünnepekhez is kapcsolódik, ez pedig az új sírok felszentelése. Az előző évi ružičalo óta meghaltak sírjait ekkor szenteli be a pap. A sírszentelésen a közeli hozzátartozókon kívül — a temetőben kint levő — távolabbi rokonok és hozzátartozói is részt vesznek. E szertartást is a jelenlevők megvendégelése: borral, pálinkával, tejes kaláccsal kínálás zárja le, amit ismételten a „lélekért” fogyasztanak el.

Az ünnep végeztével többnyire körmenettel vonulnak vissza a templomba vagy egyenesen hazamennek.

Mind a zadušnica ünnepekhez, mind a ružičalóhoz munkatilalom is fűződik: nem szabad mosni ezeken a napokon.

Érdekes idéznünk anyagunk összehasonlítása céljából mindkét közösségi és a családi emlékünnepekre vonatkozóan is, Karadžić klasszikusnak számító adatait.

Ezek az ünnepeken az a szokás — írja Karadžić —, hogy minden házigazda összes halottainak, azoknak, akikre emlékszik, vagy akik a čituljában fel vannak írva, viaszgyertyát készít, s ezeket a gyertyákat egy csokorba szedve meggyújtja és elégeti a halottak lelkéért; jó, ha a gyertyák

meggyújtása előtt meghatározza: ez az apáé, ez az anyáé, ez a nagyanyámé és így tovább. Ha a közelben kolostor vagy templom van, akkor ezeket a gyertyákat elviszik oda, mindenki odaadja čituljáját a papnak, aki a szertartáson megemlíti az összes halottat. Amikor a pap elkezd emlegetni a halottak nevét, mindenki meggyújtja gyertyáit. Ezután diakónusok jönnek be, akik összeszedik a gyertyákat, mert ezekből később a szerzetesek vagy papok új gyertyákat készítenek a templom részére. Néhány helyen a zadušnica ünnepeken a temetőbe is kimennek a pappal, ott is emlegetik a halottakat, imát mondanak értük, gyertyát gyújtanak, s a lelkekért élelmet és italt osztanak egy kis pénz kíséretében a koldusoknak és szegényeknek, akik erre az alkalomra összegyűlnek a temetőbe.

A ružičalo ünnepéről többek között megemlíti Karadžić, hogy ezen a napon a templomi szertartás után kimennek a temetőbe az emberek (de különösen az asszonyok), bevetik fűvel az az évi sírokat, élelmet osztanak a lélekért, a papok pedig imát mondanak és emlegetik a halottakat.

A családi megemlékezésekről szólva Karadžić hangsúlyozza, hogy három alkalommal rendezik meg ezeket az emlékünnepeket: negyven nappal a haláleset után, fél év múlva és egy év múlva. Megrendezésükre otthon kerül sor, sokan vesznek részt rajta a faluból; meghívják a papot is, hogy füstölje a koljivót.³⁸

Karadžić adataiból — amelyek az eddigi ismert anyag összefoglalását jelentik — világosan kitűnik, hogy a kétféle közösségi emlékünnap formái tekintetben integráltabb az általunk bemutatottnál.

A Buda környéki szerbek községeiben a zadušnica és a családi emlékünnepek alkalmával szinte kizárólagos szerepe

³⁸ Karadžić, 1867. 23., 25., 210.

van a koljivónak (említettük, hogy Pomázon az ünnep megjelölésére is használják a koljivo kifejezést), míg más területeken a koljivo mellett vagy helyett kis kultikus kenyereket — pogácsa vagy kereszt alakú kalácsokat — is készítenek ezekre az ünnepekre, amelyek több néven is ismertek.³⁹ Szétosztásukra rendszerint a temetőben vagy a család otthonában kerül sor.

Általában a templomban, a templom udvarán (porta) történik a halottakra való közös megemlékezés a zadušnica ünnepeken, s csak elvétve, esetenként a temetőben. Miért csak a templom a színtere ezeknek az ünnepeknek, vetődhet fel a kérdés. Véleményünk szerint a feltett kérdésre az adhatja meg a választ, hogy falvaink szerb lakosságának — népsziget jellegüket tekintve — közvetlenebb volt a kapcsolata a pravoszláv egyházzal, mint egyéb területek lakóinak. Hiszen kezdetben, betelepülésük idején halottaik, őseik a templomban, a templom közvetlen közelében kapták meg végső nyugalóhelyüket. Pomázon pl. a betelepülők két utolsó tagját a templom oltára mögé temették. Tehát a halottakra való emlékezés egyidejűleg történt a temetőben és a templomban. E temetkezési gyakorlat megszűnésével már automatikusan tapadt az egyébként is egyházi színezetű ünnep magához a templom épületéhez.

Ismeretesek olyan kísérletek is, amelyek pl. a családi emlékünnepekkel együtt járó torokat kívánták megrendszabályozni. Így M. Petrović karlócai metropolita a XVIII. század folyamán a Szerémségben meg akarta szüntetni az evéssel, ivással, részegeskedéssel stb. összekapcsolt torokat, s

³⁹ Ilyenek a poskurica — Drobnjaković, 1960. 164. — baburica — Srpski mitološki rečnik, 1970. 133. — peskurica vagy mumurica — saját gyűjtés, 1958 nevűek, de zadušnica — Trojanović, 1911. 80. és krst, krsnik elnevezéssel is előfordulnak — Schneeweis, 1961. 101.

helyettük a templomhoz kötött *parastost* és a *koljivo* templomba vivését javasolta.⁴⁰

A *zadušnica* ünnepek egyházi ünnep jellegük ellenére olyan vonásokat is tartalmaznak, amelyek erősen túlmutatnak ezen a megnyilvánulási formán. Köztudott, hogy a keresztény egyházak számos kereszténység előtti elemet olvasztottak be szertartásaik sorába, s ez fokozott mértékben érvényes a görögkeleti egyházra. A *koljivo* vagy más néven *panaija* is ily módon, egyházi közvetítéssel kerülhetett mind a halotti emlékünnepek, mind pedig a védszentünnepek szokáskörébe.

A *koljivo* meglétére a családi emlékünnepek alkalmával utal már Karadžić is,⁴¹ s a temetésre készített *koljivót* Drobnjaković is említi.⁴² Figyelemre méltó, hogy ugyanakkor sem Karadžić, sem Drobnjaković, de még a legújabb összefoglaló munka, a „Srpski mitološki rečnik” sem említi a *koljivót* a *zadušnica* ünnepeken. Pedig a *koljivónak* — egyéb résztanulmányok és Schneeweis összefoglaló adatainak a tanúsága szerint —, ha nem is kizárólagos, de fontos szerepe van ezeken az ünnepeken.

A közösségi emlékünnepek *koljivóját*, miként a családi emlékünnepekét, a közösség egy vagy több tagja készíti. A munkát azok a közösség szabta hagyományos — de olykor újító — eljárások szabályozzák, amelyek évszázadok tapasztalatát és hiedelemvilágát sűrítették magukba. Így községeinkben éppen a *koljivóhoz* olyan ősi képzetek kapcsolódnak, amelyek a halottat szinte élő személyként a közösség egyenrangú tagjának tekintik. Gondoljunk csak vissza az ünnepeknek azokra a mozzanataira, amikor kimennek a temetőbe „értesíteni a halottat”, hogy másnap *koljivo* lesz

⁴⁰ Popović, 1959. l., Matić-Bošković, 1970. 275. is.

⁴¹ Karadžić, 1867. 210.

⁴² Drobnjaković, B. 1960. 163.

tiszteletére, vagy amikor a koljivo tetejére mézből keresztet csurgatnak, hogy „nyalogassa a halott”. Nincs szándékunkban közvetlen következtetéseket levonni az említett néhány példából szerb népcsoportunk hitvilágára, de úgy véljük, hogy ezeknek a hiedelmeknek a gyökereit is a szlávok manisztikus képzeteiben kell keresnünk.⁴³

Nem csupán a koljivóhoz tapadó hiedelmek, de — miként már említettük — maga a koljivo is igen régi múltra tekint vissza. Több kutató és összefoglaló munka is közvetlen kapcsolatba hozza a *panspermia* néven ismert ókori áldozati szokással, amit a jó termés biztosításáért és a halottakért kellett bemutatni.⁴⁴

A Buda környéki szerbeknél a koljivo készítésében hármass fejlődési fokozat ismerhető fel világosan: az első koljivo formája, amely csupán főtt szemes búza; a második a szemes búzából készített ízesített koljivo, s végül a ledarált búzából készített — ugyancsak ízesített — formája. Ez utóbbi változat az ételkészítési technika általános fejlődésével áll szoros összefüggésben.⁴⁵

A ružičalóra — a másik közösségi emlékűnnepünkre — területünkön nem szoktak koljivót készíteni. Ez alkalommal más — ugyancsak ősi múltra visszatekintő — tárgy: a tojás kerül az ünnep homlokterébe, amelynek szerepével s a különféle szokásokban betöltött funkciójával sokat foglalkozott már a szakirodalom.⁴⁶

⁴³ Bővebben foglalkozik a kérdéssel Drobnjaković, 1960. 61. — Antonijević is, aki Sokobanja (Kelet-Szerbia) vidékének halotti szokásait vizsgálja, éppen a daćakban látja kifejeződni az ősök kultuszának néhány momentumát — Antonijević, 1966. 394.

⁴⁴ Vö.: Ujváry, 1969. 98—99., Srpski mitološki rečnik, 1970. 170.

⁴⁵ Napjainkban pl. Belgrádban cukrászdákban is árúsítják žito (búza) néven a koljivót.

⁴⁶ Legutóbb Ujváry Zoltán elemezte a tojás szerepét az agrárkultuszban, megállapítván róla, hogy „funkcionális szerepe az agrárhagyományokban

Vidékünk községeiben a tojáshoz, ajándékozáshoz napjainkban már nem fűződnek hiedelmek, viszont az ajándékozásnak a helye, ideje és módja a vizsgált népcsoport szokásanyagának archaikus vonásait őrzi.

A ružičalo, miként már korábban említettük, lazábban kapcsolódik az egyházi szertartásokhoz. Ez alkalommal a halott lelkéért történő kínálás, tojásajándékozás színtere területünk községeiben is a temető. Az étellel-itallal (kalács-csal, pálinkával) való kínálás a hozzátartozó sírja mellett történik, míg a tojást magáról a halott sírjáról kell elvenni. A tojás sírra helyezésének is íratlan szabályai vannak: vagy a sírkereszt mellé, vagy elé kell helyezni, vagyis a halott fejéhez.

Szoltunk már arról, hogy a zadušnica ünnepek és a ružičalo közötti eltérések más vidéken nem olyan szembetűnőek, mint területünkön. Így hazai szerbjeink egy másik csoportjánál — Szőregen — a ružičalóhoz hasonlóan, a zadušnica ünnepeket is a temetőben ülik meg. Ezekre az ünnepekre — a korábban már említett *peskurica* vagy *mumurica* nevű — pogácsaszerű kalácsokat készítenek, amelyeket a temetőben osztanak szét a szegényeknek és a gyerekeknek. A *peskurica* ajándékozása — a ružičalo tojásajándékozásához hasonlóan — a sírról történik. Amikor kiérnek a temetőbe, a sír, illetve a halott lábához állnak — hogy „lássa őket a megholt” —, imát mondanak, majd megcsókolják a keresztet. Ezután a szatyrot, amiben a *peskuricát* hozzák, a sírra helyezik a halott fejéhez, majd a sír jobb oldalára állnak és kelet felé fordulnak. A *peskuricát* kapó a sír bal oldalán áll és a sír fölött veszi át.⁴⁷

egészen egyértelmű. A rítusok mögött a bőség, a termékenység előidézésének, fokozásának gondolata rejlik. A tojásoknak lényegében ugyanez a funkciója a nem agrárszokásokban is.” (Ujváry, 1969. 224.)

⁴⁷ Sajtó gyűjtés. 1958.

Már említettük, hogy a közösségi emlékűnepek e másik fajtája — tehát a húsvéti ünnepkörhöz igazodó — nem korlátozódik kimondottan a ružičalo napjára. Juga V. a történeti Magyarország szerb lakóinak szokásairól szólva, húsvét másnapján említi a halottak meglátogatását, amire templomi körmenet formájában kerül sor. A körmenettel először a búzaföldekre mennek ki, s csak azután a temetőbe.⁴⁸ Itt jegyeznénk meg, hogy Pomázon is mindig ügyeltek arra, hogy az első körmenet mindig a földekre vezessen — itt is húsvét másnapján szokásos az árpaszentelés —, és csak a második vitt a halottakhoz, a temetőbe. Molnár Viktor, a dátum szerinti ružičalón említi a temetőbe menést: „Húsvétól egy hétre eső hétfőn kimennek a szerbek a temetőbe és ott megáldatják a papok által az elhunyt őseiknek és rokonaiknak a sírjait. Az nap osztanak a szegények közt piros tojásokat...”⁴⁹ A Szerémségben szintén ružičalo napján tartják az emlékűnnepet,⁵⁰ de sorolhatnánk még számtalan további példát is.

Mind a családi, mind a közösségi halotti emlékűnepek párhuzamai időben és térben egyaránt — más népek körében is megtalálhatók,⁵¹ s egyes vonásaik a nem görögkeleti vallású délszlávok halottkultuszában is kifejeződnek.

Jankó János a Bács megyei katolikus vallású sokácok halotti szokásairól szólva, megemlíti a temetés után szokásos tort, a *dačát*.⁵² A Baranya megyei sokácok és bosnyákok a

⁴⁸ Juga, 1913. 98.

⁴⁹ Molnár Viktor, 1890. 30.

⁵⁰ Matic-Bošković, 1970. 278.

⁵¹ Tagányi Károly, aki igen találóan „halotti emléktor”-nak nevezi ezeket az ünnepeket, bőséges irodalmi forrásanyag felhasználása alapján hangsúlyozza, hogy ezek az emléktorok több népnél már az ókorban is előre meghatározott napokhoz kapcsolódtak (Tagányi, 1919. 52.).

⁵² Jankó, 1896. 160.

halottak napját mindszentek délutánján tartják. A temetőben a sírokon gyertyát gyújtanak, és imádkoznak a halott lelki üdvösségeért. „A férfiak este a pincékben vért fognak (krvi vataju) — bort isznak és minden megboldogultért harangoznak. Az étel és az ital sírokra való kihordásának nyomait még megtaláljuk. Az ételt a sírhalomra, az italt a keresztnél, a megboldogult fejénél öntötték ki.⁵³ A hercegszántói (Bács-Kiskun megye) sokárok nem vittek ki élelemet és italt a temetőbe, de otthon este a beköszönő gyerekeknek, akik a halottak lelkéért imádkoztak, pogácsát osztottak. A férfiak pedig *Ajte da se krvimo* felszólítással bort ittak a halottak lelki üdvéért.⁵⁴

A bátyai (Bács-Kiskun megye), magukat *rácoknak* nevező r. katolikus délszlávok tudatában még elevenen él annak az emléke, hogy régebben a halottak napi sírszentelésért a papot élelemmel — újabban pénzzel — ajándékozzák meg. A sírt *otarak* nevű törülközővel terítették le, majd arra helyezték a papnak szánt ajándékokat: babot, diót, kalácsot, rétest stb. Az ételkihordást később felváltotta a pénz adományozása. Mind az élelmet, mind a pénzt a sírra terített törülközőkre tették és a törülközővel együtt ajándékozták a papnak.⁵⁵

A mindszentek napi borivás horvát vidéken is ismeretes. A jugoszláviai Sinj vidékén mindszentek napján kóstolták meg az új bort, s utána zárták le a hordókat.⁵⁶

A katolikusoknál — írja Schneeweis — csak egy általános halotti ünnep van évente, de vannak olyan vidékek is, ahol

⁵³ Sarosác, 1971. 162.

⁵⁴ Vujicsics Dusánné szíves szóbeli közlése. — A *krviti se*: szó szerint „vérengzést”, „véresre verést” jelent, hogy erősödjünk, erősítsük meg vérünket.

⁵⁵ Saját gyűjtés, 1973.

⁵⁶ Dalmácia és Horvátország más területein ez a borkóstolás általánosan Márton-napján történik (Miličević, 1968. 490.).

évente négy alkalommal mondanak a halottakért misét. A halottak etetése régebben gyakoribb volt, Szlavóniában pl. 1850-ig volt szokásban, újabban ennek már csak maradványai találhatók meg.

A boszniai és hercegovinai mohamedánok a temetés napján, az azt követő 7-ik és 40-ik napon, valamint fél év és egy év múlva imádkoznak a halottak lelki üdvösségéért és alamizsnát osztanak a szegényeknek.⁵⁷

Tágabb körben szemlélve a bemutatott halotti emlékűnnepek párhuzamait, vázlatosan kitérnék még a görögkeleti vallású bolgárok, oroszok és románok hasonló ünnepeinek néhány jellemző vonására.

A bolgárok már a holttest fölgravatálása után hozzálatnak a halotti lakoma készítéséhez, amelyet a temetés befejezése után a halottasháznál fogyasztanak el. Ezen a toron, amely a *kolivonnal* kezdődik, mindenki részt vesz, aki kint volt a temetésen. Ezt követi fél éven vagy egy éven keresztül minden tizennegyedik nap, szombaton az ún. *prinos* (áldozat), „amelynél ha a halott férfi volt, kost, ha pedig nő volt, juhot vágnak le”. Ismeretes a bolgárok körében is a negyvenedik napon történő megemlékezés. Ekkor a családból egy asszony kimegy a pappal az elhunyt sírjához, magával viszi a „*koljivo* féle süteményt” és egy üveg bort, melyeket a sírra tesz, hogy „a föld a halott szemeiről eltávolodjék”. A pap imádkozik, tömjénnel megfüstöli a sírt, a sírhandba lyukat ás, vizet önt bele, s az étel egy részét elhelyezi benne. Ezt az aktust *za dušnicának* nevezik.⁵⁸ Srebrnan (Dobrudzsa) az egyéves emlékűnnepen — «*zydūue nomen*» megvendégelnek egy szegény embert, akit asztalhoz ültetnek. Az asztalon el van készítve a «*zozba ym kypban*». A *kurbánra* itt is, ha férfi volt a

⁵⁷ Schneeweis, 1961. 102.

⁵⁸ Strausz, 1897. 385—387.

halott: kost, ha nő, akkor juhot vágnak le. Megajándékozzák ekkor a papot is, aki a halott lelki üdvéért «*napacmac*»-t mond. Azután kimennek a temetőbe a halott sírjához: gyertyát gyújtanak, majd leöntik a sírt.⁵⁹

A továbbiakban Strausz Adolf megfigyelései alapján idézzük a bolgár za dušnica ünnepek néhány jellemvonását: „Egy évben rendszeren négy za dušnica szokásos, nem számítva a minden hó utolsó szombatján tartottat. Szerdán este az asszonyok bort, süteményt és főtt búzát visznek a templomba, ahol azt el is fogyasztják. A *vespera* után a pap a füstölővel körüljárja a templomot, s a jelenlévőket megáldva, átveszi tőlük a cédulákat, melyekre az elhunytak nevei vannak följegyezve.

Ezután a templom előtt levő szegények közt alamizsnát osztanak szét. Szombat reggel mindenik özvegy egy kis asztalkára bort, szeszes italt, süteményt, és virágot állít, aztán az asztalkát elviszi a templomba, hol még égő gyertyát is tesz rá. Miután a pap a halottak nyugalmaért imádkozott, sorban mindegyik asztalt megfüstöli, fölemlítvén az illető halott nevét. Aztán az enivalókból leszel magának egy darabkát s egy kosárba dobja. A megmaradt ételeket és italokat a nők szétosztják a szegények között a templom előtt. Azok az asszonyok, akiknek hozzátartozói ebben a hónapban hunytak el, már a templomban végzik a szertartást. Ezután az asszonyok befüstölik az elhunytak sírját, s gyertyát állítanak a vízzel és borral megöntözött sírdombra. Az edényeket, melyekben az ital volt, vagy széttörik vagy elajándékozzák.”⁶⁰

Strausz ugyan nem sorolja fel, hogy a za dušnica ünnepek milyen időpontokhoz kapcsolódnak, de szól arról, hogy a

⁵⁹ Vakarelszki, 1941. Kézirat. II. k. 274.

⁶⁰ Strausz, 1897. 388.

bolgár néphit szerint: „Húsvét első napjától pünkösöd első napjáig Isten kibocsátja a lelkeket a paradicsomból, hogy szétnézzenek az égben és a földön. Pünkösdkor a lelkek övéikkel együtt vannak a templomban és velök mennek a temetőbe a *za dušnicára*.⁶¹

Dobrudzsában, Beloklasban a következő közösségi emlékünnepek ismertek: «*петкофска*» (Péter-napi), «*димируфска*» (Dömötör-napi), «*архангелуфска*» (Arhangel-napi), «*Суфинден*» (húsvét utáni első csütörtök), a húsvét-napi, amelyet «*черна Задущиница*»-nak (fekete *zadušnicának*) neveznek, továbbá a «*спусувденска*» (Úrnapi) vagy más néven «*русалска*». Ezeken a napokon kenyeret, főtt búzát, különféle ételeket, bort és vizet visznek a temetőbe. Felállítanak egy közös asztalt — *обща трапеза* —, amelyre minden asszony, miután meglátogatta a rokonainak sírjait, élelmet és italt helyez. A sírokra csak búzát és bort tesznek, hogy egyenek a halottak, — «*да идът умрелите*», valamint egy edényben vizet is, hogy igyanak a madarak — «*да нуам пилетата*». ⁶²

A trákiai és kisázsiai bolgárok körében egyaránt megtalálhatók a családi és közösségi torok, illetve emlékünnepek. A temetést követő *trapezának* több fajtája is ismeretes. Tartadják a halottas háznál vagy a temetőben a sír mellett, de előfordul a sírról történő kínálás is. A negyvenedik napon az emléktört néhol a temetőben, míg másutt otthon tartják meg. ⁶³

Az általános *zadušnica* ünnepek közül a pünkösdhez kapcsolódóak a jellemzők erre a területre. Pünkösöd előtti szombaton kimennek a temetőbe a „lelkekért” — *za dušite*,

⁶¹ Strausz, 1897. 393.

⁶² Vakarelszki, 1941. Kézirat.

⁶³ Vakarelszki, 1935. 413—414.

hétfőn pedig tejet forralnak és kalácsot készítenek, amelyet a tejbe áztatnak, majd szétosztják, mert ekkor áldoznak a lelkek.⁶⁴

Érdemes megemlítenünk még, hogy Bulgáriában a *razgradi* kerület északnyugati részén élő törökök — akiket M. M. Vaszileva *oszmán* és *yürük* keveréknek, valamint eltörökösödött bolgároknak tekint — körében a halálesetet követő 7-ik és 40-ik napon azok az idős asszonyok, akik két estén keresztül a Korán speciális szövegrészeiből olvastak fel, közös étkezésen vesznek részt. Az asztalra kenyeret, főtt kukoricát, búzát és *serbetet* helyeznek. Ugyancsak e két napon annak a háznak az asszonyai, ahol a haláleset történt, kis dísztelen kenyereket készítenek, amelyeket a halott lelkéért osztanak szét búza és édesség kíséretében a Mahala lakói között. A haláleset évében minden csütörtökön este *ahatmit* (tésztaféle) sütnek, mert hitük szerint sütés közben a tészta illata elér a halottig stb.

A haláleset után hamarosan gyümölcsfát ültetnek a sír mellé.⁶⁵

Az oroszok pünkösd előtti *zadušnica* ünnepeiről kitűnő leírást ad a XVII. század jeles utazója, Olearius Adam. Tanulságos néhány részletét idéznünk, hogy megbizonyosodjunk arról, milyen mély gyökerei is vannak ezeknek a napjainkig átívelő szokásoknak.

Olearius 1634-ben figyelte meg az alábbiakat:

„Május havának huszonegyedik napján, pünkösd előtti szombaton átmentem Narva orosz negyedébe, hogy megfigyeljem, hogyan emlékeznek meg az oroszok elhunyt és eltemetett hozzátartozóikról. A temető tele volt orosz asszonyokkal, akik szépen hímzett, tarka keszkenőket tere-

⁶⁴ Vakarelszki, 1935. 440.

⁶⁵ Vaszileva, 1971. Kézirat, Kandidátusi disszertáció. 129—130.

gettek a sírokra és sírkövekre, azokra három-négy hosszú fánkkal és piroggal, két-három szárított hallal és festett tojásokkal megrakott tálakat helyeztek. Némelyek álltak, mások meg térdepeltek a sírok előtt, torkuk szakadtából jajveszékeltek, ordítottak és kérdéseket intéztek a halottakhoz (erről majd bővebben szólunk a temetkezési szertartásokkal kapcsolatban). Ha ismerős járt arra, elbeszélgettek vele, még nevetgéltek is, de amikor továbbállt, újból rázendítettek a jajveszékelésre. Két szolga kíséretében egy pap járt-kelt közöttük füstölővel a kezében, melybe időnként viaszdarabkákat dobott, és tömjénfüstöt eregetett a sírokra, miközben néhány szót is elrebegett. Az asszonyok sorra felmondták a pópának (így nevezeik papjaikat) elhunyt rokonaik nevét, akik közül egyik-másik talán már tíz éve is ott nyugodott, mások egy könyvből olvasták ki a neveket, és voltak, akik a szolgálkkal olvastatták fel, a pópának pedig el kellett ismételnie a neveket; az asszonyok sűrű keresztvetés közben hajlongtak a pápa előtt, aki feléjük is meglóbálta a füstölőt.

Az asszonyok ide-oda ráncigálták a pópát, mindegyik azt akarta, hogy az ő halottját részesítse előnyben. Midőn véget ért a tömjénezés és imádkozás, amit a pápa szórakozott arckifejezéssel, különösebb áhitat nélkül végzett, az asszony egy rézpénzt adott neki, azaz egy hatost holsteini, vagyis hat pfenniget meisseni pénzben. A kalácsot és a tojásokat a pap szolgálái szedték össze, néhányat szétosztottak köztünk, bámészkodó németek közt, mi pedig később odaadtuk mindet a szegény gyermekeknek.”⁶⁶

Olearius plasztikus, minden apró részletre kiterjedő leírása igen jó kiindulási alapot nyújt a szokások mai kutatóinak. Ju. M. Szokolov, aki szintén jól ismerte Olearius leírását, többek között arra is felhívja figyelmünket, hogy a temetés tragikus

⁶⁶ Olearius, 1969. 23—24.

motívumai, mint a siratás, számbavétel, fájdalom, mennyire ötvöződnek a kirobbanó, féktelen vigadozás megnyilvánulásaival. Az élők ugyanis ily módon akarnak vigalmat, örömet szerezni a megholtak számára. Az egyház — írja Szokolov — megtartva a kereszténység előtti őskultusz maradványait a halottak emlékünnepeinek szertartásaiban, igyekezett keresztény színezetet adni a szokásoknak.⁶⁷

Ismétlések elkerülése végett csak összevontan idézzük D. Zelenin és Szokolov idevágó ismertetését, amelyekből világosan kitűnik, hogy az orosz közösségi halotti emlékűnepek — egy nap eltéréssel — megegyeznek a területünkön is meglevőkkel. Az egynapos eltérés a ružičalo időpontjára vonatkozik, amely nem hétfőn, hanem kedden — *radunica* néven ismeretes.⁶⁸

A brassói románok húsvét másnapján szokásos *pomanája* is nagyon sok rokon vonást mutat ismertetett anyagunkkal. E napon ebéd után keresik fel a temetőt, pálinkát vagy bort, vagy egy üres korsót, kalácsot és piros tojást visznek magukkal. Kis gödröt ásna a rokon sírjánál, azt pálinkával megöntözik, majd ismét befödik földdel, s a temetőbe vitt élelmet, italt pénz kíséretében a befödött gödörre helyezik. A pálinkaöntözés a halott szomjának csillapításáért történik. A délutáni vecsernye után a lelkész minden sírnál imádkozik, megszenteli és megfüstöli azokat. A szertartás végén a magukkal vitt élelemmel, piros tojással, korsóval és pénzzel megajándékozzák a papot. Az italt és az egyéb megmaradt ételt kiosztják a szegények között.⁶⁹

Beluleszko Sándor is említi, hogy mind a román *pomanánál*, mind pedig a húsvét hétfőjéhez egy hétre eső kis húsvétkor, az

⁶⁷ Szokolov, 1941. 131—132.

⁶⁸ Zelenin, 1927. 332., Szokolov, 1941. 131.

⁶⁹ Molnár Viktor, 1890. 23—24.

elhunytak sirján egyéb ételek és italok között ott található a piros tojás. Hangsúlyozza a továbbiakban, hogy „hasonló szokást ismernek szerbjeink” is.⁷⁰

Nem kívánunk még több összehasonlító példát is felsorakoztatni. Ugyanakkor elengedhetetlennek tartottuk anyagunk közelebbi összefüggéseinek felvillantását. Hiszen a tipológiai egyezéseken túlmenően, e szokások genetikai kapcsolatának a kérdése is felvetődik, illetve néhány szokáselem tekintetében már bizonyítást is nyert.

Végezetül néhány olyan — általunk alapvetőnek tartott s ez idő szerint megoldatlan — kérdést szeretnék felvetni, amelyeket az eddigiekben áttekintett anyag tár elénk.

Legelső helyen emlitenénk az asszonyok központi szerepét ezekben a szertartásokban, amelyet Oleariustól kezdve napjainkig több megfigyelő is feljegyzett a kelet-európai és balkáni népeknél, s amely ma is jellemző a Buda környéki szerb lakosságra.

A görögkeleti egyháznak munkámban több helyütt említett befogadó-konzerváló, illetve tiltó-sorvasztó szerepe és hatása a szokások változó-alakuló életére, ugyancsak figyelmet keltő kérdés.

A kutató érdeklődését mindenképpen felkelti a betelepülés során különböző helyekről származó szerb lakosság lokális vonásokkal színezett szokásainak az összemosódása, egységesülése, az új, mai lakóhelyen. A rendelkezésünkre álló adatok alapján ezt az integrálódást a múlt század utolsó évtizedeitől intenzív folyamatnak minősíthetjük.

⁷⁰ Beluleszko, 1905. 114.

VII. A GAZDASÁGI ÉLET SZOKÁSAI

A gazdasági élet szokásai közül két különböző típusú szokást mutatunk be a magyarországi délszlávok két csoportjánál.

I. MARHASZENTELÉS

Az elmúlt idők parasztembere háziállatainak betegségétől, dögvéztől való óvása érdekében különféle, racionális és irracionális cselekményeket hajtott végre. A bajelhárító tevékenység során sokszor a mágikus praktikák kerültek előtérbe. A víz mellett a tűznek, valamint a tűz melléktermékeinek — parázsának, hamujának, füstjének és a koromnak — e célból történő felhasználása általánosnak mondható nem csupán Európában, de világszerte. A tűz tisztító, gyógyító erejébe vetett hit — amely emberre és állatra egyaránt érvényes — egyidős lehet az első tűznyeréssel. Nem véletlen, hogy minden népnél megtalálhatók a tűz eredetével foglalkozó mondák, amelyek többségében az emberek az istenektől szerzik, illetve lopják el a tüzet. Gondoljunk csak a legismertebbre: a görög mondára, amely szerint Prométheusz Zeusztól loptas el a tüzet.¹

¹ A szerb néphagyománybeli változata a Szent Száva nevéhez köti a tűz ellopását az „anatémáktól”, akik elől kőbe rejti a megszerzett tüzet. Srpski mitološki rečnik, 1970. 55.

Az állatok gyógyításában különösen a napfordulók tűzének, továbbá az úgynevezett új tűznek, valamint a füstölésnek tulajdonítottak nagy jelentőséget.²

A nyári napforduló idején gyújtott Szent Iván-tűzéhez hazánk magyar és nemzetiségi területein, valamint szomszéd népeinek körében is számos állatvédő hiedelem kapcsolódott.

A Somogy megyei Mozsgón például az Iván-napi tűz *paraszából* tettek a sertések eledelébe, hogy megvédje őket a dögvésztől. Továbbá a „Szent Iván-tűz *kormával* felzavart vízből” kapták a mozsgói csirkék, kacsák a kukoricát, hogy jó tojósok legyenek — írja Bellosics Bálint.³ Kálmány Lajos pedig arról tudósít bennünket a múlt század végén, hogy Szeged környékén az állatokat azért vezetik át a tűzön, hogy azok ne legyenek férgek és tetvesek.⁴

A bácskai szerbek a virágkoszorúkkal és csöngőkkel feldíszített marhát a tűzhöz hajtották, ott szájukat felnyitották és a tűz lángja felé tartották, hogy mindenféle betegségtől megóvják őket.

A német új tűz,⁵ vagy a szerbhórvát *élő tűz*,⁶ amelynek változatai ismertek az orosz, cseh, angol stb. anyagban is, a Szent Iván-ihoz hasonló funkciót töltötte be, csupán ideje váltakozott. Az új tűz csiholása, amelyet rendszerint két fadarab összedörzsölésével végeztek, vidékenként és országonként eltérő előírások szerint ment végbe. Baranya megye hegyháti járásában azt tartották, hogy a tűzcsiholás csak akkor sikerülhet, ha a kipattanó szikrát egy még ártatlan,

² Bellosics, 1902. 120—123. A téma részletes kifejtését l. Trojanović, 1930.

³ Bellosics, 1902. 121.

⁴ Kálmány, 1881. I. 111.

⁵ A német „Notfeuer” nem volt időhöz kötve, akkor gyújtották meg, ha marhavész pusztított. (Bellosics, 1902. 121.).

⁶ Karadžić „živi oganj” néven említi. Karadžić, 1852. 158., de „živa vatra” néven is közismert. Srpski mitološki rečnik, 1970. 56.).

serdülő korú fiú fogja fel száraz taplóval. Jugoszlávia egyes vidékein az előbb már említett élő tűz csiholása ikrek vagy azonos nevű emberek feladata volt, s az a hiedelem fűződött hozzá, hogy ha e tűz széndarabjaival bekenik az állatokat, vagy paraszából itatóvizükbe helyeznek, úgy elkerülhetnek mindennemű betegséget. Ismeretes, hogy Szerbiában több helyen az állatok védelme érdekében külön alagutakat ástak s azokon hajtották keresztül a szarvasmarhákat az élő tűz csiholásának idején.⁷

A Buda környéki szerbek marhaszentelés (*svećenje marve*) néven ismert ünnepéről az egyik első híradás T. Djordjević tollából származik 1909-ből. Megfigyeléseit szó szerinti fordításban idézzük: „Marhaszentelés. Izbégen Szent Petka napján, Lórévén pedig Nagyboldogasszony utáni napon szokásos a marhaszentelés. Istentisztelet után a parasztemberek kihajtják marháikat a kereszthez. (Magyaráztképpen hozzáfűzi: minden faluban a falu közepén áll egy-egy kereszt. Lórévén van egy a faluban, egy pedig a mezőn. Ehhez a másodikhoz mennek ki az emberek Szent György-napkor, körmenettel.) Mindenki visz magával hazulról egy csészében vagy pohárban sót, amelybe viaszgyertyát helyez. A pap megszenteli a vizet és meghinti vele az állatokat. Lórévén ezen a napon lakomát is tartanak, míg Izbégen ez nem szokásos.”⁸

T. Djordjević hetven esztendő előtti rövid feljegyzéseit vessük össze saját újabb gyűjtési adatainkkal.⁹

Pomázon esztendőnként kétszer: a Makkabeusok — Makavejn — helyi dialektus szerint Makivija (augusztus 14.) és Dömötör-napján (november 8.) tartották meg a marhaszentelést. Közülük a Dömötör-napi a régmúlt időben

⁷ Srpski mitološki rečnik, 1970. 56.

⁸ Djordjević, 1921. 141.

⁹ A téma részletesebb kifejtését l. Kiss M. 1978. 121—122.

gyökerezik, míg a Makavejn-napi egy pusztító dögvész alkalmával a lakosság által vállalt, úgynevezett *fogadott ünnep*. A fogadott ünnep fogalmára nem szükséges kitérnem, mert az a magyar anyagban is jól ismert.

Maga az ünnepi aktus a következőképpen zajlott le. Az ünnepek előnapján rendbe tették a jószágot, megmosták szarvukat, farkukat, és még éjjel is vigyáztak rájuk, hogy össze ne piszkolják magukat. Másnap reggel minden családból elment valaki a templomba a hajnali misére (jutrenjére) sőt szenteltetni. Vittek magukkal egy-egy csésze vagy tányér sőt, amibe bazsalikomot és egyéb más tarka virágot is tettek, hogy a szentelés után megismerjék, melyik kié volt. A jutrenje végeztével a pappal együtt elmentek a templomból a piactéri szerb kereszthez — későbbi időben már csak a templom elé —, ahol a tulajdonosok sorra elhajtották ökreiket, teheneiket, borjaikat, hogy a pap megszentelje (da pop sveti) és megfüstölje (okadi) őket.

A módosabb, nagyobb állatállománnyal rendelkező gazdák már nem személyesen hajtották, hanem béreseikkel hajtatták szentelésre az állataikat. A hajtók virágot is tűztek kalapjuk mellé. Többen az ökrök szarvát is feldíszítették virággal vagy pedig kolompot tettek az állatok nyakába. Ezen a napon az állatokat nem dolgoztatták a gazdáik, illetve gondozóik pihenéssel, az állatok egészségére való ivással töltötték idejüket.

Hasonlóképpen zajlott le a marhaszentelés a bánsági héráknál is, amit ők *marvenska slava* névvel illetnek. Ezen az ünnepen körmenettel kivonultak a legelőre, ahol a keresztnél történt meg a szertartás. A körmenettel megkerülvén a falut, a kereszthez mentek, ahol az állatok már várták őket. A körmenet mellett elhajtották az összes jószágot: kecskéket, birkákat, teheneket, a legények pedig lovakon követték őket, amelyeket előzőleg megfürösztöttek és feldíszítettek virággal.

A pap szenteltvízzel meghintette az állatokat, megáldotta őket, majd kezdetét vette a vigalom. A tanyásgazdák vagy az állatok tulajdonosainak pénzbeli hozzájárulásával rendezték meg a vendégeskedést.¹⁰

Pomázon a marhaszentelés a század első évtizedeiben még szokásban volt. Később az állatokat már nem hajtották szentelésre, csupán sőt szenteltettek ezen a napon a templomban, amit otthon megnyalattak vagy kenyérre hintve meg-etették az állatokkal. Nem is szükséges külön hangsúlyozni, hogy a sózás ténye az irracionális szokásokon belül a racionalitást képviseli. Némelyek szenteltvizet is vittek haza a templomból, amiben megmártották a bazsalikomot, s otthon maguk szentelték meg a jószágot. A Csepel-szigeti Lóréven, ahol a félreeső település földművelő-állattartó lakossága jobban megmaradt az ősi paraszti életformában, hosszabb ideig élt — szinte a 40-es évek végéig — a marhaszentelés szokásának archaikus formája.

Analitikus vizsgálat esetén azonnal szembetűnik a két, korábban hasonló társadalmi-gazdasági struktúrájú közösség azonos szokásának fejlődése közötti eltérés. A kérdés most már az: a) mi ennek a fejlődési divergenciának az oka, és b) milyen folyamatbeli eltérések mutatkoznak a két említett helységben külön-külön?

A lényeget a következőkben foglalhatjuk össze. Pomáz lakossága — a Budapest körzetében kifejlődött nagyipar hatósugarába esvén — az állattenyésztésről áttért az ipari munkásság igényeit kielégítő gyümölcs- és zöldségtermelésre, majd maga is az iparba szívozott fel munkaerőként. Ez a

¹⁰ Banatske Here, 1958. 295. — A vonatkozó irodalmat l. Trojanović, 1930. — Az egykori „živa vatra” emléanyagát véli felfedezni Antonijević napjainkban az Aleksinac környéki Morava menti falvak állatokkal kapcsolatos egyes szokásaiban (Antonijević, 1971. 205.).

folyamat nagyjából végbement az I. világháborúig, s ezzel párhuzamosan lejártszódot a marhaszentelés archaikus — ha úgy tetszik: eredeti — formájának evolúciója, illetve teljes eltűnése. A folyamatból egyedüli momentumként hadd említsük meg, hogy a szokással kapcsolatban mennyire árulkodó a lakosság módosabb rétegének az a magatartása, hogy nem magá, hanem csupán bérese képviseli a szertartás lebonyolításában, tehát már tudati szinten mutatkozik a megváltozott viszonyulás. Lórévről, ebből a pár száz lakosú félreeső és az élet hullámverésének kevésbé kitett hagyományörző községből hasonló adattal nem rendelkezünk. A szokást azonban az 1940-es években itt is megszüntette a gazdasági-szellemi színvonalemelkedés és a termelési struktúra gyökeres megváltozása.

2. PRELO — FONÓ

A társas, közösségi szokások között jelentős helyet foglalnak el a *fonók*, amelyek közül a bajai és a Baja környéki bunyevácok *prelo* néven ismert összejövedele külön figyelmet is érdemel, mert sajátos formái alakultak ki fejlődésének különböző fokozatain.

Az autarkia törekvő egykori parasztgazdaságok munkaszervezetében külön jelentősége volt mind a férfi, mind a nő munkának. A női munkának fontos része volt az öltözködéshez szükséges ruhadarabok előállítás a fonál sodrásától kezdve a kelme megszövéséig, megvarrásáig. Így lényegét tekintve a fonó komoly munkaalkalom volt, s mint ilyen, a paraszti hétköznapiak szerves tartozéka. De a munka jellegéből fakadóan — hiszen a fonás nem tartozik a legnehezebb fizikai munkák sorába — egyúttal jó alkalom a közös szórakozásra is. A fonó a társas munkáknak abba a

csoportjába sorolódik, ahol a résztvevők saját maguknak dolgoznak.

A fonóknak sokféle változatát ismerjük. A családi formákon kívül megvoltak a különböző korosztályoknak — a lányoknak, a menyecskéknek és az idősebb asszonyoknak is — a maguk társas fonóösszejövetelei. A lányok fonóinak elmaradhatatlan látogatói voltak a legények. Se szeri, se száma a fonóbeli nótáknak, társasjátékoknak és tréfáknak. Ez a körülmény a szokás későbbi életének, alakulásának ki is jelölte az útját.

A termeléssel egybekötött vidám összejövetel első fokon egy *családi*, majd pedig egy szélesebb körű közösségi dramatikus szokás, az úgynevezett *veliko prelo* kategóriájába csapott át. Lássuk részletesebben is a fejlődés egyes fokainak a mibenlétét.

Az eredeti „termelő” prelo a Baja környéki bunyevác lakosság körében speciális családi vigalomná vált, amelyet a család rendezett meg férjhez adott lányai részére. Egykor úgy mondták, hogy a lány férjhezmenetelkor kevesebb hozománnyal is beéri, „de megköveteli, hogy tőle a karácsonyi és húsvéti kalácsot, valamint az évenkénti prelót meg ne tagadják”. Ágról szakadt menyecskének tartották azt, akinek ezekben része nem volt. A menyecskét a prelóba férje családjának nőtagjai kísérték el, de az ebéden a férje is jelen volt. Házasságának első évében nem maradhatott el a vendégségből a fiatalasszony apósa és anyósa sem. A századforduló előtt ebben a megrendezett prelóban még a fonásnak is szerepe volt. Minthogy a vendégeskedés télen a nappali órák munkaidejében történt, ebéd után körülülték a kályhát és tréfás társalgás, mesélés közben fonogattak. Századunk első évtizedeiben az összejövetel prelo elnevezése már inkább csak az egykori társas munka meglétére utal, mert fonásról ekkor már szó sem volt. Az ebédet fonás nélküli

multság és kólózás követte. Íratlan szabálya volt a prelónak, hogy abból a menyecskének kendőt vagy más hasonló ajándékot kellett hazavinnie. Még régebben ilyenkor vitte haza az új menyecske a kelengyét.¹¹

Ezekből a családi társas fonó-összejöveletekből a XIX. század végén, a XX. század elején kialakult egy szélesebb, nagyobb közösséget érintő énekes, zenés, táncos multság, amely veliko prelo, vagy veliko bunjevačko prelo néven vált ismertté.¹² Teza Zomborac visszaemlékezése alapján a Markulin—Petrekanić szerzőpáros vetette papírra az 1909. évi bácsalmási prelót. Ezen a fonómultságon részt vett a lakosság apraja-nagyja. A prelo rendszerint énekléssel és a *bećaracok* táncolásával kezdődött, amelyeket akkor *šalaj-dalomnak* neveztek (rövid mulató nóták). Ez a tánc később átalakult nagy bunjevác kólóvá, hogy azután kivilágoskivirradatig váltsák egymást a különböző énekek és táncok. Éjfélről egyórás szünet következett, ekkor szolgálták fel a borjúpaprikást és a frissen sütött fánkot. A táncmultság legjobb táncosnője ajándékban részesült, amely a hagyományoknak megfelelően ekkor is selymekendőből és selyemből állott.¹³ Baján napjainkban is minden évben megrendezik ezt a múlt század végétől ismert hagyományos veliko prelót, amelynek időpontja egybeesik a farsanggal. A veliko prelók jó alkalmai az egykori folklór alkotások felelevenítésének, megőrzésének.

¹¹ Frankl, 1896. 388—395., Bellosics, 1909. 405—406.

¹² A nagy prelo szokásának változására rámutat már Frankl, 1896. 391—392., továbbá Bellosics, 1909. 406. Ugyanakkor érdemes megjegyeznünk, hogy pl. Danica S. Janković a szabadkai, zombori, bajmoki (Jugoszlávia), valamint a garai prelókról szóló híradásakor összefoglalva nem említi azok korábbi termelő-családi változatait (Janković, 1940. 217—219.).

¹³ Markulin—Petrekanić, 1977. 185—187.

A bemutatott fonó szerkezetének alakulásában tehát három fokozatot figyelhetünk meg: a) első fokon családi munkaalkalom, amelynek kísérőjelensége a szórakozás; b) másodfokon olyan családi multság, amit valakinek a tiszteletére rendeznek meg, de még kísérőjelensége lehet a munka; c) harmadik fokozatán teljesen leválik róla elsődleges funkciója: az, hogy társas munkavégzési alkalom volt egykor. Ebből a legutóbbi fejlődési fokozatból jött létre azután a társadalmi igények alapján a veliko prelo multság.

VIII. A SZOKÁSOK ALAKULÁSA

Jelen fejezetben megkísérlem a hazai délszláv lakosság eddig bemutatott szokáshagyományainak és a megfelelő balkáni szokásjelenségek alakulásának néhány jellegzetes tendenciáját meghatározni. Eközben figyelmet fordítok olyan belső okokra, amelyek az alakulások, változások lényegét és irányát befolyásolják — mint amilyen pl. az integrálódás,¹ az affinitás² stb. A szokásalakulások törvényszerűségeinek hátterében szinte mindenütt ott találjuk ezeket a jelenségeket, amelyek nem is egymástól függetlenül, hanem egymással kölcsönhatásban — alakítva-alakulva — fejtik ki hatásukat.

Ismeretes, hogy a szokások — bár lassan, de folyamatosan változó — szerkezete igen régi összetevő elemeket képes tovább éltetni vagy megújítani, illetve elsorvasztani vagy

¹ A fogalom nem ismeretlen a néprajzi szakirodalomban, mégis érdemes idéznünk azt a tömörített megfogalmazását, amelyet a Néprajzi Lexikon közöl: „kulturális folyamat, amelyben a kultúra elemei egymáshoz igazodnak, összekapcsolódnak, egységesülnek, és a folyamat eredményeként azt a benyomást keltik, mintha egységes elv szerint szerveződtek volna össze. A kultúra teljes integrációjáról nem beszélhetünk, mert ezzel egyidejűleg hat minden kultúrában a differenciálódás folyamata is. A két, a kultúra egésze és részei, ill. a résznek egymás közötti kapcsolatából fakadó, egymást átható folyamat következtében a kultúrák integráltsága különböző mértékű.” Néprajzi Lexikon II. (Sárkány) Bp. 1979. 632. — Uo. a további válogatott irodalmat, valamint Kiss M. 1982/c 77—80.

² A fogalom megnevezése és első leírása Ortutay Gyulától származik (Ortutay, 1959. 195—238.). Vö. továbbá Kriza I. 1965. 221—242., Voigt, 1966. 136—138., Kiss M. 1982/d 515—518.

elejteni. Ezek a folyamatok leginkább megragadhatók a feljegyzések által már történetivé vált szokásanyagban, de a ma is élő — vagy még ismert — hagyományban is figyelemmel kísérhetők a változás irányai.

Hadrovics László korábbi kutatásaiból tudjuk, hogy a XVIII. század közepére vonatkozó adatok szerint a Magyarországon élő pravoszláv szerbeknek évente 170 ünnepnapja volt a vasárnapokkal együtt.³ Ebből az következik, hogy feltehetően mindegyik ünnepnaphoz kialakult szokások fűződtek (mind egyháziak, mind világiak). Amint azonban az egyház és a közigazgatás tilalmai, valamint a műveltség spontán szelekciója következtében az ünnepek száma egyre fogyott, úgy a hozzájuk fűződő cselekmények, hiedelmek, dramatikus szokások stb. a még ünnepként megmaradt napokra koncentrálódtak. A megszűnt ünnepnapok szokásai elveszítve naptári rögzítettségüket, szinte szabadon csapódhattak a megelőző vagy az őket követő ünnepnapok szokásaihoz. Ez a jelenség nyilvánvalóan kimeríti már az integrálódás fogalmát.

Mivel az integrálódás összetett folyamat, természetes, hogy különféle belső irányú mozgások figyelhetők meg benne. A legegyszerűsebb vonalú integrálódási mozgásnak azt az esetet tarthatjuk, amikor egy ünnep szokásrendje más, megszűnőben lévő ünnep szokáselemeiből olvaszt magába egyes elemeket. Ezt akár *vertikális* irányú integrálódásnak is nevezhetnénk, szemben a *horizontális* integrálódás folyamatával, amikor pl. eredetileg csak egy, szélső esetben néhány ünnepnap tárgyi kelléke, pl. a koljivo, egyéb ünnepi alkalmak attribútumává is válik. Magának a folyamatnak a megvilágítására a következőkben néhány távolabbi és közelebbi konkrét példát szeretnék felhozni.

³ Hadrovics, 1944. 47.

Az általunk vertikális irányú integrálódásnak nevezett folyamatra példaként említhetjük a pünkösdi királynő-kraljice-járás szokásának felszívódását a szent György-nap szokásrendjébe. M. Zlatanović Vranje környéki megfigyeléseiből ismerhetjük meg a legplasztikusabban.⁴ Közzolt adataiból kitűnik, hogy a pünkösdi királynőjárás dalait pl. az ún. kraljička-énekeket itt Szent György-napkor éneklék, és a szokást is ekkor gyakorolják. Mindez azt bizonyítja, hogy itt a Szent György-nap a szokások gyakorlásának kikristályosodási pontja.

A szokás énekanyagát Szent György-nap előtt 15—30 nappal kezdik tanulni és begyakorolni.

Az összehasonlítás szempontjából különösen érdekes, hogy Zlatanović 1970—1971-ben végzett gyűjtései alkalmával olyan új keletű kraljička énekszövegeket is feljegyzett, amelyek híven tükrözik a legújabb gazdasági-társadalmi változást: nemcsak a falu hagyományos régi alakjaihoz szólnak, mint a gazda, bíró, kanász stb., hanem a gyári munkán dolgozó személyhez is kapcsolódik rítusszöveg, s ezek az énekek a jelen korig élő gyakorlatban kapnak helyet. A kraljicák Szent György-nap (Djurdjev-dan, máj. 6.) reggelén indulnak el háztól házig és énekelnek a házigazdának, háziasszonynak, házbelieknek, a fentebb említett személyeknek — így a gyári munkásnak is! —, méheknek, juhoknak stb. Igen sok énekben említésre kerül Sv. Djurdje, Djurdjev-dan, a György-napi bárány, a György-napi tej, a zöld koszorú „od svakojako bilje” — „mindenféle növényből”. Mindegyik versszakot először az első pár kraljica éneklék, majd utánuk ismétlik a hátrább jövők. A szövegek Vranje környékén 8, illetve 7 szótagúak. Azok a lányok, akik már részt vesznek kraljice-járásban, a náluk serdületlenebb korhoz tartozó

⁴ Zlatanović, 1971.

lazarice-járásban többé nem vehetnek részt, de kraljicék lehetnek férjhezmenésükig.

A legidősebb emberek emlékezete szerint Szent György-nap (Djurdjev-dan) kora reggelétől naplementéig énekelték a György-napi énekeket. Ebből is fogalmat alkothatunk magunknak a szükséges énekrepertoár méreteiről, s az éneklési alkalomnak szívó hatásáról a „kötetlen” dalok felé.⁵

A folklóralkotások alakulásának történeti folyamatában előfordulnak olyan küszöbök, amelyeken túl egy adott ének, mese stb. műfajilag vagy funkcióját tekintve egy másik kategóriába, csoportba lép át. Érdemes néhány konkrét példán keresztül felvillantani, hogy e folyamaton belül miként megy végbe ez az átcsoportosulás.

Magam első ízben 1958-ban Szőregen (Csongrád megye) végzett néprajzi gyűjtésem során találkoztam az alkalomhoz kötött szövegek belső vándorlásának problémájával, amikor feljegyeztem a *Mara devojka* kezdetű ének egy szép változatát, amelyet Iván napján a koszorú fonása közben énekeltek a lányok, de György-napi énekként is számon tartották.⁶ Ugyanakkor a Buda környéki szerbek körében ez a szöveg már alkalomhoz nem kötött lírai dalként volt ismeretes. M. Bošković—Stulli szerint más délszláv nyelvterületről sincs arra adat, hogy rítusénekként is énekelték volna.⁷

Az előbbieken exponált dallam- és szövegmigrációra más ünnepnapok is jó példával szolgálnak, így pl. a Lázár-napi énekek.⁸

⁵ Zlatanović, 1971. 16—17.

⁶ Kiss M. 1971. 131. 133.

⁷ Bošković—Stulli, 1963. 56.

⁸ A szokás magyarországi előfordulásáról a IV. fejezetben szólunk.

A tavaszköszöntő szokások egyik legszínesebb formája a bolgároknál az ún. *lazaruvane* — Lázárkák járása. A *lázárkák* a virágvasárnap előtti szombaton, Lázár szombatján házról házra járó, ünneplőbe öltözött s zöld ágakkal feldíszített lányok, akik minden egyes háznál az ilyen alkalomra előírt rítusénekeket adták elő tánc kíséretében. A Lázár-napi éneket csak Lázár napján szabad énekelni, az ettől való eltérés bűnnek számít.

A Lázár-napi énekek szövege rövid, gyakran kóló jellegű, mint általában a szerelmi dalok; szótagszámuk 5+3, 5+5 vagy 6+6. Tartalmilag hasonlítanak a koleda-énekekhez; gyakori a jókívánság a gyerekek, a lányok, a legények, a menyasszony, a háziasszony stb. számára, s mindegyikben kifejeződik a szerencse, a boldogulás reménye. Igen sok közülük a lányok mielőbbi férjhezmenetelét említi: megszámálhatatlanul sok az olyan szövegvariáns, amely szerelmi témájú lírai, csupán annyi közük van az ünnephez, hogy utalás történik bennük a lazaricák táncolására, és a végén ott van a jókívánság és áldáskérés, s ettől lesznek lazarica-énekké.⁹

Ennél a jelenségnél nem nehéz felismernünk a Lázár-napi énekes-táncos szokás vonzerejét a szerelmi líra szövegei felé, aminek következtében ezek a dalok kvázi „kötött” szövegekké — ha úgy tetszik: rítusénekekké minősülnek át.

Figyelemreméltó, hogy a bolgár területhez legközelebb eső Kelet-Jugoszlávia vidékéről éppen fordított irányú folyamat figyelhető meg. Az egykori Lázár-napi énekek Jugoszlávia keleti részén a legismertebbek, ahonnan több száz ilyen dalnak a feljegyzése származik. Elemzésükkel Vladan Nedić foglalkozott behatóan.¹⁰ Némelyikükben még ott lappanga-

⁹ Arnaudov—Vakarelszki, 1963. 40—46.

¹⁰ Nedić, 1977.

nak — írja Nedić — a pogány kori motívumok, többségükből azonban már „kötetlen” szerelmi dal lett, mint sok egyéb rítus- és szokásdalból. A maga felvetette kérdésre, hogy hogyan történhetett ez, így adja meg a választ: „A szerelmi líra jegyei eleinte alig észrevehetően csak a dalok végénél jelentkeztek. Majd lassanként az előttük lévő versszakokba is átcsaptak. Végül pedig mind jobban szétfeszítve a szöveg régi szerkezetét, az ének elejére törtek. Így idővel az az ének, amely eredetileg egy rítushoz kötődött, tisztán szerelmi dallá vált.¹¹ Hasznosítva most már Nedić szövegelemzési eredményeit, azt mondhatjuk, hogy a Lázár-napi énekek kötöttségének, illetve kötetlenségének módosulási tendenciája ellentétes egymással a bolgár és a jugoszláv gyakorlatban. Ugyanis amíg a bolgár szokásgyakorlatban a Lázár-napja az énekek gyűjtőmedencéje, addig a jugoszlávoknál — különösen Macedóniában a Szent György-napi szokások vonják el más kisebb ünnepek egykori rítusénekeit, illetve a szerelmi-házasító, pogány életörömet sugárzó dalokat.

Az eddig elmondottak némi összegzést tesznek lehetővé: a rítusénekek „kötöttsége”, illetve „kötetlensége” szempontjából igen figyelemre méltó jelenség, hogy a bolgár gyakorlatban a rítusénekeket a nem adekvát alkalomkor tilos énekelni: a „kötetlen” énekeket viszont gyakran bevonják a rítus-repertoárba — amint ezt a Lázár-nap kapcsán korábban említettem.

Az év jeles napjai közül kiemelkedik:

a) a bolgároknál a Lázár-nap,

¹¹ Nedić, 1977. 14—15. E helyütt kell megjegyeznem, hogy a Nedić által felvetett okfejtést az imént idézett Zlatanović legújabb kötetében elfogadhatónak tartja. ily módon a magam és Zlatanović kiemelései egybeesnek és felerősítik egymást (Kiss M. 1982/d 516., Zlatanović, 1982. 11., 13—14.).

b) a szerbeknél a György-nap, amelyek erős vonzást gyakorolnak a „kötetlen” (legtöbbször lírai) énekekre, illetve más, valamilyen oknál fogva halványuló jelentőségű jeles-nap „kötött” rítusénekére.

A nép szertartási szokásaihoz kapcsolódó rítusköltészet előadói azok, akiknek közösségi státusuk még nem stabilizálódott: a házasságkötés előtt álló lányok, legények. Ilyen szempontból a bolgár kalendáriumi rítusköltészet kimondottan leányköltészet.¹²

A rítusénekek „kötetlenségét” előidézheti az alkalom kényszerítő hatásából eredő repertoárgyarapítás, mint pl. a vranjei György-nap esetében láttuk.¹³ Vagyis, ha a tradicionális közösségi kultúrában, annak valamely részén rés, hiány mutatkozik, hordozói a legtermészetesebb gesztussal vesznek át máshonnan kiegészítő elemet, amely azután új szerepében tovább folytatja életét.

Közismert, hogy egy-egy szokáseggyüttes összetett szerkezetében különféle állandósult és változó elem kap helyet egymás mellett. A szerkezeti elemek bonyolult kölcsönhatásban állnak egymással, s éppen ennek következtében egymáshoz való viszonyuk és a szokás struktúrájában elfoglalt helyük is változó lehet. A változás, amely több irányból is bekövetkezhet, sokszor funkciójában ingatja meg az adott szokáselemet, s rajta keresztül hat az egész szokáseggyüttes további fejlődésére, alakulására is.

Jelen esetben ezt a változást a *komikum* oldaláról szeretném megvilágítani. Arra keresném a választ néhány kiragadott példa kapcsán, hogy egy-egy szokáson belül *milyen lehetőségei vannak a komikum megnyilvánulásának*, valamint arra is,

¹² Zsivkov, 1977. 59., vö. Levinton hasonló típusú kutatásaival (Levinton, 1979. 172—178.).

¹³ Zlatanović, 1971. 16—17.

hogy addig korántsem komikus töltésű szokáselem komikussá válása után funkcionálisan milyen szerepet tölthet be a későbbiek során.¹⁴

Délszláv lakosságú településeinken fontos alakja az újévi-karácsonyi szokáseggyüttesnek a karácsonyi első látogató, a polaženik.¹⁵ Az egyes családok meglátogatásának fő célja a család részére a szerencse, a jó termés biztosítása a következő esztendőre. Fentiek biztosítása érdekében különféle cselekményeket kell végrehajtania, amelyek vidékenként változó formát mutatnak. Sok helyütt a leglényegesebb mozzanatok közé sorolódik az, hogy pl. sokat egyen. Bátyán a polaženiknek babot kell fogyasztani a tojáshozam biztosítása érdekében. Ugyanis az a hiedelem járja, hogy ahány szem babot elfogyaszt, ugyanolyan számú tojást fognak tojni a tyúkok.¹⁶ A bab elfogyasztása igen attraktív módon történik: a polaženiknek szemenként villára szúrva kell ennie a babot, hogy a család tagjai az evés ideje alatt számolhassák a babszemek mennyiségét. A kialakuló szituációban az egyébként korántsem nevetséges figura — hiszen a karácsonyi

¹⁴ A komikum és humor megnyilvánulásai a folklórban részletesen foglalkozik az Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához I. c. tanulmánygyűjtemény (1977), amely gazdag bibliográfiát közöl a témához: 15., 25—27., 40—41., 52—54., 82—85., 89., 95—96., 103., 110., 120—121., 132—133., 139—140., 154., 162., 196., 202., 209., 221—222., valamint Kiss M. 1977. 134—139.

¹⁵ A polaženik, polažajnik alakjával részletesen foglalkoztam a III. fejezetben, itt csupán néhány alapvető munkát említhetek meg: Karadžić, 1852. 533. és 1898. 533., Schneeweis, 1925. 75—81., Bogatirjov, 1933—1934. 107—144., 212—273., Gavazzi, 1939. II. 50—53., Manga, 1948. 94—102., Drobnjaković, 1960. 185—186., Srpski mitološki rečnik, 1970. 238—241., Kulišić, 1970. 115—135., Kuret, 1970. IV. 59—50. stb.

¹⁶ „A karácsonyi babból a tyúkok is kaptak, hogy jó tojók legyenek.” (Fehér, 1975. 110.).

első látogatóról van szó — cselekményének formai (nem tartalmi) megoldása miatt válik komikussá.

Egy másik példa. Délszláv népcsoportjaink lakodalmi szokásaiban kimagasló szerepet játszik a *koma* (kum) személye. Ez egy csöppet sem meglepő, mert tudjuk, hogy a komaság a műrokonság más formái mellett a legrégebb társadalmi intézmények közé sorolódik.

A komaság intézményének történeti mélységét a Buda környéki szerbeknél igen régi adatok bizonyítják. Például Pomázon a Rajković és Golub családok egymás közötti komasága az 1800-as évre megy vissza, a Pandur és Petromarkov családok komasága pedig százszentendős. E történeti mélységet számos helyi kifejezés is alátámasztja: „Kod nas kumstvo postoji od starina” (Nálunk a komaság régi időkben létezik), „staro kumstvo” (régii komaság), „staro — nije nafriško” (régii — nem új keletű), „Ja imam kumstvo stogodisnje” (nekem százszentendős komaságom van) stb.

Komája mindig a férjnek van, a menyasszonynak násznagya, „stari svat” vagy „starenko”, ez utóbbi funkció nem öröklődik, „venčano i kršteno kumstvo”, és mindig öröklődik. Egyik adatközlőm megfogalmazása szerint: „Tek kum je kum. Ili krsti, ili venča tek kum je.” (A koma az koma. Akár kereszttel, akár esket, csak koma.¹⁷)

A koma személyét a lakodalom minden egyes fázisában a legnagyobb tisztelet övezi, s e tiszteletnyilvánításnak speciális külső jegyei vannak, pl. a komát mindig a fő helyre kell ültetni, a komának „udvarolni” (azaz kedveskedni) kell s lesni minden kívánságát és parancsát. Témánk szempontjából különösen lényeges az a momentum, hogy a lakodalmi ebéd és az azt követő táncmulatság ideje alatt

¹⁷ Saját gyűjtés, Pomáz. 1972.

látványosan *párnára ültetik*¹⁸ a komát, s vele együtt a lakodalom több, rang szerinti kimagasló vendégét is, így a komaasszonyt (kuma), a násznagyot (starenko vagy stari svat) és a násznagy feleségét (starenkinica). Érdemes szó szerint is idéznünk gyűjtésünkéből adatközlőnk szavait: „Oni su u gornje čelo seli, uvek su oni bili prvi počašćeni, jer su oni bili uzdignuti, što su oni bili najveći gosti: kum, starenko, kuma i starenkinica”. (Ők az asztalfőnél ültek, mindig őket kínálták először, mert ők ültek magasan, mert ők voltak a legnagyobb vendégek: a koma, a násznagy, a komaasszony és a násznagyné.¹⁹) „Kade dodju sa(z) venčanja iz crkve to im je čast da sedne na jastuk. To je u mladinoj kući — celo vreme dok su tamo, sedu. Kum i starenko su prvi gosti njeni.” (Amikor eljönnek az esküvőről a templomból, avval tisztelik meg, hogy párnára ültetik. Ez a menyasszony házában van, amíg ott vannak egész idő alatt ott ülnek. A koma és a násznagy az ő első vendégei.²⁰) A párnákról tudni kell, hogy azok vadonatúj párnák voltak, a menyasszony hozományából valók. Nyáron rendszerint az udvaron ebédeltek, és ott tartották a táncmulatságot is. S most következik az a fordulat, ami menthetetlenül komikus helyzetbe sodorja a lakodalom legelőkelőbb vendégeit: a sokszor tikkasztó nyári melegben tollpárnán ülve kell végigszenvedniük a további

¹⁸ A párnára ültetés mozzanatával más aspektusú vizsgálat során részletesebben is foglalkoztam: Kiss M. 1977. 143—147.

¹⁹ Saját gyűjtés. Pomáz., 1972.

²⁰ Saját gyűjtés. Csobánka, 1972. — E helyütt kell megemlítenem, hogy a lakodalom fő vendégeinek, így a komának a párnára ültetése más délszláv településeken is ismert. Például Zomborban (Jugoszlávia), amikor a koma és a vőlegény a lányos házhoz hajtát, a kocsin párnán ülnek; a lakodalom végeztével pedig, mielőtt szétszélednének a vendégek, az udvarra párnát visznek ki s arra ültetik a komát, körülötte pedig járják a kólót. Végül kihúzzák alóla a párnát és szétrepesztik (Dimitrijević, 1969—70. 92—93.).

események lefolyását, kiteve magukat az arrajárók humoros, élcelődő megjegyzéseinek, ugyanis az arramenők már messziről láthatták őket. Ismét idézem egyik pomázi adatközlőm szavait: „To se zna iz daleka kad ideš, ono je kum, ono je stari svat — pošto vidiš da sedu na jastuk(i)ma”. (Azt már messziről tudni, hogy ez a koma, ez a násznagy, mert látod, hogy párnákon ülnek.²¹⁾

Harmadik példánkat a téli ünnepkörből merítettük. Magyarországon a Duna-menti délszláv lakosság körében őrződött meg legtovább a *koledálás*.²² A koledálás amellett, hogy a köszöntőszerű népszokások egyik legősibb formája, sajátos helyi változatokban fordul elő. A Dusnokon legtovább megőrződött szokás kisebb megszakításokkal egészen 1948-ig gyakorlatban volt.²³ Azoknak az adatközlőknek az elmondása alapján, akik egykor cselekvő részesei voltak a szokásnak, viszonylag elég plasztikusan bontakozott ki előttünk a koledálás néhány, különösen atmoszférát teremtő mozzanata is. Rendjén való volt, hogy a meglátogatott családok a jókívánságok fejében, amelyeket énekszövegekben mondtak el, bőségesen megjutalmazták a koledárokat. Az adományokat tarisznyahordozó (*torbanoša*) gyerekek vitték a koledárok nyomában. A szokás mágikus erejébe vetett hit azt diktálta a meglátogatott családoknak, hogy a koledárokat lehetőségeikhez képest gazdagon ajándékozzák meg. Bemutatandó példánk éppen a szokásnak ehhez a momentumához kapcsolódik. Mit tesznek a koledárok akkor, ha nem fogadják őket a háziak és nem kapnak semmit?

²¹ Saját gyűjtés. 1972.

²² A koledára vonatkozóan l. a III. fejezetet és a vonatkozó jegyzetanyagot, valamint a Függelékben közölt énekeket.

²³ Részletesebben l. Kiss M. 1978., valamint a III. fejezetet és a Függelékben közölt koledaénekeket.

Ilyenkor az történik, hogy a ház végébe gyűlve vagy kiállva az utcasarokra torkuszkodtából eléneklik a *Jadovannak* nevezett (Ó, én szegény) éneket. A párbeszédes felépítésű szövegben az énekes azon kesereg, hogy elhagyta a felesége, mert nem tudott neki zöld szoknyát venni a városban. A párbeszéd másik szereplője több kérdés után arra kíváncsi, miért nem kért kölcsön pénzt a komától. Mire a válasz: hiszen annak egy darab kenyere sincs, nemhogy ajándékra adhatna kölcsön. Az ének befejeztével a koledárok végső poénként teli torokból „kikiabálják” a falunak, hogy ettől a családtól semmit sem kaptak, üres kézzel engedték el őket.

Érdeemes tüzetesebben is megvizsgálunk, hogy a fentiekben ismertetett három példa esetében mik azok a momentumok — nevezzük őket „többletelemeknek”, amelyek létrehozzák az adott komikus szituációkat.

Két első példánk esetében mindenekelőtt a külső körülmények hatására alakul ki a komikus helyzet. Mint korábban mondtuk, első példánk bemutatásakor, a karácsonyi első látogató olyan rituális cselekedetet visz végbe, amelynek az adott szokás keretein belül szigorúan meghatározott helye és funkciója van. Úgy is mondhatnánk, hogy a polaženik tradicionális babevése a funkciót tekintve a lét—nemlét komolyságát magában hordozó mágikus cselekmény: hiszen a hiedelem szerint az evés mennyiségétől függ a család jóléte. A cselekmény külső keretében változás révén viszont olyan szituáció alakul ki, ami mindent a visszájára fordít. A szokás cselekménysorozata mindaddig, amíg a polaženik nem kezdi el szemenként a villájára szúrni a babszemeket, a megszokott mederben folyik. Ám ettől a pillanattól kezdve a cselekmény végrehajtója egy csapásra komikussá válik, ami azt eredményezi, hogy a hagyományos szokáskereten belül személyét illetően tartalmi és értékrendbeli változás történik. De mielőtt megkísérelnék adatainkból valamiféle követke-

tetést levonni, figyelmet kell szentelnünk második példánkra is. Ebben az esetben nem kisebb személyről van szó, mint a lakodalom rang szerinti legelső és legfontosabb vendégéről, a komáról, akinek minden egyes megnyilatkozása ellenvetést nem tűrő tiszteletet parancsol. S mégis olyan szituációba kerül, ami menthetetlenül nevetségessé degradálja. Kitéve az arramenők humoros megjegyzéseinek, ott kell ülnie a tik-kasztó hőségben azon a tollpárnán, amelyet pedig azért helyeztek el a széken, hogy kimagasodjék a többi meghívott vendég közül: hiszen ő a koma. E külső körülmény okozta mozzanat révén méltósága mintegy önmaga terhévé válik, s a szokásban éppen azáltal válik komikussá, hogy *tradicionális minőségében megváltozott*. Egyik példánk esetében sem bizonyítható, hogy ez az első eset mikor következett be, de periodikus, később már irányított ismétlődésével a szokásnak ez a mozzanata lényegi-minőségi változáson ment át, s ezáltal struktúrájának értékrendjében is más helyre került.

Harmadik példánknál már valamivel összetettebb módon, több komponens hatására alakul ki a nevetséges helyzet. Egyrészt az elénekelt szöveg, másrészt a „kikiabálás” révén. Az egyébként is humoros hangvételű szövegben a végső komikus fordulat, amely már szinte tragikomikus, akkor következik be, amikor kiderül, hogy a koma, akihez elkese-redésében fordul, nem tud rajta segíteni, hiszen még nála is koldusabb, mert egy darab kenyere sincs, nemhogy vásári kelmére tudna pénzt kölcsönadni. Maga a „kikiabálás” is több szálra bontható komikumelemet hordoz magában. Egyrészt nevetségessé teszi a falu közössége előtt azt a családot, amely megvonta tőlük az adományt, másrészt az is tudtára adatik a falu népének, hogy most már szégyenszemre maguk a koledárok is „Jadovánok” lettek. Nem tudjuk pontosan, hogy ez a szöveg mikor kerülhetett be a dusnoki koledába. Annyi azonban bizonyos, hogy a múlt század

végén már ismert volt, amint azt az e területről származó koledaszöveg publikációk is elárulják. Minden esetre a Jadován közkedveltsége révén szerves tartozéka a dusnoki koledálásnak. Alapjaiban nem változtatta meg a szokást, de mindenképpen színesebbé, vonzóbbá tette, s nem elképzelhetlen véleményem szerint az sem, hogy a dusnoki koledálás hosszú fennmaradásához hozzájárulhatott a szöveg közkedveltsége is. Itt kell megjegyeznem, hogy a szokás további alakulása során — s ez volt jellemző századunk 30-as és 40-es éveinek koledálására — egyes családok már előre megbeszélték a koledárokkal, hogy nekik a Jadovánt mindenképpen énekeljék el, ha hozzájuk mennek — amiért aztán éppen őtőlük kapták a legbusásabb jutalmat. Viszont ezek az adatközlők, akik kérésemre a Jadovánt magnetofonra énekeltek, a kikiabálás során mindig a *sajat* nevüket mondták. Amikor a gyűjtés során a hattagú egykori koledárcsoport éneklését rögzítettem, hatuk közül egyikük nevét kiáltották ki, az egyes adatközlők esetében ugyancsak ez volt a helyzet. Ezek a momentumok az egykori szerepjátszás kötöttségeire utalnak, s a köznapi életben — még a szokás reprodukálása esetében sem tartják illendőnek más nevének a „kikiabálását”.

Végezetül, ha nem is végső konklúzióként, de megkockáztatnánk azt a föltevést, hogy komikum megnyilvánulására akkor nyílik lehetőség, ha a szokás szerkezetén belül az egyes elemek egymáshoz való viszonya megváltozik. Két első példánk esetében *személy* és *tárgy* egymáshoz való viszonya megváltozásának lehettünk a tanúi. Amikor ez megtörtént, az addigi hagyományos funkció is oly mértékben változott meg, hogy éppenséggel a visszájára fordult. Harmadik példánkban mindez bonyolultabb formában érvényesült. Itt a komikum lehetőségei szinte már halmozódnak: komikus helyzet alakul ki a szövegen belül, az azt elmondó személyek viselkedése

révén, de itt kell megemlíteni a szöveg (ének) elmondásának a helyét is, amely a hagyományos helytől eltérően ez alkalommal az utcasarok stb. Semmi sem a megszokott módon történik, s minden a komikum kialakulásának újabb és újabb variálódására ad alkalmat, ami végül is a hagyományos funkció teljes megváltozását vonhatja maga után.

Az természetesen további kutatást igényel, hogy egy-egy ilyen szokásmomentum megváltozása milyen mértékben befolyásolja az egész együttes további fejlődési menetét. Úgy látjuk azonban, hogy egy szokáselem kihullásához az adott szokásból nem elegendő *csupán a komikum jelentkezése*, egyéb összetevők is szükségesek a döntő változás létrejöttéhez. Viszont úgy látjuk, hogy a komikum hozzájárulhat egy eddigi szokásösszetevő helyzetének a megingatásához, s mint ilyen, tevőlegesen alakító tényezővé válhat.

BEFEJEZÉS

Kutatásaim alapját azon délszláv népcsoportok anyaga alkotta, amelyek túlnyomó része a török hódoltság végén, illetve a felszabadító háborúk utáni évtizedekben költözött hozzánk a Balkán-félsziget különböző területeiről. A származási hely mellett etnikai sokféleségük is megállapítható. Megtelepedésüknél a dunai víziút és a Duna jobb partján haladó szárazföldi út voltak azok a telepítő erők, amelyek meghatározták elhelyezkedésük geográfiai-topográfiai rendszerét.

A publikált irodalom és saját terepgyűjtéseim adatai alapján Buda, Pest és Szentendre, valamint a Csepel-sziget települései együttesen képezték azt az etnikai gyűjtőmedencét, melyben szinte valamennyi balkáni délszláv népszilánk és -csoport nyomai fellelhetők. Ennek az etnikai szöttesnek egyre elvékonyodó, majd ritkuló hálózatát találjuk a Duna mentén délnek haladva. Ha Szentendrén és Budán a pravoszlávia volt az uralkodó vallási irányzat, dél felé — Kalocsa, Baja felé haladva — egyre inkább a katolicizmus a meghatározó. De a nyelvnek, mint a kommunikáció legmagasabb rendű eszközének a használata mindnyájuk számára azonos módon lehetséges a dialektológiai eltérések ellenére is.

Célom az volt, hogy feltárjam: a szellemi kultúrának milyen képe, illetve ezen belül a szokásoknak milyen rendszere épült erre a történeti-topográfiai-dialektológiai-vallási alapra? Ennek megfelelően kellett kijelölnöm — nem a gyűjtés (mert az jóval szélesebb), hanem — a feldolgozás adekvát területi

bázisát. Így esett választásom az önmaga kínálta magyarországi Dunamente délszláv lakosságára. És mivel könyvem a Duna menti délszlávok szokásformáinak fejlődési irányait igyekszik megvilágítani, nem tekinthettem feladatomnak a magyarországi összes délszlávok szokásainak teljes körű leírását és feldolgozását. Azzal sem elégedhettem meg, hogy a kiválasztott területen csak a szerbekre koncentráljak, mert a kutatás céljául szolgáló fejlődési folyamat vizsgálatához a horvát népcsoportok is szerves komponenseket szolgáltatnak. Itt kell utalnom az 1985-ben, Zomborban (Jugoszlávia) megrendezett XXXII. Jugoszláv folklór kongresszuson Voigt Vilmosnak arra az elhangzott megállapítására, hogy ezen a területen (ti. a Duna mentén) a hagyományos műveltség szempontjából is egyfajta sajátos összkép körvonalai rajzolódnak ki; Vujicsics Tihamér pedig a magyarországi délszláv népzenei dialektusok egyikét helyezi nagyjából a Duna mentére. Sem kutatómódszertani, sem pedig a feldolgozási koncepció szempontjából nem szorítkozhattam csupán a szerbekre, mint ahogy a horvát lakosságot sem hagyhattam figyelmen kívül. Lehet, hogy ha csupán a szerbek szokásanyagát vizsgálom, talán feszebb feldolgozási szerkezetbe önthettem volna eredményeimet, de úgy gondoltam, hogy mivel munkám mégiscsak első összefoglalása az általam körülhatárolt etnikai-kulturális-tematikai területnek, az összefüggések plasztikusabb ábrázolása érdekében szükséges témám kiszélesítése. Túlnőtte volna e munka kereteit, ha a szokások valamennyi komponensének vizsgálatához az összehasonlító anyagot is részletesen bevontam volna. Jugoszláviai és bulgáriai adataim érdemi hasznosítása csupán egy-egy fejezet rész megfogalmazásában tükröződik.

Végezetül érdemes ismételtén kiemelni néhány olyan momentumot, amelyek meghatározó jellemzői a délszláv

szokásoknak, s amelyeken keresztül jól megfigyelhetők és követhetők a szokásokban végbemenő változások.

Munkám során mindvégig nagy figyelmet fordítottam a növényeknek a szokásokban betöltött mágikus, illetve esztétikai szerepére. Nemcsak azért, mert mint járulékos elemek, attributumok szinte minden mágikus cselekményben helyet kaptak, hanem azért is, mert jelenlétük sok esetben rávilágít a szokások növényi kellékeinek a helyi florisztikai viszonyoktól való függésére, illetve a szokások és a növények kölcsönös összefüggéseire. Például a karácsonyi tuskó (badnjak, panj) faféleségére az egyes vidékeken: tölgy, cser, nyír stb. A szentendrei szokásokban megfigyelhető örökzöldág (šimšir) kalácsba tűzése valószínű Dalmáciából hozott hagyományt őriz, míg az Iván-napi koszorú alapanyaga, a *Galium Verum* L. szélesebb körben jellemzi a szokások és a növényzet közötti kölcsönös összefüggést.

Speciális említést érdemel a bosiljak (bazsalikom) szerepe, amely a görögkeleti vallású szerbeknél egyfajta egyházi szentelménynek is tekinthető, de a profán szokásgyakorlatban is általános. Például a (badnji-dan) karácsony vigiliájának szokásaiban, amikor is bazsalikomot tűznek a karácsonyi kalács közepébe, ezzel mintegy fokozva a kalács mágikus telítettségét. Napjainkra ez a mágikus telítettség esztétikai tartalommal szublimálódott.

Könyvem egyes fejezeteiben az anyag tárgyalása során figyelmet fordítottam egyebek mellett a szokások gyakorlásánál a férfi—női dichotómia kérdéseire is, amit igen fontos és részletes vizsgálatot igénylő kérdésnek tartok. Amíg a magyar palázolásnak *conditio sine qua nonja*, hogy a köszöntést fiúgyermek végezzék, addig a vele párhuzamos délszláv poláženik, polaznik-járás ismeri a férfi, nő, sőt az állat poláženik bevett, elismert szokását. Élesen elválík a férfiak és a nők szerepköre viszont a délszláv szokásha-

gyomány egyéb jellegzetes cselekményeinél. Például a karácsonyi tuskó (badnjak, panj) kiválasztása, kivágása és hazavitele minden esetben a családfő vagy a legidősebb férfi családtag feladata volt, amíg gyakorolták a szokást. A karácsony rituális szerencsekalácsának a česnicának elkészítésénél fontos szerep jutott mind a férfiaknak, mind a nőknek. Ugyanis az elkészítéséhez szükséges vizet rituális párbeszéd keretében a férfinak kellett bevinnie a házba, míg a kalács elkészítése már az asszony feladata volt. Szembeötlő a nők szinte kizárólagos részvétele a halotti emlékünnepeken mind a hazai szokások gyakorlásánál, mind a történeti összehasonlító irodalom ismeretében stb.

Végző konklúziók levonásához a további kutatás fog hozzásegíteni bennünket. A magam részéről e helyütt is szeretnék köszönetet mondani kedves élő és már eltávozott adatközlőimnek aktív segítségükért több évtizedes munkám során, s nem utolsósorban egykori professzoraimnak, kollégáimnak s mindazoknak, akik e téma kutatásában értékes tanácsaikkal segítettek.

IRODALOM

Ács Zoltán

1984 Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Budapest.

ANDRÁSFALVY Bertalan

1969 „The Maiden's fair. = Makedonski folklor. II. 3—4. Skopje. 339—343.

ANDREJIĆ, Lj.

1971 Prilog bibliografiji o smrtnim, pogrebnim i posmrtnim običajima i verovanjima. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu. knj. 34. 123—243.

ANDREJIĆ, Lj.

1973 Bibliografija o porodičnoj zadruzi kod naših naroda. Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu. Knj. 36.

ANDREJIĆ, Lj.

1976 Obredne vatre. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu. Knj. 39—40., 295—376.

ANDREJIĆ, Lj.

1977 Obredni kolači (hlebovi). Prilog bibliografiji o obrednim kolačima (hlebovima). Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu. Knj. 41. 253—319.

ANGYAL Endre

1969 Nikola Tordinac, a baranyai horvát néprajz kutatója. Baranyai Művelődés 10. sz. 107.

ANTONIJEVIĆ, D.

1971 Aleksinačko pomoravlje. Srpski Etnografski Zbornik. Knj LXXXI-II. Beograd.

ANTONIJEVIĆ, D.

1971 Ovčarska slava u Jugoistočnoj Srbiji. Vranjski Glasnik. Knj. VII. Vranje. Kljny. 323—334.

ANTONIJEVIĆ, D.

1966 Neki elementi kulta predaka u posmrtnim običajima u sokobanjskih sela. = Rad XI-og Kongresa Saveza Folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964. Zagreb.

ANTONJEVIĆ, D.

1982 Obredi i običaji Balkanskih stočara. Srpska Akademija Nauka i Umetnosti. Balkanološki Institut. Posebna izdanja. Knj. 16. Beograd.

ANTUNOVIĆ, I.

1882 Razprava o podunavskih i potisanskih Bunjevcih i Šokcih u pogledu narodnom, vjerskom, umnom, građanskom i gospodarskom. Napisao — kalačkobačke biskupija svećenik. U Beču.

ARNAUDOV, M. — VAKARELSZKI, H.

1962 Obredni pesni. = B'algarsko narodno tvorcesesztvo V. Otbrali i redaktirali — Szofija.

BALASSA Iván

1976 A nemzetiségek néprajzi kutatásának elvi és módszertani kérdései. In: Nemzetközi néprajzi nemzetiségkutató konferencia. (Békéscsaba, 1975. okt. 28—31.) Budapest—Békéscsaba, 9—16.

BÁLINT Sándor

1938 Népünk ünnepei. Az egyházi év néprajza. Budapest

BÁLINT Sándor

1973 Karácsony, pünkösd, húsvét. A nagyünnepek hazai és közép-európai hagyományvilágából. Budapest.

BÁLINT Sándor

1977 Ünnepi kalendárium I—II. Budapest.

BANATSKE Here

1958 Glavni urednik: dr. Milenko Filipović. Novi Sad.

BANDIČ, D.

1980 Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba. Biblioteka XX vek 47. Beograd.

BÉL, Mathias

1735 Notitia Hungariae novae. Viennae.

BÉL Mátyás

1983 Magyarország népének élete. 1730. táján. Budapest.

BELAJ, V.

1972 Neki problemi pri odredjivanju kompleksa panja badnjaka. Izvješća (Etnološko Društvo Jugoslavije Ogranak za SR Hrvatsku.) 5—14.

BELLOSICS Bálint

1895 Dodola. Ethnographia VI. Budapest. 418—422.

BELLOSICS Bálint

1902 Magyarországi adatok a nyári napforduló ünnepéhez. Ethnographia XIII. Budapest. 23—31., 70—78., 117—127.

BELLOSICS Bálint

1904 Adalékok hazai szerbjeink néphitéhez. *Ethnographia*. XV. Budapest, 275—278., 316—318.

BELLOSICS Bálint

1909 Bunyevácok. In: Magyarország vármegyei és városai. Bács-Bodrog vármegye I. Budapest, 395—407.

BELOVIĆ, Jasna

1927 Die Sitten der Südslawen. Dresden.

BELULESZKO Sándor

1905 Magyar hímes tojások. *Néprajzi Értesítő* VI. Budapest, 114.

BÉRES András

1973 Halottak húsvétja. Temetkezési szokások a régi Bihar megyében. *Ethnographia* LXXXIX. 353.

BERKITY György

1839 Népismertetés. Tudománytár VI. Budán: 314—331.

BÉRY István

1898 Vas vármegye népe. Horvátok. In: Magyarország vármegyei és városai. Vas vármegyei. Budapest, 384—387.

BODROGI Tibor

1961 A magyar rokonsági terminológia vizsgálatának néhány kérdése. *Műveltség és Hagyomány* III. Budapest, 129—148.

BOGATIRJOV, P. C.

1933—34 „Polaznik” u juznih szlavjan, madjar, szlovakov, poljakov, ukraincev. *Lud Słowiański*. Krakow.

BOGATIRJOV, P. C.

1969 Tradition and Improvisation in Folk Art. Klny. Moszkva.

BORBÉLY Jolán

1961—62 Egy horvát tánc típus magyar kapcsolatai. In: *Tánc tudományi Tanulmányok*, Budapest, 137—196.

BORBÉLY Jolán

1974 Lakócsa táncai. In: *Sokszínű hagyományunkból*. I. Budapest

BOŠKOVIĆ-STULLI, M.

1963 Hrvatsko-srpska narodna književnost u svjetlu nekih komparativnih proučavanja. *Narodna Umjetnost*. Knj. II. Zagreb.

BROMLEJ, Ju. V. — KASUBA, M. Sz.

1982. Brak i szemja u narodov Jugoszlavii. Moszkva.

CSABA József

1982 Običaji v povezavi z vodnjaki in naravnimi studenci v Slovenski vašeh v Železni županiji. *EJSuM* V. Budapest, 119—132.

- CSAPLOVICS, J.
1829 Gemälde von Ungarn I—II. Pesth.
- CSICSEROV, V. I.
1957 Zimnij period russzkovo zemlegyelcseszkovo kalendarja XVI—XIX. vekov. Moszkva.
- DANKÓ Imre
1958 A bajai suprikálás. *Ethnographia*. LXIX. 464—465.
- DEISINGER Margit
1972 Budapest környékén élő délszlávok karácsonyi szokásai. *Studia Comitatus* I. Szentendre, 167—183.
- DIMITRIJEVIĆ, S.
1958 Običaji u ličnom i porodičnom životu. In: *Banatske Here*. Novi Sad.
- DIMITRIJEVIĆ, S.
1969—1970 Etnološka istraživanja u okolini Sombora. *Rad Vojvodjanskih Muzeja* 18—19. Novi Sad 83—100.
- DJORDJEVIĆ, T.
1921 Srpske kolonije u Budimu i okolini. *Bratstvo* XV. Beograd.
- DÖMÖTÖR Tekla
1964 Naptári ünnepek — népi színjátszás. Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1968 A világ ajándéka. *Filológiai Közlöny* 3—4. Budapest, 339—346.
- DÖMÖTÖR Tekla
1972 Magyar népszokások. Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1974 A népszokások költészete. Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla
1981 A magyar nép hiedelemvilága. Budapest.
- DÖMÖTÖR Tekla — EPERJESSY Ernő
1967 Dodola and other Slavonic Folk-Customs in County Baranya. *Acta Ethnographica* XVI. 399—408.
- DROBNJAKOVIĆ, B.
1960 Etnologija naroda Jugoslavije. *Prvi deo*. Beograd.
- EPERJESSY Ernő
1968 Borbála-napi hiedelmek, szokások és a nyelvcseré kérdése. *Ethnographia* LXXIX. 560—587.
- EPERJESSY Ernő
1975 Verovanja i običaji u vezi s Barbarinim danom. *EJSuM* I. 51—70.
- ERDÉLYI Zsuzsanna
1979 Interethnicum. *Studia Slavica*. XXV. 105—122.

- ERDELJANOVIĆ, Jovan
1930 O poreklu Bunjevaca. Beograd.
- EVETOVICS János
1909 Sokaczok. In: Magyarország vármegyei és városai. Bács-Bodrog vármegye I. 387—394.
- FABIJANIĆ, Radmila
1982 Narodna medicina u Bosni is Hercegovini. EJSuM IV. 51—65.
- FEHÉR Zoltán
1975 Bática néphite. In: Folklór archivum 3. Budapest.
- FEHÉR Zoltán
1982 Sakupljanje pripovjedaka u Baćinu. EJSuM V. 63—1(02).
- FÉL Edit
1943 Délszláv kölcsönhatások a Sárköz népviseletében. Délvidéki Szemle 2. sz. Klny. 8. p.
- FÉNYES Elek
1851 Magyarország geographiai szótára I—IV. Pest.
- FERENCZI Imre
1965 Egy temetési rítus magyar párhuzamai és történeti összefüggései. Néprajz és Nyelvtudomány IX. 5—14.
- FERENCZI Imre
1977 A népi szokásrend Szőregen. In: Szőreg és népe. Szeged. 251—324.
- FILEP Antal
1971 Szokásleírások a 18. és a 19. századból. Népi Kultúra — Népi Társadalom V—VI. Budapest, 115—134.
- FILIPOVIĆ, M. S.
1953 Ocilo i kremen. Zbornik Matice Srpske, serija društvenih nauka 3. Novi Sad, 145—151.
- FILIPOVIĆ, M. S.
1962 Različita etnološka gradja iz Vojvodina. Prilozi i gradja iz Vojvodina. Novi Sad.
- FILIPOVIĆ, M. S.
1970 Orijentalna komponenta u narodnoj kulturi Južnih Slovena. Prilozi za orijentalni filologiju. Sv. XVI—XVII. 1966—67. Sarajevo, 101—116
- FRANKL István
1898 Bunyevácok. Bács-Bodrog Vármegye Egyetemes Monográfiája II. k. 388—395. Zombor.
- FRIED István
1979 A délszláv népköltészet recepciója a magyar irodalomban Kazinczytól Jókaiig. Budapest.

FRIED István

1982 Madžarski tisak reformnog doba o Bunjevcima. EJSuM V. Budapest, 51—61

GAVAZZI, Milovan

1939 Godina dana hrvatskih narodnih običaja I—II. Zagreb.

GAVAZZI, Milovan

1978 Vrela i subdine narodnih tradicija. Zagreb.

GÖNCZI Ferenc

1895 Muraköz és népe. Budapest.

GRIN Igor

1971—72 Történeti népelemek a hazai délszláv nemzetiség körében. Néprajz és Nyelvtudomány XV—XVI. 165—177.

GRIN Igor

1977 Srpsko narodne pesme jugoistočnog Alfelda. EJSuM II. Budapest.

GRIN Igor

1979 Srpske narodne pesme jugoistočnog Alfelda. = EJSuM III. Budapest, 34—59

GUNDA Béla

1940 Etnografska istraživanja u Madjarskoj. Jugoslavensko-madjarska Revija I. Budapest, 297—302.

GUNDA Béla

1974 Ethnographische Forschungen von Ferenc Gönczi bei den Slowenen und Kroaten in Ungarn. Etnološki pregled XII. 51—56.

GUNDA Béla

1966 Ethnographica Carpathica. Budapest.

GUSZEV, V. J.

1966 O kollektivnosztyi v folklоре. Russzkij folklор 10. Moszkva, 3—27.

GYÖRGYI Erzsébet

1974 A tojáshímzés díszítménykincse. Díszítményrendszerezési és értelmezési kísérlet. Néprajzi Értesítő XVI. Klny. 9—84.

HADROVICS László

1944 Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok. Magyar Szemle Kincsestára 140.

HADROVICS László

1974 Schrifttum und Sprache der burgenländischen Kroaten im 18. und 19. Jahrhundert. Budapest.

HADROVICS László

1975 Szavak és szólások. (Nyelvtudományi Értekezések 88. sz.) Budapest.

HADZSICS Antal

1909 Szerbek. In: Magyarország vármegyei és városai. Bács-Bodrog vármegye I. Budapest, 368—386.

HADZSICS Antal

1881 A délmagyarországi szerbek. Az Osztrák—Magyar Monarchia Írásban és Képben. Magyarország. II. k. Budapest, 619—656.

HOFER Tamás

1982 Archaikus sírjeleink kérdéséhez. Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához. 10. 308—342.

HORVÁTH Iván

1973 Horvátzsidány hiedelmei. Arrabona 15. Győr. 169—198.

HORVÁTH Iván

1977 Prazničani običaji i narodna verovanja čakavskih Hrvata u zapadnoj Madjarskoj. EJSuM ii. Budapest.

HORVÁTH Iván

1982 Narodna meteorologija. EJSuM IV. Budapest, 149—166.

HORVÁTH Sándor

1984 Jeles napok a Vas megyei horvátok körében. Vasi Szemle XXXVIII. évf. 3. sz. 410—428.

HUNFALVY Pál

1890 Magyarország ethnographiája. Budapest.

HUNFALVY Pál

1890 Elnöki megnyitó a Magyar Néprajzi Társaság alakuló közgyűlésén 1889. október 27-én. Ethnographia I/1890/2—7.

HUZZAK, V.

1957 Zeleni Juraj. Publikacije Etnološkog Seminara Filozofskog Fakulteta Sveučilišta u Zagrebu 2. Zagreb.

IGNJATOVIĆ, Jakov

1884 Sentandreja. Uspomena Jaše Ignjatovića. Letopis Matice Srpske Knj. 137. sv. prva. Novi Sad, 80—115.

IGNJATOVIĆ, Jakov

1966 Memoari. Rapsodije iz prošlog srpskog života. Priredio Živojin Boškov. Beograd.

IGNJATOVIĆ, Jakov

1973 Szerb rapszódia. Vál. és ford. Csuka Zoltán. Budapest.

ISTVÁNOVITS Márton

1965 Elhal-e a népművészet. Ethnographia. 112—115.

JAKŠIĆ, Ivan

1966—1968 Iz popisa stanovništva Ugarske početkom XVIII. veka. I—II. Novi Sad.

JANKÓ János

1889 Adatok a pomázi szerbek néprajzához. Turisták Lapja. I. Budapest.

JANKÓ János

1896 Adatok a Bács-Bodrog megyei sokaczok néprajzához. Ethnographia VII. Budapest.

JANKOVIĆ, S. D.

1940 Narodne igre i pesme u životu Bačvana. Etnologija, br. 4. Skopje, 204—227.

JIREČEK, C.

1876 Geschichte der Bulgaren. Prag.

JUGA Velimir

1913 A magyarországi szerbek. Nemzetiségi Ismertető Könyvtár IV. Budapest.

JUNG Károly

1978 Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások. Újvidék, 329 p.

JUNG Károly

1983 A kétkarácsonyi cérna. (Adatok a boszorkány felismerésének és elhárításának kérdéséhez a magyar—délszláv egybevető vizsgálat tükrében.) Somogy 6. sz. Kaposvár 88—95.

KAJMAKOVIĆ, R.

1964 Neki arhaični elementi u pogrebnim običajima Muslimana u Bosni. Rad XI-og Kongresa Saveza Folklorista Jugoslavije u Novom Vinodolskom 1964. 355—359.

KAJMAKOVIĆ, R.

1973 Arhaični novogodišnji običaji dinarskog stanovništva. = Godišnjak X. Centar za balkanološka ispitivanja. Knj. 8. Sarajevo, 213—249.

KAKAS István

1973 Részlet a kökényi délszláv (bosnyák) népszokások gyűjteményéből. Búcsú a faluban. Baranyai Művelődés 4. sz. Pécs. 153—155.

KÁLMÁNY Lajos

1881, 1882, Szeged népe I—III. Arad, Szeged.

KARADŽIĆ, V. St.

1815 Narodna srbska Pesnarica, izdana Vukom Stepanovićem, čast vtoru. U Vienni.

KARADŽIĆ, V. St.

1852 Srpski rječnik. Istumačen nemačkijem i latinskijem riječima. Skupio ga i na svijet izdao. U Beču.

KARADŽIĆ, V. St.

1867 Život i običaji naroda Srpskoga. Beč.

KARADŽIĆ, V. St.

1898 Srpski rječnik. Izdanje 3. Beograd.

KATONA Imre

1983 Magyar néprajzi kutatások Jugoszláviában (1970—1982). Forrás XV. évf. 10. sz. 75—89.

KÁROLYI Árpád

1936 Buda visszavívása 1686-ban. A kétszázötvenéves évfordulóra átdolgozta: Wellmann Imre. Budapest.

KASUBA, M.

1973 Kalendarnije obicsaji i obrjadi v sztrana h zarubezsnoj Europi XIX-nacsala XX. v. Zimnyije prazdnyiki. Moszkva, 235—265.

KERECSENYI Edit

1983 A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. Zalai gyűjtemény 20. Zalaegerszeg.

KISBÁN Eszter

1965 A kenyér néprajzi kutatása Európában. Ethnographia LXXVI. 3. sz. 313—340.

KISS Lajos

1971 Dve kraljičke iz Bačke. Zbornik za narodni život i običaji Južnih Slovena. Knj. 44. Zagreb, 237—245.

KISS Mária

1959 A pomázi szerbek ünnepnapjai. Kézirat. Néprajzi Múzeum. Ethnológiai Adattára 6522. Budapest.

KISS Mária

1964 Adatok a pomázi szerbek karácsonyi ünnepköréhez. Ethnographia LXXV. Budapest, 95—120

KISS Mária

1971 A Buda-környéki szerbek Ivánnapi szokásainak ismeretéhez. A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei III. 5—6. sz. Novi Sad, 127—134.

KISS Mária

1973/a Uskršnji običaji Srba oko Budimpešte. = Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu. Knj. 36. Beograd, 149—159.

KISS Mária

1973/b A Buda-környéki szerbek halotti emlékünnepei. In: Népi Kultúra — Népi Társadalom VII. Budapest, 137—159.

KISS Mária

1975 Božični ovičaji Srba u Pomazu. EJSuM. I. Budapest, 27—49.

Kiss Mária

1977/a A komikum lehetőségei a szokásokban. In: Előmunkálatok a Magyarorság Néprajzához. I. Budapest, 134—139.

Kiss Mária

1977/b A magyarországi délszlávok folklór kutatásának áttekintése. Néprajzi Füzetek 1977/2. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Központi Kiadványa. Budapest, 67 p.

Kiss Mária

1978/a Koledarska tradicija u Dušniku. Rad XX. Kongresa Saveza Udruženja Folklorista Jugoslavije u Novom Sadu 1973. god. Beograd, 97—105.

Kiss Mária

1978/b Razvojne tendencije kolektivnih običaja. Novopazarski Zbornik 2. Novi Pazar, 121—126.

Kiss Mária

1981 Interetnicseszkie szvjazü obicsaja. „Palázolás” u Vengrov.

Kiss Mária

1982/a Iz istorije etnografskog istraživanja Srba i Hrvata u okolini Budima I. EJSuM IV. Budapest, 43—50.

Kiss Mária

1982/b Iz istorije etnografskog istraživanja Srba i Hrvata budimske okolice II. EJSuM V. Budapest, 7—19.

Kiss Mária

1982/c Podaci o integraciji pojedinih običaja i običajnih elemenata kod Južnih Slavena u Madjarskoj. Etnološki Pregled. 18. Beograd, Klny. 77—80.

Kiss Mária

1982/d Affinitás és helycsere a szokásköltészetben. In: Néprajzi tanulmányok Dankó Imre tiszteletére. Debrecen. Klny. — 515—518.

Kiss Mária

1983 A szokásgyűjtő Vuk Stefanović Karadžić. Népi Kultúra — Népi Társadalom XIII. Budapest, 267—273.

KNIEZSA István

1955 A magyar nyelv szláv jövevényszavai I/1. Budapest.

KOLEVA, T. A.

1971 Zimnij cikl obicsajev juzsnihi szlavan. Szovjetszkaja etnografija, Moszkva, 3. 40—50.

KOLEVA, T. A.

1972 Tipologija na Gergovdenskite obicsaji. Pervi kongresz na Balgarsz-koto isztoriceseszkto druzsesztvo 27—30 januari 1970 godina. Tom vtori. Szofija, 193—197.

KOLEVA, T. A.

1973 Bolgari. In: Kalendarnije obicsaji i obrjadi v sztrana h zarubezsnoj Europi XIX-nacsalo XX v. Zimnije prazdniki. Moszkva, 266—283.

KORABINSZKY, J. M.

1786 Geographisch-historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn. Pressburg.

KÓSA László

1975 A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatása 1945—1974. Ethnographia LXXXVI. Budapest, 422—436.

KÓSA László

1976 A magyarországi nemzetiségek néprajzi kutatásának újabb eredményei. In: Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia (Békéscsaba, 1975. okt. 28—31.) Budapest—Békéscsaba, 24—30.

KÓSA László

1979 Etnografija Južnih Slavena u Madjarskoj u pogledu novijih istraživanja. EJSuM III. Budapest, 21—33.

KOSTIĆ P.

1969 Godišnji običaji u Negotinskoj Krajini. Glasnik Etnografskog Muzeja u Beograd. Knj. 31—32.

KOVÁCS Antal

1903 Farsang utója Baján. Ethnographia XIV. 1—12.

KOZÁR-MUKICS Mária

1979 Ljudska meteorologija na Gornjan Seniku. EJSuM. III. Budapest, 149—156.

KÖVÁGÓ László

1981 Nemzetiségek a mai Magyarországon. Budapest.

KRAUSS, Friedrich

1885 Sitte und Brauch der Südslawen. Wien.

KRICSKOVICS Antal

É. n. Magyarországi délszláv táncok. Budapest.

KRICSKOVICS Antal

1974 Drmeš. Koreográfia. In: Sokszinű hagyományunkból II. Budapest.

KRÍZA Ildikó

1965 Affinitás a népballadában. Ethnographia. 221—242.

KUHAČ, F.

1881 Južnoslovenske narodne popievke I—IV. Zagreb.

- KUHAČ, F.
1941 Južnošlovjenske narodne popievke V. Zagreb.
- KUJUNDŽIĆ, I.
1969 Bunjevačko-Šokačka bibliografija. Prilog kulturnoj povijesti Bunjevske-Šokačkih Hrvata. Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. Knj. 355., 667—769.
- KULIŠIĆ, Š.
1941 Potijeklo i značenje božićnog obrednog hljeba u Južnih Slovena. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Klny. 7—47.
- KULIŠIĆ, Š.
1970. Iz stare srpske religije. Beograd.
- KULIŠIĆ, Š.
1973 Značaj slovensko-balkanske i kavkaske tradicije u proučavanju stare slovenske religije. Godišnjak X. Centar za Balkanološka Ispitivanja knj. 8. Klny. Sarajevo, 189—212.
- KULIŠIĆ, Š.
1973 Značaj slovensko-balkansko i kavkasko tradicije u proučavanju stare slovenske religije II. Godišnjak XI. Centar za Balkanološka Ispitivanja knj. 9. Klny. Sarajevo, 109-183.
- KURELAC, F.
1871 Jačke ili narodne pesme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Železnoj na Ugrih. Zagreb.
- KURET, N.
1965, 1967,
1970 Praznično leto Slovencev I—IV. Celje.
- KURET, N.
1977 Pust („Fašenek”) v Porabju. EJSuM II. Budapest, 52—61.
- LEVINTON, G. A.
1979 K szatyje D. K. Zelenjina „Obrjadovoje prazdnyesztvo szoversenoletyija gyevici u russzkih”. In: Problemi szlavjanszkoj etnografii (K 100-letyiju szo dnya rozsgyenyija cslena-korreszpongyenta AN SZSZSZSR D. K. Zelenyina). Otgyelnij ottyizsk. Leningrad.
- MAGDA Pál
1819 Magyarországnak és határörző katonaság vidékeinek legújabb statisztikai és geographiai leírása. Pesth.
A magyar nyelv értelmező szótára VII. Budapest. 1962.
Magyar Történeti Bibliográfia
1959 1825—1867 IV. k. Nem magyar Népek (Nemzetiségek). Szerk. Kemény G. Gábor—Katus László. Budapest.

- Magyar történeti szöveggyűjtemény
1968 1526—1790. Szerk. Sinkovics István I—II. k. Tankönyvkiadó.
Budapest.
- MÁNDICS Mihály
1975 Svadbeni običaji čavoljakih Bunjevaca. EJSuM. I. Budapest, 113—
148.
- MÁNDOKI László
1963 Busójárás Mohácson. A Janus Pannonius Múzeum Füzetei 4. sz.
Pécs.
- MANGA János
1948 Szlovák kapcsolatok a palóc karácsonyi szokásokban. Ethnogra-
phia LXI. Budapest.
- MANGA János
1968 Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Budapest.
- MARGALITS Ede
1896 Králjevics Márkó (Márkó királyfi) 2. kiad. 1899.
- MARGALITS Ede
1898 A rigómezei ütközet. Budapest.
- MARGALITS Ede
1900 Koledák a délszlávoknál. Ethnographia. XI.
- MARGALITS Ede
1918 Szerb történelmi repertórium I. k. Budapest.
- MARINOV Jelena
1977 Svadbeni običaji u Lovri. EJSuM II. Budapest. 79—91.
- MARKULIN, M. — PETREKANIĆ
1977 Prela u aljmašu. Narodni Kalendar, 185—187.
- MÁRTON János
1891 Sorkitótfalu néprajzi vázlata. Ethnographia II. 63—68., 111—118.
- MARTIN György
1979 A magyar körtánc európai rokonsága. Budapest.
- MATIĆ-BOŠKOVIĆ, M.
1963 O djurdjevdanskim običajima u istočnoj Srbiji. Rad IX-og Kongresa
Folklorista Jugoslavije. Sarajevo, 357—362.
- MATIĆ-BOŠKOVIĆ, M.
1970 Novija etnološka ispitivanja pogrebnih običaja Srba u Sremu.
Radovi XI. savjetovanja etnologa Jugoslavija. Zenica, 267—283.
- MATUSEK László
1979 O staroj bošnjačkoj svadbi u Ati. ESJuM III. Budapest, 157—175.

- MILČETIĆ, I.
1917 Koleda u južnih Slavena. Na osnovi istoričkih vijesti, narodnih pjesama i običaja našega vremena. Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Zagreb, 1—124.
- MILIČEVIĆ, J.
1968 Narodni običaji i vjerovanja u Sinjskoj krajini. Narodna Umjetnost. Knj. 5—6. Zagreb.
- MILUTINOVIĆ, V.
1956 Kult vezan za crkvu na Tekijama, Rad Vojvodjanskih Muzeja 5. Novi Sad, 41—46.
- MILUTINOVIĆ, V.
1971 Obredna peciva u Vojvodini. Glasnik Etnografskog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti, knj. XVI—XVIII. (1967—1969). Beograd, 125—158.
- MLADENOVIĆ, Olivera
1971 Vukov opis kraljičke igre. Kovčežić. Prilozi i gradja o Dositeju i Vuku. Knj. IX. Klny.
- MLADENOVIĆ, Olivera
1979 Kolo u južnih Slovena. Beograd.
- MOKUTER Iván
1958 Pod istim nebom. Budapest.
- MOLNÁR Balázs
1974 Húsvéti asztal. Ethnographia. LXXXV. 2—3. sz. Klny. Budapest, 396—411.
- MOLNÁR Viktor
1890 Húsvéti tojások. Budapest.
- MORVAI Judit
1981 Asszonyok a nagycsaládban. Budapest.
- MOSZYNSKI, K.
1934 Znaczenie etnografii Kaukazu dla badan etnologicznych na Balkanach. Lud. Slowianski III. B. Krakow, 103—103.
- NAGY, Ludovicus
1828—1829 Notitiae politico-geographico-statisticae regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. 1—2. k. Buda.
- NEDIĆ, Vladan
1977 Antologija narodnih lirskih pesama. Drugo izdanje. Beograd.
- NIEDERMÜLLER Péter
1977 Interetnikus kapcsolatok a Zempléni hegység falvainak szokásrendszérében. Herman Ottó Múzeum Évkönyve XVI. Miskolc, 1227—1258.

NIKOLIĆ, D.

1964 Alaj-čauš u sinjskoj alki Rad X-og kongresa folklorista Jugoslaviji. Klny. Cetinje, 323—328.

NIKOLIĆ, D.

1982 Bakrorezi Martina Engelbrehta o odevanju graničara u vojnoj krajini prve polovine XVIII. veka. EJSuM IV. Budapest, 27—42.

NIKOLIĆ, D.

1983 Delovanje vlasti na običajnu tradiciju stanovništva Srbije prvih decenija XIX. veka. Naučni skupovi Srpske akademije nauka i umetnosti. Knj. XVIII. Odeljenje istorijskih nauka, knj. 5. Beograd, Klny. 301—316.

NOVAK, V.

1977 Etnološki spisi o porabskih Slovencih. EJSuM II. Budapest, 37—51.

NOVAK, Vilko

1982 Življenje in delo Avgusta Pavla. EJSuM IV. Budapest.

OLEARIUS, A.

1969 — vizontagságos útja az orosz földön át Perzsiába. Ford. Balassa Klára. Budapest.

OLSVAI Imre

1974 Lakócsai délszláv dallamok. In: Sokszinü hagyományunkból I. Budapest.

ORTUTAY Gyula

1959 Variáns, invariáns, affinitás (a százjhagyományozó műveltség törvényszerűsége). A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti tudományok Osztályának Közleményei XI. Budapest.

ORTUTAY Gyula

1975 Predgovor. EJSuM I. Budapest. 7—10.

ORTUTAY Gyula (szerk.)

1975 A magyarországi délszlávok néprajza. Bevezető. I. 9—10. Budapest.

ORTUTAY Gyula

1979 Izmedju Istoka i Zapada. EJSuM III. Budapest, 9—20.

PÁVEL Ágoston

1976 — válogatott tanulmányai és cikkei. Szombathely.

PAVLICS Irén

1975 Podaraj. EJSuM I. Budapest, 149—155.

PAVLICS Irén

1982 Žetveni in mlatveni običaji v Porabju. EJSuM V. Budapest, 103—118.

PICOT-PAVLOVIĆ

é. n. Srbi u Ugarskoj. Novi Sad.

- PÓCS Éva
1965 A karácsonyi vacsora és a karácsonyi asztal hiedelemköre. Néprajzi Közlemények X. 3—4. sz.
- POPOVIĆ, D. C.
1959 Srbi u Vojvodini. Novi Sad.
- POPOVIĆ, D. C.
1966 Ornamentika šarenih jaja u Bosni i Hercegovini. Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. Etnologija XX/XXI. Sarajevo, Klny. 105—116. VII. tábla ill.
- PÓTH István
1961 Eine serbische Liedersammlung. Studia Slavica VII. 4. Budapest.
- PRČIĆ, I.
1971 Bunjevačke narodne pisme. Sakupio i obradio. Subotica.
- PROPP, V. J.
1963 Russzkije agrarnije prazdniki. Leningrád.
- RÉSŐ ENSEL Sándor
1867 Magyarországi népszokások. Pesten.
- RÓHEIM Géza
1925 Magyar néphit és népszokások. Budapest.
- RÓHEIM Géza
1984 A bűvös tükör. Válogatta, sajtó alá rendezte, az utószót és a jegyzeteket készítette Verebélyi Kincső. Magyar Hírmondó. Budapest.
- ROMANSZKA, Cv.
1970 Szlavjanszki folklór. Szofija.
- SÁNDOR Ildikó
1975 Pest megye néprajzi irodalma. Kéziratok.
- SAROSÁCSZ György
1968 Baranyai délszláv népszokások I. Karácsonyi és lakodalmi szokások a sokácoknál és bosnyákoknál. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XII (1967). Pécs, 103—122.
- SAROSÁCSZ György
1971 Baranyai délszláv népszokások II. Temetkezési szokások a sokácoknál és bosnyákoknál. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XIII (1968) Pécs, 153—168.
- SAROSÁCSZ György
1974 Baranyai délszláv népszokások III. Karácsonyi, lakodalmi és temetkezési szokások a horvátoknál és szerbeknél. A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XIV—XV. (1969—70)

SAROSÁ CZ György

1975 „Bogdánt anyja házasítja” (Ballada). A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve XVII—XVIII. (1972—73) Pécs, 195—203.

SCHNEEWEIS, Edmund

1925 Die Weihnachtsbräuche der Serbokroaten. Wien.

SCHNEEWEIS, Edmund

1961 Serbokroatische Volkskunde. Erster Teil, Volksglaube und Volksbrauch. Berlin.

SEBESTÉNY Gyula

1902 A regösök. Magyar Népköltési Gyűjtemény. Új folyam. V.

SINKOVICH Elek

1898 Vas vármegye népe. Vendek. In: Magyarország vármegyei és városai. Vas vármegye. 387—392.

SOFRIĆ, P.

1903 Praznovanje Badnjeg večera i Božica u Sentandreji. Niš, 35 p.

SOLYMOS Ede

1957 Farsangi maszkajárás Baján. Ethnographia XXVIII.

Srpski mitološki rečnik.

1970 Srpski mitološki rečnik. Beograd.

STRAUSZ Adolf

1897 Bolgár néphit. Magyar Néprajzi Könyvtár I. Budapest.

SZALAY László

1861 A magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz. Pest.

SZÁSZ János

1980 A nemzetiségi közművelődés művelődésszociológiai kutatása. Budapest.

SZEGEDI Rezső

1921 Nyugat-magyarországi horvát lakodalmi szokások. Ethnographia XXXII. 60—69.

SZÁRICS Jenő

1842 A' Bunyevácok. Népismertetés. Regélő Pesti Divatlap. Pest, 838—840., 849—853., 869—872., 886—888.

SZEKFÜ Gyula

1935² Magyar történet IV. Budapest.

SZOKOLOV, Ju. M.

1941 Russzkij folklor. Moszkva.

TAGÁNYI Károly

1919 A hazai élő jogszokások gyűjtéséről I. rész. A családjog és öröklési jog köréből. Néprajzi Könyvtár. Új folyam. I. Budapest.

TAKÁCS Lajos

1974 Húsvéti határjárás 1771-es leírása. Ethnographia 389—396.

TÁTRAI Zsuzsanna

1977 A pünkösdi királynéjárás dunántúli változatainak szerkezeti elemzése. Népi Kultúra — Népi Társadalom IX. Klny. 189—215.

TELEKI Domonkos

1796 Egynehány hazai utazások leírása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével együtt. Bétsben.

TERZIN, L.

1937 Narodni običaji pravoslavnih Srba u Madjarskoj. Kézirat. Szentendre.

TIMKÓ Imre

1971 Keleti egyházak — keleti kereszténység. Budapest.

TÓTH István

1948 A délszláv dodola és koleda. Szociográfiai Értekezések Tára 14. sz. Pécs, 12 p.

TOKARJEV, Sz. A.

1964 Rannijje formi religii i ih razvityije. Moszkva.

TROJANOVIĆ, S.

1911 Glavni srpski žrtveni običaji. Beograd.

TROJANOVIĆ, S.

1930 Vatra u običajima i životu srpskog naroda. Srpski Etnografski Zbornik. Knj. XILV. Beograd.

UJVÁRY Zoltán

1963 Une coutume les Slaves du Sud: la dodola. In: Slavica 3. Debrecen, 131—140.

UJVÁRY Zoltán

1969 Az agrárkultusz kutatása a magyar és az európai folklórban. Műveltség és Hagyomány XI. Debrecen.

UJVÁRY Zoltán

1971 Esővarázsló termékenységi rítusok. A debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1969—70. Debrecen, 447—474.

UROSEVICS Daniló

1969 A magyarországi délszlávok története. Budapest.

VAKARCS Kálmán

1913 Dodolajárás a délmagyarországi szerbeknél. Néprajzi Értesítő 14. Budapest, 303—307.

VASILJEVIĆ, M. A.

1953 Narodne melodije iz Sandžaka. Beograd.

VAKARELSZKI, Hriszto

1933 Bit i jezik na trakijszките болгари. I. Bit. Szofija.

- VAKARELSZKI, Hriszto
1941 Bit i kultura na Dobrudzenszките болгари. Kézirat. Szofija.
- VAKARELSZKI, Hriszto
1977 Etnografija na B'lgarija. Szofija.
- VALENTIĆ, M.
1970 Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas. Zagreb.
- VÁLYI András
1796—1799 Magyarországnak leírása. 1—3. köt. Buda.
- VARGYAS Lajos
1976 A magyar népművelés és Európa, I—II. Budapest.
- VASZILEVA, M. M.
1971 Széhsztva, otliki i zvjajmovlijanija v szemejnite obicsaji na Balgari i Turci v Razgradszko. Kézirat. Szofija.
- VÉLIN István
1975 Duhovski običaj Bunjevaca, Šokaca i Srba. EJSuM I. Budapest, 81—112.
- VÉLIN István
1979 Običaj koleda u Dušniku. EJSuM III. Budapest, 73—129.
- VÉLIN István
1982 Obnovljeni pokladni običaj Šokaca u Santovu. EJSuM IV. Budapest, 215—240.
- VESELINOVIĆ-ANDJELIĆ, Magdalena
1969 Srpskohrvatska narodna poezija u madjarskoj književnosti IXI, i XX veka. Novi Sad.
- VESELINOVIĆ-ŠULC Magdolna
1982 A szerbhorváth népköltészet a XIX. századi magyar irodalom tükrében. Újvidék.
- VLAHOVIĆ, P.
1972 Običaji, verovanja i praznovjerice naroda Jugoslavije. Beograd.
- VOIGT Vilmos
1966 A variáns, invariáns és affinitás fogalmainak definíciója. Ethnographia 136—138.
- VOIGT Vilmos
1972 A folklór alkotások elemzése.
- VUJICSICS Sztóján
1973 Počeci proučavanja govora Srba u Madjarskoj. Naučni Sastanak Slavista u Vukove Dane. Beograd—Tršić—Novi Sad, 119—128.
- VUJICSICS Tihamér
1957 Naše pesme. Budapest.

VUJICSICS Tihamér

1978 Muzičke tradicije Južnih Slavena u Madjarskoj. Budapest.

VUKMANOVIĆ, J.

1953 Običaji subotičkih Bunjevaca. Zbornik Matice srpske, serija društvenih nauka 5. Novi Sad, 112.

ZEČEVIĆ, S.

1970 Srbi u naseljima oko Budimpešte i neki njihovi običaji. Glasnik Etnografskog Muzeja u Beogradu. Knj. 33. Beograd, 109—122.

ZEČEVIĆ, S.

1973 Elementi naše mitologije u narodnim obredima uz igru. Zenica.

ZEČEVIĆ, S.

Narodna verovanja u okolini Zaječara. Zaječar i okolina. Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu 42. 443—467.

ZELENIN, D.

1927 Russische (Ostslavische) Volkskunde. Berlin-Leipzig.

ZLATANOVIĆ, M.

1971 Kraljičke pesme. Vranje.

ZLATANOVIĆ, M.

1982. Narodno pesništvo Južne Srbije. Vranje.

ŽGANEC, V.

1970 Pučke popijevke Hrvata iz okoline Velike Kaniže. Čakovec.

ZSIVKOV, I. T.

1977 Narod i peszen. Szofija.

FÜGGELÉK

ÉNEKEK

Poco rubato

Oj, pti - či - ce, la - sta - vi - ce,

Ne pa - daj - te na ča - ji - re!

Moj je bra - tac hi - tar lo - vac,

Pa će va - ske u - lo - vi - ti

I - ca ru - će po - klo - ni - ti

Le - pu Ma - ru u di - na - ru.

Az adatközlő az éneket Pelagija Golub, szül. Milošević pomázi asszonytól tanulta, aki az éneket a karácsonyi kalács gyúrása közben dalolta. Ma már ismeretlen.

Szentendre (Pest) Terzin Lázár (77)

Kiss Mária, 1958. *Kiss L.*

Largo, rubato

1. Svi - lu - u pre - e - de

Di - vo - oj či - ca

Svi - i lu - u Di-voj-ko-o Di-voj-ko.

ossia

1) 2) 3)

2. Svilu prede
Gajtan plete
Sajno zeleno, zeleno.

3. Kalin drvo
Vitopero
Sajno zeleno, zeleno.

4. Kroz kalino
Voda teče
Sajno zeleno, zeleno.

5. Ne krivaj se
Za majčiča
Sajno zeleno, zeleno.

6. Poznajem ti
Ruse kose
Sajno zeleno, zeleno.

7. Nit su bele
Nit su crne
Samo najbolje, divojko.

Dusnok (Bács-Kiskun)
Karasz István (54)

Kiss Mária, 1973. VIII. Kiss L.

Giusto, $\text{♩} = 69$ *sempre accel.*

1. Du - ne ve - tar, ko - le - do

S tur - ske ze - mlje, ko - le - do

al $\text{♩} = 92-100$

I - do du - ne, ko - le - do

accelerato

Vra - na ko - nja, ko - le - do.

2. Sve oružje, koledo
I na mene, koledo
I na mene, koledo
Vijo klobuk, koledo.	5. Služijo sam, koledo
Božju majku, koledo
Božju majku, koledo
Tri godine, koledo.
3. Susredose, koledo
Ture momče, koledo
Od kud tebi, koledo
Vrana konja, koledo.	6. Tri godine, koledo
Brez promjenja, koledo
Ona, dade, koledo
Vrana konja, koledo.
4. I na konja, koledo
Sve oružje, koledo
I na tebe, koledo
Vijo klobuk, koledo.	7. Ina konja, koledo
Sve oružje, koledo
I na mene, koledo
Vijo klobuk, koledo.
8. Na čas pesma, koledo
I junaku, koledo
I junaku, koledo
I turaku, koledo	

Dusnok (Bács-Kiskun)
Karasz István (54) Kernya János (48)

Kiss Mária, 1973. VIII. Kiss L.

Giusto, $\text{♩} = 96$ **sempre accel.**

I Vi - tka, vi - tka, tan - ka vr - ba,
 Na njoj se - di soj - ka pti - ca
 Ni - je o - na soj - ka pti - ca,
accelerato
 Već - je o - na mla - da um - na.

2. Mlada umna, nerazumma
Narazumna, nenaučna.
Ovom jesi mili rode
Nemoj mene vazu dati. | 3. Dok uredim bracu kose,
Bracu kose i dvereve,
Kao paun svoje perje,
Kud bi lepteo, sve bi treo. |
|--|--|
4. De bi stao, sve bi sjao,
 Na čas pesma divojčioe,
 A dallam 1. sorára
 A dallam 4. sorára

Dusnok (Bács-Kiskun)

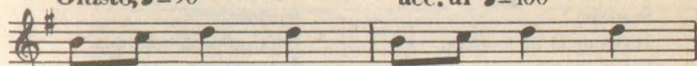
Karasz István (54), Kernya János (48),

Sánta Hugó (53), Hodován Vince (44),

Jámbor János (54), Marcsányi Péter (54) Kiss Mária, 1973.VIII. *Kiss L.*

Giusto, ♩ = 90

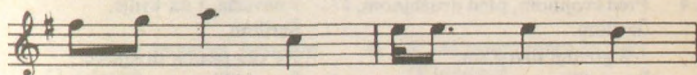
acc. al ♩ = 100

1. Le - glaj, sta - za, do bu - na - ra

Refr. Ša - ri - lom

I š'njom še - će di-voj - či - ca

Refr. Šar - ga li - li - jom.

2. Divojčica, na vodicu
Šarilom,
Na vodicu, na studenu,
Šarga lilijom.	7. Uraniti na vodicu,
Šarilom.
Na vodicu, na studenu,
Šarga lilijom.
3. Pred nju sedu, svi sokoli,
Šarilom.
Još govolje, svi sokoli,
Šarga lilijom.	8. U dvoru su, stari svati,
Šarilom.
Stari svati okiceni,
Šarga lilijom.
4. Ovo jesi, divojčico,
Šarilom.
Što toliko uranila,
Šarga lilijom.	9. Njima valja stolac dati,
Šarilom.
Stolac'dati, dvor pomesti,
Šarga lilijom.
5. Uranila, na vodicu,
Šarilom,
Na vodicu, na studenu,
Šarga lilijom.	10. Dvor pomesti, vode donet,
Šarilom.
Dvor pomesti, vode donet,
Šarga lilijom.
6. Al je mene, za nevolju,
Šarilom.
Za nevolju,
Šarga lilijom.	11. Još govore svi sokoli,
Šarilom.
Dabi'ja znao, dab'ti tako,
Šarga lilijom,

<p>12. Uranila na vodicu,
Šarilom.
Na vodicu, na studenu,
Šarga lilijom</p> <p>13. Ja bi tebe pofaljio,
Šarilom.
Pofaljio pred svojinom,
Šarga lilijom.</p> <p>14. Pred svojinom, pred družbinom, 17.
Šarilom.
Još govolji divojčica,
Šarga lilijom.</p> | <p>15. Dab'ja znala, dab'ti mene,
Šarilom.
Pofaljio pred svejinom,
Šarga lilijom.</p> <p>16. Pred svojinom, pred družbinom,
Šarilom.
Ja bi tebe i navezla,
Šarga lilijom</p> <p>I navezla, i na krilje,
Šarilom.
Na čas pesma divojčice,
Šarga lilijom.</p> |
|--|---|

Dusnok (Bács-Kiskun)

Karasz István (54), Kernye János (48),
Sánta Hugó (53), Hodován Vince (44),
Jámbor János (54), Marcsányi Péter (35)

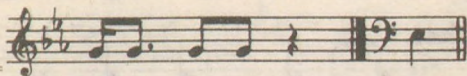
Kiss Mária, 1973. VIII. *Kiss L.*

Andante, ♩=88-92

poco accel.

O ja - do - van, ja - a - do - van, ja - do - va - an,

Refr. O ja - do - van.

2. Što je tebe čemeran, čemeran,
O jadovan.	8. A zaš nisam imao za čega,
O Jadovan.
3. Žena mi je obdegla, obdegla,
O jadovan.	9. A zaš nisi od kuma prosijo,
O Jadovan.
4. A zaš'ti je obdegla, obdegla,
O jadovan.	10. A u kuma ni komadić kruva,
O jadovan.
5. Što joj nisam kupijo, kupijo,
O jadovan.	11. A zaš nisi ukrao, ukrao,
O Jadovan.
6. Zelen suknju s pazara, pazara
O jadovan.	12. A za krađu bijaju, bijaju,
O jadovan.
7. A zaš nisi kupijo, kupijo,
O jadovan.	Ijoj, Basin Lacaja nam niš' ne da!

Dusnok (Bács-Kiskun)

Karaszi István (54), Kernya János (48),
Sánta Hugó (53), Hodován Vinde (44),
Jámbor János (54), Marcsányi Péter (35)

Kiss Mária, 1973, VIII. Kiss L.

Moderato

Višnjica rodila
Lerjano, perjano

Koliko rodila?
Sedam, pet i devet.

Budakalász (Pest)
Zorka Beloš sz. Lazić (71)

Vujicsics Tihamér, 1972.

Più mosso

Ses - tra bra - tu po - ru - ču - je,

Ses - tra bra - tu po - ru - ču - je

Po la - du po za la - du

Za lad Ma - ri - ja...

Sestra bratu poručuje,
 Sestra bratu poručuje
 PO LADU, PO ZA LADU
 ZA LAD MARIJA...

Dod' me brate povoditi,
 Dok ne rodiš muško, čedo,
 Muško čedo i devojče...

Budakalász (Pest)
 Zorka Beloš sz. Lazić (72)

Vujicsics Tihamér, 1972.

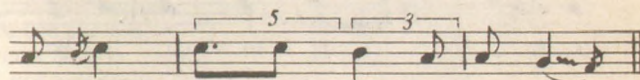
Katymár (Bács-Kiskun)
Petrina Petres sz. Petres (52)

216

Giusto (quasi), $\text{♩} = 176$

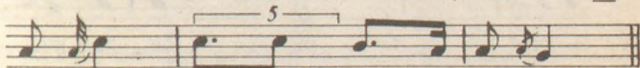
1. Oj, ču - bra - va go - ro,

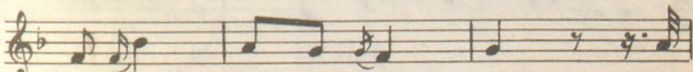
Oj, ču - bra - va go - ro, lje - ljo,

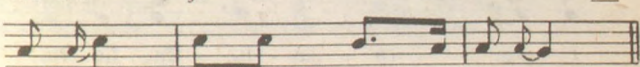
2. Mi ču - bar be - re - mo, m-

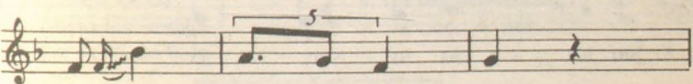
-Mi ču - bar be - re - mo, lje - ljo,

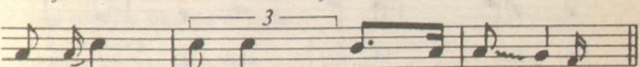
3. Da kra - lja ki - ti - mo, hn

Da kra - lja ki - ti - mo, lje - ljo,

4. Kra-lja i kra - lji - cu,

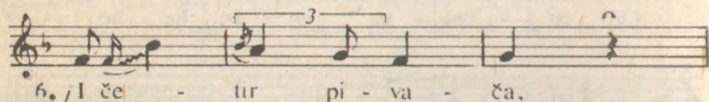
Kra - lja i kra - lji - cu, lje - ljo,

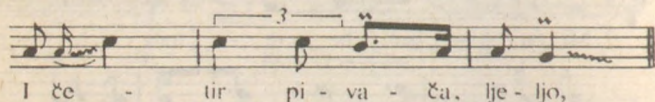
5. Bi - na i ba - ni - cu.

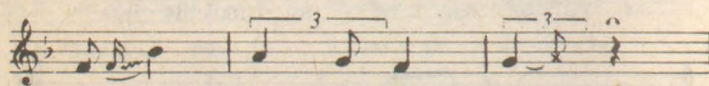
Ba - ra i ba - ni - cu, lje - ljo,

6. I će - tir pi - va - ča,

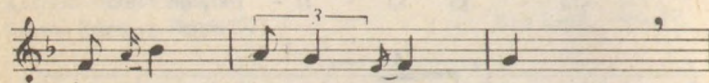
I će - tir pi - va - ča, lje - ljo,

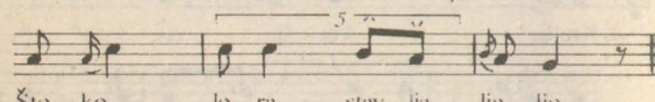
7. I dva ra - stav - lja - ča,

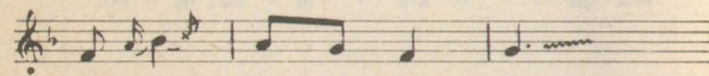
I dva ra - stav - lja - ča, lje - ljo,

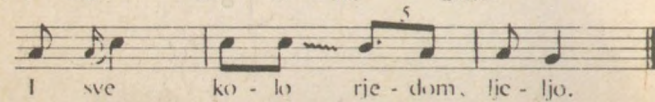
8. Što ko - lo ra - stav - lja.

Što ko - lo ra - stav - lja, lje - ljo,

9. I sve ko - lo rie - dom.

I sve ko - lo rie - dom, lje - ljo.

III.

Ezt az éneket akkor énekeljük, ha egy házhoz érünk.

1. Mi ovde duodosmo,	7. Onda ženu vija,
Mi ovde duodosmo, ljeljo,	8. K' onda j' žena kriva
2. Ovde nama kažu itd.	9. Što uon pije vina
3. Da j' čovik pijanac,	10. Vina i rakije
4. Da uon pije vina,	11. Naš posietam kralju
5. Vina i rakije	12. Poklon barjaktaru.
6. A kad kući doude,	

IV.

Akkor énekeljük, ha ettől a háztól elindulunk.

1. Ova j' kuća draga	3. Pustili kraljice,
2. U njoj ima blaga,	4. Da njim vide lice.

V.

Ezt az utcán énekeljük, ha más kraljica-csoporttal találkozunk.

1. Il nam se klanjajte,	4. Pa će krvi biti,
2. Il nam krunu dajte,	5. Krvi do kolina,
3. Il ćemo se biti,	6. Mjesa do poljasa!

VI. a)

Ha nagyok, akkor a kicsik így csúfolják őket:

1. Vi matora džore,	3. Vi 'mate momaka,
2. Za vas nisu dove!	4. Pa se valjuskākate.

VI. b)

Akkor a nagyok a kicsiknek ezt mondják:

1. Vi malé žabice,	4. Da vas ljuljuškuadu,
2. Za vas nis' kraljice,	5. Da vam sise dadu.
3. Već su za vas ljulje,	

VII.

Ha nem engedik őket be a házba:

1. Ova j' kuća pusta	3. Naišla j' kolera,
2. U njoj nema društva,	4. Pa ih sve odnela.

Parlando vivace, ♩=108-112

1. U staj, ga - zda - ri - ce,
 U staj, ga - zda - ri - ce, Do - šle su kra - lji - ce.

2. I dva bar - ja - kta - ra,
 I dva bar - ja - kta - ra. Da nam da - te da - ra.

3. Da nam da - te da - ra,
 Da nam da - te da - ra, Da - ra tri to - va - ra.

4. (: Prvi tovar dara :)
Kumu i kumici,	7. (: De zavedi kolo :)
Na smiljevo polje,
5. (: Drugi tovar dara :)
Svekrui i svekrvi,	8. (: Da smilja beremo :)
Smilja i kovilja,
6. (: Treći tovar dara :)
Redom po svatova.	9. (: Da kralja kitimo :)
Kralja i kraljicu,
10. (: Kralja i kraljicu :)
Bana i banicu.	

II.

A kraljicák ott éneklik, ahol két fiútestvér van:

1. (: Mi ojde dojdose :)	4. (: Mi ćemo ga zenit :)
I ode nam kažu,	Tonkom gororonkom,
2. (: Da ode imade :)	5. (: Tonkom gororonkom :)
Dva brata jednaka.	Koja ima dara,
3. (: Dajte nama mladeg :)	6. (: Koja ima dara :)
Mi ćemo ga ženit,	Dara tri tovara.
- A 7—13. strófák azonosak az I. ének 4—10. strófaival.
A 13. strófa eléneklése után a kraljicák ezt kiáltják:
14. (: Zbogom, gazdarice :)	15. (: I dva barjaktara :)
Ošle su kraljice,	Dali ste nam dara.

III.

Ha odaérkeznek, ahol két testvér van:

1. (: Ustaj, gazdarice, :)	3. (: Da ovde imade :)
Došle si kraljice!	Dvi sestre jednake.
2. (: I ode nam kažu :)	4. (: Dajte nama mladu :)
Da ode imade,	Mi ćemo je udat.
5. (: Mi ćemo je udat, :)	7. (: Koji knjigu piše:)
Za popova djaka,	Po orlovom krilu
6. (: Za popova djaka, :)	8. (: Po orlovom krilu :)
Koji knjigu piše,	I po sokolovo.
- A 9—12. strófák megegyeznek az I. ének 7—10. strófaival.
A 12. strófa után felkiáltanak:

„Da velika konoplja naraste!”

IV.

Amikor olyan helyre érnek, ahol nincs gyermek:

1. (: Mi ojde dojdose :)	
3. (: Šindrom ogradjeni, :)	
U gospodske dvore.	Zlatom povezeni,

2. (: Gospodski su dvori, :)

Šindrom ogradjeni,

Az 5—8 strófák azonosak az I. ének 7—10. strófaival.

A 8. strófa után a kraljicák felkiáltanak:

„Na ovo velika konoplja naraste i vaša!”

4. (: Zlatom povezeni, :)

Svilom popunjeni.

Monostor (Jugoszlávia)

Lukšić Eva sz. Simunov (63),

Vaistanac Ana sz. Beslin (61),

Bešlin Marija sz. Pejak.

Kiss Lajos, 1968.

Giusto

Od dvo - ra do dvo - ra

Do ca - re - va sto - la

A car pi - je lad - no vi - no

A ca - ri - ca ig - ra.

2. S' tankom Pomarankom,

S' Turkinjom devojkom,

Ded povedi, kolo-kolo,

Kolo naokolo,

3. Da smilja beremo,

Da kralja kitimo.

Kralja i kraljicu,

Bana i banicu.

4. O'de nama kažu,

Da o'de imade,

Momak neženjeni,

Diva neudata.

Jel, ga žen'te,

Jel ga nama dajte!

Hercegszántó (Bács-Kiskun)

Vélin Marica sz. Bartulov (61)

Kiss Mária, 1972. Károly S. L.

Giusto

1. Ov- de na- ma ka - žu
Ov- de na- ma ka - žu lje - ljo
Bra- tac i ses - tri - ca

2. Bratac i sestrica
Bratac i sestrica, ljeljo
Mirko i Danica	5. Jer ju nama dajte
Jer ju nama dajte, ljeljo
Mi će mo je udat
3. Mirko i Danica
Mirko i Danica, ljeljo
Bratac i sestrica	6. Mi će mo je udat
Mi će mo je udat, ljeljo
Za Isoka djaka
4. Jer je vi j'udajte
Jer je vi j'udajte, ljeljo
Jer ju nama dajte	7. Za Isoka djaka
Za Isoka djaka, ljeljo
Popova nedjaka
8. Popova nedjaka,
Popova nedjaka, ljeljo
Koji s' perom piše.	

Hercegszántó (Bács-Kiskun)
Julka Vélin sz. Andrin (60)

Kiss Mária, 1972. Károly S. L.

Poco rubato

I - vanj - sko cve - ée.

I - van te be - re.

Maj - ki te da - je, la - ne.

Moj I - va - ne !

Pomáz (Pest)

Pandur Kosztáné sz. Kozár Ružica (65)

Kiss Mária, 1958. *Kiss L.*

Gusto

I - van be - re lan

Baš na I - van - dan.

I - va - no - va mi - la ma - ti,

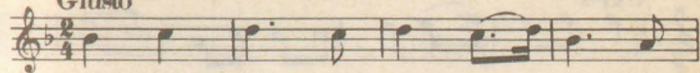
A di je I - van?

Pomáz (Pest)

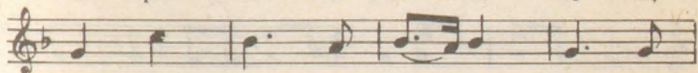
Pandur Kosztáné sz. Kozár Ružica (65)

Kiss Mária, 1958. *Kiss L.*

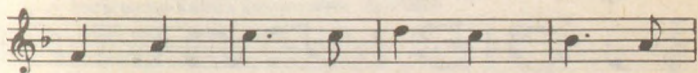
Giusto

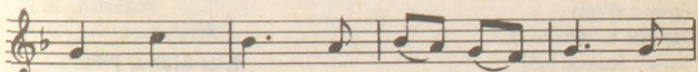
Le - pa Ne - ra vo - du ne - la,

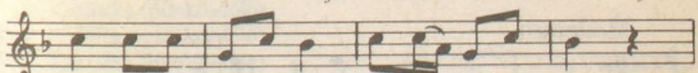
Nad vo - dom se nad - vi - dje - la,

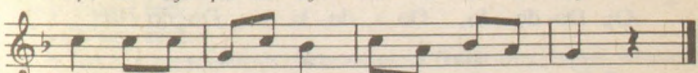
Tri ju - na - ka pre - va - ri - la

I I - li - ju ske - le - dži - ju,

Hop, ša - laj, pa ša - laj, cu - ru ne va - raj,

Hop, ša - laj, pa ša - laj, cu - ru ne va - raj!

Pomáz (Pest)

Pandur Kosztáné sz. Kozár Ružica (65)

Kiss Mária, 1958. *Kiss L.*

Gusto

Oj, sta-ri, star - če, ma-to-ri ma - gar - če!

Oj, sta-ri de - da, u ko - lu ne tre - ba!

S br - ko - vi - ma ko - lo za - bu - nji - va.

Pomáz (Pest)
 Pandur Kosztáné sz.
 Kozár Ružica (65)

Kiss Mária, 1958. *Kiss L.*

Moderato

Oj, Do-do - lo, Do - do - lo, Do-do - lo!

1)

Oj Dodolô, Dodolo, Dodolo!
 Šta bi tebi trebalo, trebalo?
 — Jedna kanta vodice, vodice,
 I od Boga rosice, rosice:
 Da porosi sva polja, sva polja,
 I vinovu lozicu, lozicu!

Pomáz (Pest)
 Pandur Ružica (53)

Vujcsics Tihamér, 1948.

DALLAMOK JEGYZÉKE

1. A karácsonyi kalács készítésekor énekelték
2. Koledaének
3. Koledaének
4. Koledaének
5. Koledaének
6. Koledaének
7. Húsvéti leányjáték
8. Húsvéti kóló
9. Kraljička (pünkösdőölő)
10. Kraljička (pünkösdőölő)
11. Kraljička (pünkösdőölő)
12. Kraljička (pünkösdőölő)
13. Kraljička (pünkösdőölő)
14. Iván-napi ének
15. Iván-napi ének
16. Ketuš — a hagyományos táncmulatságok (karácsony, húsvét, templomi búcsú) táncdallama
17. Starinsko kóló — a hagyományos táncmulatságok (karácsony, húsvét, templomi búcsú) táncdallama
18. Dodolaének (esőkérő)

KÉPMELLÉKLET

1. Jakov Ignjatović szerb író, a magyarországi szerb népelet megörökítője.

2. Jankó János etnográfus, a magyarországi délszlávok néprajzi kutatásainak megindítója.

3. Pomázi szerbek a századfordulón. Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye
II. 30. old. Reprodukció.

4. Pomázi szerbek a századfordulón. Pest—Pilis—Solt—Kiskun vármegye
II. 30. old. Reprodukció.

5. A karácsonyi szalma bevivése. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

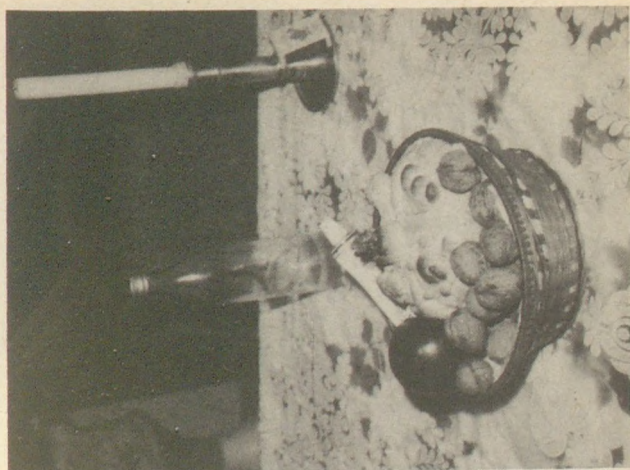
6. Božićni kolač—karácsonyi kalács. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

7. Božićni kolač—karácsonyi kalács. Pomáz, 1971. Lobenwein Tamás tárgyfelvelele 1984.

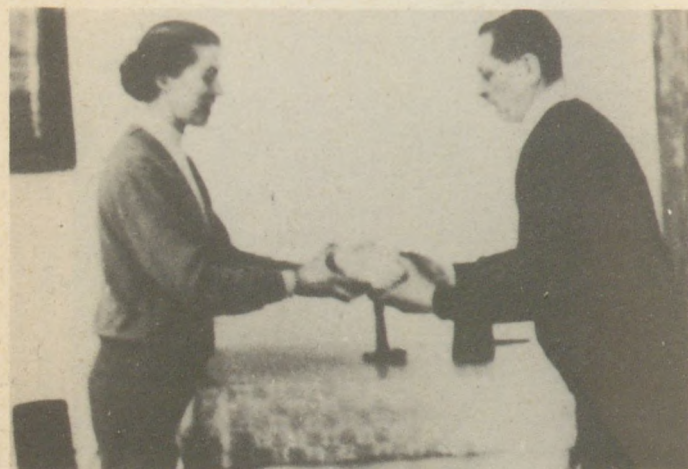
9. Sunce, mesec, vinograd — nap, hold, szőlő, karácsonyi kalácsok. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

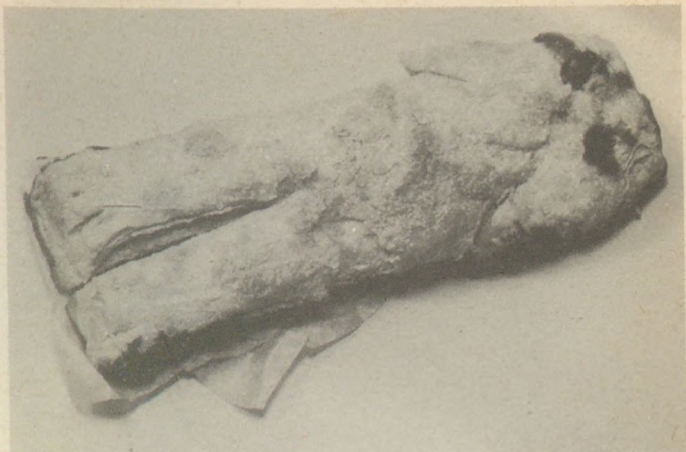
8. Božićni kolač—karácsonyi kalács és járulékos tartozékai a karácsonyi asztalon. Pomáz, 1987. Kiss Mária felvétele.

10. A božični kolač—karácsonyi kalács széttörése. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

11. A božični kolač—karácsonyi kalács széttörése. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

12. Vasilica-baba. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

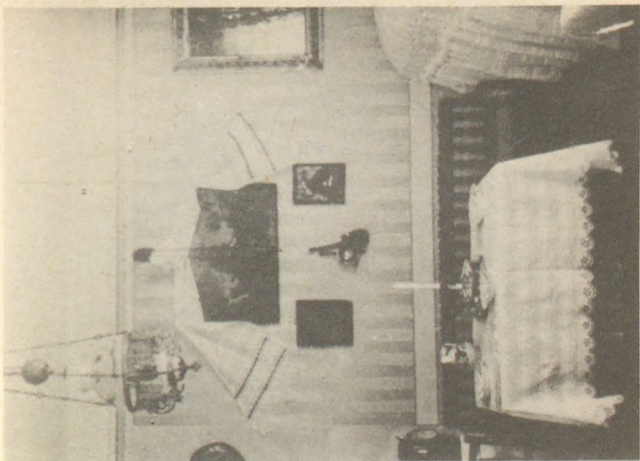
13. Česnica — pénzes kalács. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

14. Tojásfestés. Dusnok, 1975. Kiss Mária felvétele.

16. Útban a nagypénteki vízmerítéshez a Vajas patakra. Dushok, 1975. Kiss Mária felvétele.

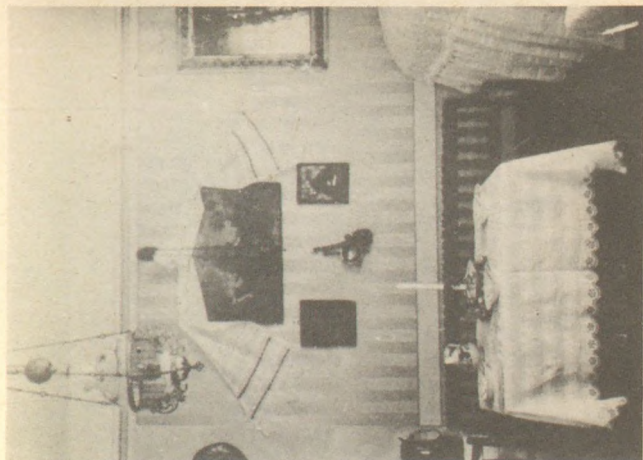
15. Karácsonyi ünnepi asztal és szobabelső a helytörténeti kiállításon. Pomáz, 1965. Kiss Mária felvétele.

14. Tojásfestés. Dusnok, 1975. Kiss Mária felvétele.

16. Útban a nagypénteki vízmerítéshez a Vajas patakra. Dusnok, 1975. Kiss Mária felvétele.

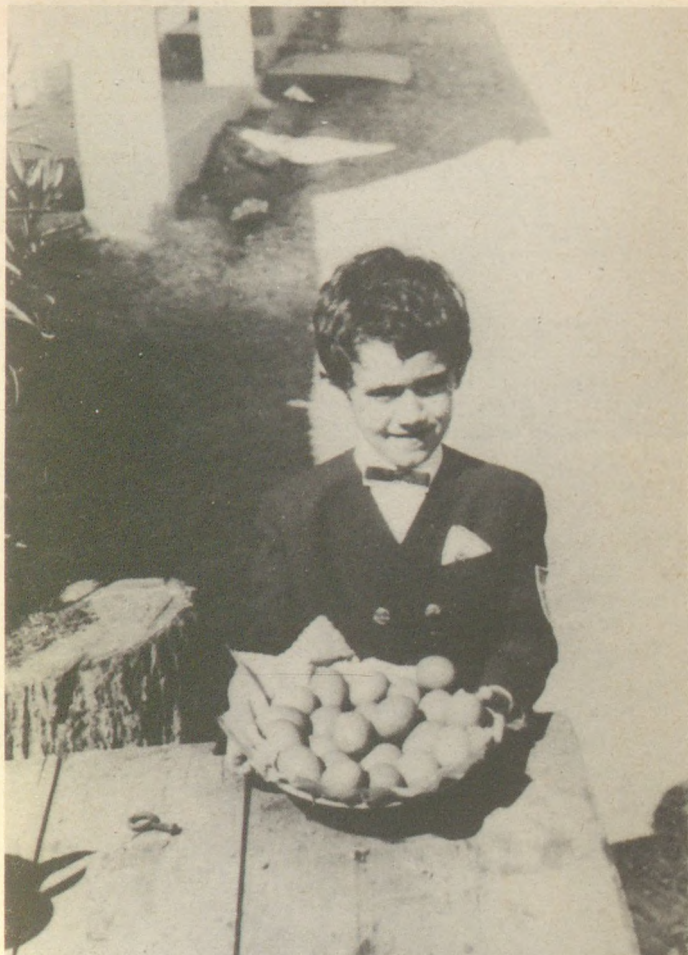
15. Karácsonyi ünnepi asztal és szobabelső a helytörténeti kiállításon. Pomáz, 1965. Kiss Mária felvétele.

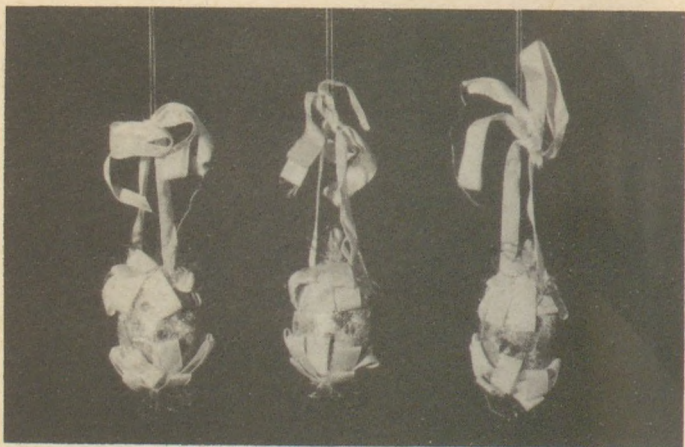
17. Húsvéti festett tojások. Dusnok, 1973. Hegyi Imre tárgyfelvelete 1973.

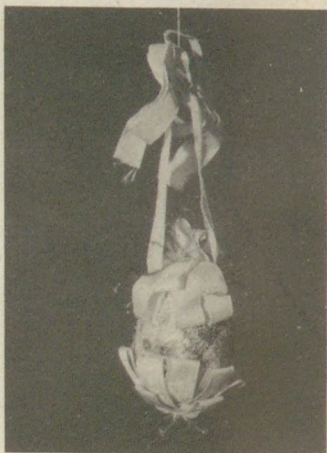
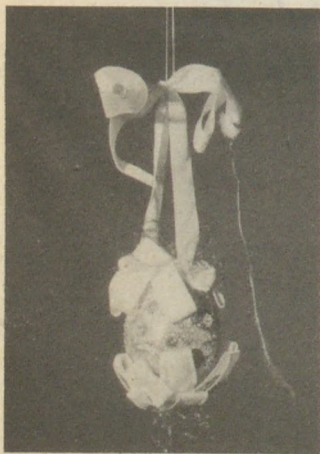
18. Húsvéti festett tojások. Pomáz, 1972. Hegyi Imre felvétele.

19. Húsvéti festett tojások. Pomáz, 1972. Hegyi Imre felvétele.

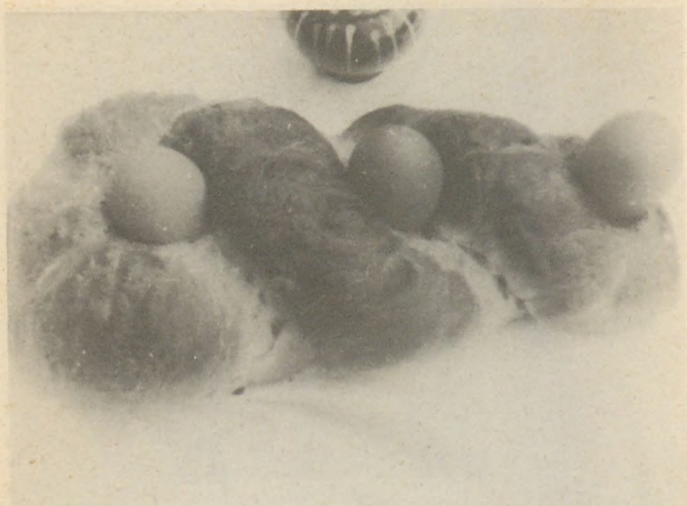
20. Dr'tavica — húsvéti flitteres, szalagos tojás. Hercegszántó, 1975
Lobenwein Tamás tárgyfelvele 1984.

21—22. Dr'tavica — húsvéti flitteres, szalagos tojás. Hercegszántó, 1975.
Lobenwein Tamás tárgyfelvele 1984.

23. Dr'tavica — húsvéti flitteres, szalagos tojás. Heregszántó, 1975. Kiss Mária felvétele.

24. Buzdovan — buzogány nevű tojásos kalács. Pomáz, 1972. Hegyi Imre felvétele.

25. Ječmenik nevű tojásos árpakalács Versecről (Vršac, Jugoszlávia). Közli: Milutinović, V., 1971. 159. old. 4. sz. Reprodukció.

26. Kraljice — pünkösdi királynők. Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képben VII. 652. Reprodukció.

27. Kraljice — pünkösdi királynők. Srpski mitološki rečnik. 173. old. Reprodukció.

28. Hercegszántói asszony hagyományos húsvéti népviseletben. Hercegszántó, 1975. Kiss Mária felvétele.

30. Az Iván-napi koszorú fonása. Pomáz, 1971.
Kiss Mária felvétele.

29. Az Iván-napi koszorú fonása. Csobánka,
1971. Hegyi Imre felvétele.

31. Utcai kereszt és Iván-napi koszorú a szemközti ház falán. Lórév, 1950

32. Az Iván-napi koszorú a ház falán.
Pomáz, 1971. Kiss Mária felvétele.

33. Dodola. Felújított esőkérő szokás. Szentendre, 1976. Tüskés László felvétele.

34. Ivandan — Iván-nap. Felújított tűzugrás. Szentendre, 1976. Tüskés László felvétele.

35. Slava — védesztünnep egy szerb családnál. Az Osztrák—Magyar Monarchia írásban és képen VII. 654. Reprodukció.

36. A Preobraženska-templom
díszkapuja. Boros—Soproni—
Szombathy: Szentendre
65. old. Reprodukció.

37. Stara voda — Szabadság-
forrás. Boros—Soproni—
Szombathy: Szentendre
12. old. Reprodukció.

38. A grábóci templom.
Grábóc, 1972. Kiss Mária
felvétele.

39. Mézeskalácsos a grábóci
búcsúban. Grábóc, 1972.
Kiss Mária felvétele.

40. A ráckevei templom. Mudrák Attila felvétele.

41. Búcsúi istentisztelet Lórén az 1920-as években.

42. Búcsú Lóréven 1925-ben.

43. Búcsú Szentendrén 1922-ben.

45. Djurdjev-dan — Szent György-napi búcsú.
Pomáz, 1964. Kiss Mária felvétele.

44. Djurdjev-dan — Szent György-napi búcsú.
Pomáz, 1965. Kiss Mária felvétele.

46. Djurdjev-dan — Szent György-napi búcsú. Pomáz, 1965. Kiss Mária felvétele.

47. Djurdjev-dan — Szent György-napi búcsú. Pomáz, 1972. Hegyi Imre felvétele.

48. Hercegszántói és mohácsi asszonyok a grábóci búcsún. Grábóc, 1972. Kiss Mária felvétele.

49. A koljivo — főtt, ízesített búza. Pomáz, 1959. Kiss Mária felvétele.

50. A sírhantra helyezett piros-
tojások ružičalon — halottak
húsvétján. Budakalász, 1965.
Kiss Mária felvétele.

51. Ružičalo — halottak húsvétja.
Szentendre, 1972. Kiss Mária
felvétele.

54. Ružičalo — halottak húsvétja. Pomáz, 1972. Kiss Mária felvétele.

55. Ružičalo — halottak húsvétja. Pomáz, 1972. Kiss Mária felvétele.

56. Rajkovity Demeterné adatközlő. Pomáz, 1970. Hegyi Imre felvétele.

57. Svećenje marve — marhaszentelés. Lórév, 1910.

58. Svećenje marve — marhaszentelés
alagúton való áthajtással és
füstöléssel. Srpski mitološki reč-
nik. 76. old. Reprodukció.

59. Vélin Zsivkóné és Vélin Marinné adatközlők. Hercegszántó, 1972. Kiss Mária felvétele.

60. Vladiszávljev Milánné, Mendebaba Rádóné és Mendebaba Krisztiforné
adatközlők. Szőreg, 1958. Kiss Mária felvétele.

61. Bence Fülöpné, Vukszánovity János és Pandur Istvánné
adatközlők. Dusnok, 1973. Kiss Mária felvétele.

62. A falu látképe. Lórév, 1950-es évek.

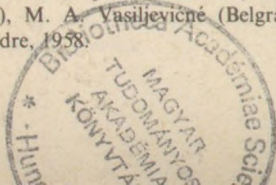
63. Pandur Kosztáné adatközlő. Pomáz, 1972. Hegyi Imre felvétele.

64. A magyarországi délszláv folklór kutatói: (balról jobbra) M. A. Vasiljević (Belgrád), Terzin Lázárné (Szentendre), Dr. Kiss Lajos (Budapest), Terzin Lázár (Szentendre), M. A. Vasiljevićné (Belgrád). Szentendre, 1958.

65. A magyarországi délszláv népzene kutatói: (balról jobbra) Vujicsics Tihamér (Budapest), M. A. Vasiljevićné (Belgrád), Dr. Kiss Lajos (Budapest). Szentendre, 1958.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

Felelős szerkesztő: Bojtár Anna

Műszaki szerkesztő: Ondrejovics Gabriella

A kötéstervező Székely Edit munkája

Terjedelem: 11,54 (A/5) ív + 40 oldal melléklet

88.17594 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat

Felelős vezető: Hazai György

Ara: 35,-F

ISBN 963 05 4937 9
HU ISSN 0077-6602